

Управління освіти і науки
Волинської обласної державної адміністрації
Луцький педагогічний коледж

**ПРАКТИКУМ
З СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ
МОВИ**

ЧАСТИНА ІІІ

✓ Синтаксис

*Навчально-методичний посібник
для студентів педагогічних коледжів*

ЛУЦЬК – 2016

УДК 811.161.2(076)

ББК 81.411.1 – 9

О – 76

**Практикум з української мови: навчальний посібник. – Частина III.
/ Уклад. О. О. Остапюк та С. М. Подолюк. – Луцьк, 2016. – 100с.**

Третя частина «Практикуму з української мови» сприяє формуванню практичних навичок з синтаксису, а отже і закріпленню граматичних, орфографічних та пунктуаційних умінь.

У навчальному посібнику подано систему практичних завдань і вправ для закріплення навчального матеріалу з синтаксису та пунктуації сучасної української мови. Особливу увагу відведено синтаксичному аналізу кожної синтаксичної одиниці та умінням будувати схеми речень.

Вправи, запропоновані в навчальному посібнику, можна використовувати під час опрацювання основних теоретичних положень синтаксису і пунктуації.

Практичний посібник адресований студентам педагогічних коледжів та інших навчальних закладів, які вивчають дисципліну «Сучасна українська літературна мова».

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Давидюк В. Ф., доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури, завідувач кафедри культурології та менеджменту СНУ імені Лесі Українки.

Деркач Л. М., кандидат філологічних наук, викладач кафедри словесних дисциплін Луцького педагогічного коледжу.

Рекомендовано до друку рішенням науково-методичної ради Луцького педагогічного коледжу (протокол №3 від 14 січня 2014 року).

Затверджено і рекомендовано до друку рішенням кафедри словесних дисциплін Луцького педагогічного коледжу (протокол №4 від 6 грудня 2013 року)

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	4
1. СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ.....	6
2. ПРОСТЕ РЕЧЕННЯ	
2.1 Типи речень.....	10
2.2 Головні члени речення.....	13
2.3 Другорядні члени речення.....	20
2.4 Односкладне речення.....	33
2.5 Просте ускладнене речення.....	43
3. СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ	
3.1 Складносурядне речення	63
3.2 Складнопідрядне речення.....	72
3.3 Безсполучникове складне речення.....	80
3.4 Складні синтаксичні конструкції. Способи передачі чужого мовлення.....	83
4. ПУНКТУАЦІЯ.....	94
Список рекомендованої літератури.....	99

ПЕРЕДМОВА

Культура мови – це духовне обличчя людини
(О.Федик)

Українська мова сьогодні виступає як одна з розвинутих європейських мов, як одна з найзагальніших, визначальних ознак, що характеризують сутність української нації.

Літературна мова відрізняється від загальнонародної тим, що має усталені норми: вимови, написання, творення слів і їхніх форм, побудови словосполучень, конструювання тексту тощо. Кожна освічена людина мусить знати ці норми і вміти ними користуватися, виробити автоматичні навички правильної вимови і написання.

Мета цього посібника – допомогти студентам оволодіти нормами української літературної мови в її писемній формі, виробити навички грамотного письма, насамперед синтаксичні та пунктуаційні.

Пропоноване видання складається з трьох частин, в яких подано практичні і тестові завдання відповідно до мовознавчих розділів.

Перша частина «Практикуму з сучасної української мови» складається з розділів «Фонетика», «Графіка», «Орфоепія», «Орфографія», «Лексикологія» та «Фразеологія», відтак націлена на удосконалення вимови студентів, формування орфографічних навичок та збагачення їх словникового запасу.

Друга частина навчального посібника спрямована на практичне засвоєння основних правил граматики української мови, тому містить систему тренувальних вправ з розділів: «Морфеміка», «Словотвір» та «Морфологія». Вправи й тести, що пропонуються у другій частині збірника носять системний характер, оскільки ґрунтуються на принципі розгляду морфології як цілісної структури, де всі частини мови перебувають у тісному взаємозв'язку. Завдання потребують умінь узагальнювати матеріал про те чи інше мовне явище, виконувати морфемний, словотвірний та морфологічний аналіз за поданими зразками.

У третій частині збірника містяться тренувальні вправи для закріплення знань і формування практичних умінь з синтаксису та пунктуації сучасної української мови. Особлива увага відводиться синтаксичним розборам речень різного типу.

Вправи, що пропонуються у збірнику, містять матеріал для аналізу фонетичних особливостей мови, для практичного засвоєння літературних

орфоепічних норм, принципів української графіки та орфографії; для опанування лексикологією та фразеологією; для вивчення закономірностей морфемної будови і способів та засобів словотвору, а також граматичної будови української мови – частин мови і особливостей їх парадигматики та синтаксису словосполучення, простого і складного речення.

Розділи, теми та вправи посібника побудовано відповідно до навчальної програми курсу «Сучасна українська мова з практикумом». Підібрані й розміщені матеріали забезпечують розуміння та швидке запам'ятовування інформації, а також якісне застосування набутих знань на практиці.

Упорядники орієнтують студентів на творчу самостійну роботу, тому збірник містить вправи різної складності, при виконанні яких студенти зможуть якнайкраще осмислити теоретичний матеріал, виробити навички його практичного застосування.

Практичний посібник «Практикум з сучасної української мови» адресований студентам педагогічних коледжів та інших навчальних закладів, а також може бути використаний викладачами та вчителями для організації самостійної та індивідуальної роботи.

Автори

СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ

Вправа 1. Запишіть словосполучення, визначте їх тип за будовою (прості, складні, комбіновані).

Перечитати «Слово о полку Ігоревім», дівчина з блакитними очима, одержати листа від товариша, оспівувати рідну матір, дивитися на картину художника, вкупі хліб-сіль ділити, більш уважний студент, жити мов на вулкані, буде виглядати охайно, духовні витоки, повернутися зі Львова, грошей як кіт наплакав, досвідчений у житті, отримати Національну премію імені Т. Г. Шевченка, відвідати Черкаський державний університет імені Б. Хмельницького, захопила його за серце, духовно багатий світ, вказувати авторові на помилки, віддати серце учням, втратив душевну рівновагу.

Вправа 2. Прочитайте речення. Виділіть у них словосполучення. Складіть схеми словосполучень, визначте їхню будову і вид.

1. Ой, яка чудова українська мова! (О. Підсуха.) 2. Ти наше слово калинове, кохана українська мово! (Д. Білоус.) 3. Буду я навчатись мови золотої. (А. Малишко.) 4. Мова — це доля нашого народу. (О. Гончар.) 5. Патріотизм починається зі ставлення до своєї мови. (В. Русанівський.)

II. Пригадайте інші висловлювання видатних письменників, діячів науки і культури про національну самобутність української мови, її багатство і красу.

Вправа 3. Позначте в словосполученнях головне і залежне слово, поставивши запитання. Визначте та згрупуйте різновиди словосполучення за морфологічним вираженням стрижневого слова (іменникове, прикметникове, дієслівне, займенникове, числівникове, прислівникове).

Веселий відпочинок, виконувати доручення, повний смутку, високо над головою, хтось з нас, хвалитися здобутками, сьогодні ввечері, вищий від мене, команда «марш», вигляд села, із двома друзями, узявшись за руки, сказаний згарячу, книга про рибальство, думати про тебе, кращий за всіх, прямо перед тобою, здатний на все, чотири товариші, одна друга кілометра, найкращий з усіх, двадцять шість днів, подумати про щось, досягнути успіху, сестрин щоденник, декілька учнів, писатиму статтю, підійти до будинку, схильний до роздумів, дуже добре, село Ярки, читання вголос, пальто максі, досягти дна, відбігти від берега, виконати незважаючи на перешкоди, синій під водою, погляд на словосполучення, двох слів, українське мовознавство.

Вправа 4. Визначте типи синтаксичного зв'язку в словосполученнях і реченнях.

I. Навчальний рік; старанно вчитися; слухати розповідь; дуже цікаво; здобувати знання; мої захоплення.

II. 1. Колишеться м'ята, і тремтить далина, і доріг багато, а Вітчизна одна. (В.Сосюра.) 2. Як парость виноградної лози, плекайте мову. (М. Рильський.) 3. Святковим здається вечір, коли тобі добре попрацювалося вдень. (О.Гончар.)

Вправа 5. З'ясуйте, які пари слів є словосполученнями, а які — реченнями. Обґрунтуйте свою думку.

Польові квіти; ростуть у полі; чудовий ранок; уранці прохолодно; чай — напій; чай у чашці; діти читають; читання книжки; жовте листя; жовтіє листя.

Вправа 6. Випишіть із тексту словосполучення зі зв'язком: 1) узгодження, 2) керування, 3) прилягання. Позначте головне слово.

Земля! Це безглуздий чорний шматок, що лине безтямно в просторі. Навіщо? І люди теж чорні, вони теж шматки і собі метушаться без упину. Вони горді, опанували природу, вони творять мистецтво, будують хмарочоси, мріють про рай. Навіщо? Перед цим питанням блідне мистецтво, падають хмарочоси й розлітаються мрії. Навіщо? Це прекрасне питання для людини й землі! (В. Підмогильний.)

Вправа 7. Знайдіть і виправте помилки. Поясніть правильність вимови і написання в українській мові.

Підручник по літературі. Вчитися мові. Згідно розпорядження. Дякувати водія. В одинадцять годин. У ліс за грибами. Купити в розстрочку. Вниз по берегу річки. Вибачити товариша. Хворіти грипом. По законах природи.

Вправа 8. Напишіть твір-мініатюру за опорними словосполученнями.

Рідна школа; вчитель української мови; уважно слухати; робота за підручником; виконання вправ; у кінці уроку; гарні оцінки; дзвінок на перерву.

Вправа 9. Запишіть словосполучення, визначте їх тип за морфологічним вираженням стрижневого слова.

Колючий дріт, розгублений погляд, стояча вода, шиплячий звук, осіннім ранком, останній спізнився, занадто темно, дивилась весело, наковтавшись пилу, свої творці, три авторучки, багато студентів, двох лошат, з першим лютого, півтора року, заглиблений у себе, валяне сукно, здатність до виявлення, латані ниви, п'ятдесятьох учнів, його цікавить, завмираючі гуки, закривавлений від ран.

Вправа 10. Запишіть словосполучення, виділіть головне та залежне слово. Визначте тип підрядного зв'язку в словосполученнях.

Листя з дерев, схилені верби, працювати щовівторка, знайомий мені, три яблука, мільйон гривень, завмерти від хвилювання, листя каштанів, сукня із ситцю, приємний на вигляд, вірити в перемогу, продукція без браку, стежка від порога до воріт, п'яти велосипедів, гучніший голос, охочий до мандрівок, усмішка на вустах, живемо на Україні, кава по-варшавськи, місто Харків, блакить неба, плоди дубів, підніматися вгору, цукерки «Ластівка», інспектор з техніки безпеки, агент у справах продажу, майстерня для ремонту взуття, плідно працює, розмова пошепки, дівчина-студентка, вірний друзям, написав приятелеві, поїзд з Луцька до Києва, любити малювати, зламаний бурєю.

Вправа 11. Перекладіть словосполучення з російської українською мовою. Запишіть україномовний варіант словосполучень, визначте їх види та тип зв'язку.

Обращаться не по адресу, потерпеть бедствие, на безлюдье и Фома дворянин, быть у власти, иметь влияние, бросить без внимания, не выходит из головы, говорить на многих языках, испытать на своем горбу, обуславливать договором, заблудшая овца, поручаю вам заботы по воспитанию моего сына, плохо заживающая рана, заискивающий человек, по заказу фирмы, заключать договор, играть значительную роль, издеваться над товарищем, изношенная машина, изношенное лицо, изношенный мужчина, изнуренный дорогой, изрытое морщинами лицо, искушенный опытом, в двух километрах от города, хлопать в ладоши, с незапамятных времен, упавшая в обморок, получить звание инженера, рассеяно слушать, приходит в сознание, быть сведущим, не выпускать из своего взгляда.

Вправа 12. Вставте потрібні літери, поєднавши слова зв'язком узгодження. З'ясуйте, які частини мови узгоджуються.

Кусюч... цеце, дворічн... кольрабі, велетенськ... цунамі, насичен... хакі, тонк... філігрань, смачн... рагу, маленьк... кенгуру, зелен... фейхоа, тепл... сирок, красив... па-де-де, стар... собака, зоран... рілля, величезн... консоль, розквітл... папороть, висок... насип, вчен... ступінь, досвідчен... адвокат Олена Іванівна, сильн... нежить, мильн... шампунь, математичн... степінь, далек... путь, солодк... ваніль, гірк... полин, гостр... біль, далек... Сибір, багаторічн... фенхель, смачн... каберне, корисн... манго.

Вправа 13. Визначте та запишіть тип словосполучень. Окремо виділіть та запишіть поєднання слів, що не є словосполученнями.

Дати маху, сотні горобців, хотіти виконати, хай працює, березова каша, вільний козак, вставне слово, уважно розглядати, валовий національний продукт, колотити душу, зародження економіки, на чолі фірми, незважаючи на обставини, у разі затримки, комашки полізли по спині, мати віру, два товариші приїхали, мати серце з перцем, купити ліків, дозвіл проїхати.

Вправа 14. Відредагуйте запропоновані словосполучення. Позначте відмінок залежних слів.

Вибачити колегу, дорікати Івана, сповнений смутком, хворіти грипом, кепкувати над Ігором, зневажати Петром, опанувати професією, навчити українській мові, одружитися на Олені, насміхатися над Вікторією, зраджувати Петрові, запобігати втрат, додержувати слову, дякуючи знанням, перетворити у посміховище, дивуватися з непогамованості, вчитися правді, дякувати Ірину за пораду, чекати на перемогу, зробити по замовленню фірми.

Запитання для самоперевірки

1. Що таке словосполучення?
2. Які існують типи підрядного зв'язку слів у словосполученнях?
3. Назвіть типи словосполучень за морфологічним вираженням стрижневого слова.
5. Чому слова, поєднані сурядним зв'язком, не слід розглядати як словосполучення?
6. Які сполуки слів не вважають синтаксичними словосполученнями?
7. Які помилки трапляються під час побудови підрядних словосполучень і як їх уникнути?

ПРОСТЕ РЕЧЕННЯ

ТИПИ РЕЧЕНЬ

Вправа 1. Зробіть синтаксичний розбір речень за структурою і за метою висловлювання.

1. Пружний річковий вітерець заіскрився, засяяв у його вибіленому лляному волоссячку в зачісці м'якої бороди (Є. Гуцало). 2. Не віддавайсь дрібненькій суєті і не міняй шляхи свої круті на стежечку вузеньку, пилом криту (Мал.). 3. Садів рум'яний цвіт обсипався духмяно, Бредуть кудись вітри по скошеній траві (Сос.). 4. Повінь добрих почуттів затоплює душу вчителя, коли він чує, як довірливо тулиться до нього дитина (Стельм.). 5. Слалась у далечінь прадавня річка, несучи в своїх берегах розплавлену небесну голубизну, несучи розілляне сонце, переблиски його живі, срібні (Є. Гуцало). 6. Сад і тіні, тишина. Очі сині край вікна. (Сос.). 8. Обійшовши навколо стовбура, в кілька разів товщого за неї, дівчинка хапається тоненькими рученятами за сучок, підтягується і за хвилину вже сидить на товстій гілляці (М. Олійн.). 9. Здавалосьь, має бути затемнення сонця (Гонч.). 10. Попід білими хатами на лавочках і колодах, залиті дивним місячним світлом і зачаровані, сиділи дівчата з парубками, обравши одне одного, і, притулившись щочою до щочи, дивились широко розплющеними очима в срібносяйну небесну далечінь (Довж.).

Схема розбору

Речення,

Яке речення за метою висловлювання?

Для питальних і спонукальних речень – засоби вираження питання спонукування.

Просте чи складне.

Поширене чи непоширене.

Повне чи неповне.

Якщо ускладнене, то чим (однорідними чи відокремленими членами, звертаннями, вставними чи вставленими конструкціями)?

Зразок розбору

1. Вузька дорога потяглася вгору між глинястими крутосхилами, вкритими чагарником (Гонч.).

Речення – розповідне, просте, двоскладне (підмет – дорога, присудок – потяглася), поширене другорядними членами речення, ускладнене відокремленим означенням – вкритими чагарником.

Вправа 2. Визначте типи речень за метою висловлювання.

1. В синьому промінні впали в трави тіні (Ков.) 2. Хто ж це біля столу з друзями сидить серед книжок? (Швець) 3. Нехай на серце ляже ваготою моя земля з рахманною журбою. 4. Хай сходить співом горло солов'я в гаю нічному... (В.Стус) 5. Чого тужба так серце тисне, немов чиясь рука німа? (Д. Павличко) 6. Оглянись із минулого в завтра! В кого справжні були ворога, той лиш друзів по-справжньому вартий (Чуб.) 7. Пишіть листи і надсилайте вчасно, Коли їх ждуть далекі адресати (Л.Костенко). 8. Та й чи можна словом описати, як людина простором хміліє? (І.Жиленко) 9. Тебе одну я серцем викликаю, одне ж бо тільки серце в грудях є! (Ющ.)

Вправа 3. Пригадайте, які інтонаційні особливості властиві розповідним, питальним і спонукальним реченням. Наведіть приклади.

Різні за метою висловлювання речення вимовляються по-різному: а) рівним тоном (розповідна інтонація) з його підвищенням на наголошеному слові і зниженням у кінці; б) з питальною інтонацією при підвищенні тону на слові, пов'язаному зі змістом питання; в) з імперативною (наказовою) інтонацією — високим або низьким тоном залежно від того, що виражають: наказ, заборону, заклик чи просьбу, пораду, застереження; г) з окличною інтонацією — виділяється слово, що виражає емоцію.

Вправа 4. Прочитайте речення, змінюючи їхню будову та інтонацію залежно від мети висловлювання. Запишіть речення, поставивши потрібні розділові знаки.

1. Ми йдемо на екскурсію! 2. Тут збираються гуртківці. 3. Твій брат студент? 4. Скоро весна настане. 5. Заходьте до хати.

Вправа 5. Прочитайте. Яку смислову та стилістичну роль відіграють, на вашу думку, подвійні розділові знаки в кінці речень?

Шістдесят літ Павлові Григоровичу Тичині. І всі зразу:

— Кому?! Павлові Григоровичу?! Тичині?!

— Не може бути!

— Метрика!

— А що ви там про метрику?! Яка може бути метрика для «молодого, молодого, молодистого»?! (Остап Вишня.)

Вправа 6. Прочитайте текст, дотримуючись належного інтонування окличних і питальних речень; з'ясуйте їхню стилістичну роль.

Спинися, людино, ти ж бо — найрозумніша істота природи! Нащо ж ти нищиш своє право на щастя жити? Воно ж дане тобі тільки раз! І всі блага землі та неба Тобі дано для цього. Чом же не користуєшся цим щастям? Чому ти дивишся на світ не своїми, а чужими очима?..

Отямся ж, спинися, людино! Ти ж бо — людино! Умийся рососою чистої совісті і поглянь на світ своїми очима... Візьми землю усю в свої трудові руки, обласкай її теплом серця свого, і вона заколоситься тобі ще буйнішими, ніж оці, врожайми. Всю природу візьми, а вона невичерпна скарбами,— розкривай їх, навітшайся ними, живи, блаженствуй і свято оберігай од зловісних хмар сонце миру! (*Яків Баш.*)

Вправа 7. Розділіть окличні речення за метою висловлення, визначте їх смисловий відтінок (горе, гордість, страх, обурення, зневага)

1. Люблю я жить! 2. Скільки нас розгублено по місту! 3. Моя Вітчизна дорога, яка в тобі горить снага! 4. В тобі була надія материнства? 5. І чи потрібні двері, що не ведуть нікуди! 6. Чим врівноважити ту правду, що болить і відливається під серцем у набої! 7. Благословіть нас, матері, за рідний край життя не жаль нам! 8. Ну, а ти вже із нами пройди тую ниву!

ГОЛОВНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

Вправа 8. У поданих реченнях визначте підмет та присудок, назвіть засоби їх вираження

1. Традиційно осінь вважається порою статків (*В. Скуратівський*). 2. Шевченко звертався до всіх «в Україні сущих», аби кожен усвідомив себе сином цієї землі... (*О. Шокало*). 3. Семеро одного не ждуть (*Н. тв.*). 4. Я тебе шукатиму, шукатиму, я тебе чекатиму, чекатиму, я про тебе у людей питатиму... (*С. Летюк*). 5. А хтось ото візьми й пожартуй... (*Гол.*). 6. Ми будемо говорити і про наше Завтра, про наше Майбуття... (*Цюпа*). 7. Річечка, гублячись у зеленій низинній гущавині, біжить та й біжить собі (*Козаченко*). 8. Посеред неба гнеться на південь Чумацький шлях (*Стельм.*). 9. Заснути б отут просто неба, виключаючись з усього, що проймає серце неспокоєм і

тривогою (Д.-Мих.). 10. Можна подумати, що представник Президента з відбійним молотком у кабінеті сидить і викидає вугілля на-гора (В. Прудник). 11. Я печу раків і ... стою на одному місці, каючись, що прийшов сюди (Стельм.). 12. Гучне «Ура!» пронеслося тоді над луками і впало в трав розморених дурман (Перв.). 13. Битися як риба об лід – жити в тяжких матеріальних умовах, переборюючи нестатки, злидні (Із словника). 14. Сказати слово про Юрія Збанацького – поділитися цілим світом, витвореним однією людиною впродовж десятиліть (Журн.). 15. Тільки «так» чи «ні», «за» чи «проти» мало сьогодні сенс (Загр.). 16. Давно, давно, ще в пору колискову, блаженим безтурботним малюком я всмоктував у серце рідну мову з цілющим материнським молоком... (Луц.) 17. Церква ніби зачула запах його чобіт – повернулася всіма головами до дверей (М. Матіос). 18. За жінкою зайшла дівчина. Декан вказав їм на стільці, вони сіли, Карпо Іванович нарешті глянув дівчині в обличчя і завмер (О. Комп.).

Вправа 10. Складіть речення (доберіть речення з художніх або публіцистичних текстів) зі складеним підметом, вираженим таким чином:

- 1) числівник (власне кількісний, неозначено-кількісний, збірний) + іменник у Н. чи Р. в. мн;
- 2) іменник, що має значення сукупності (зграя, група, отара, натовп, табун, гурт, стадо) + іменник у Р. в.;
- 3) іменник (займенник) у формі Н. в. та іменник в О. в. з прийменником у значенні сумісності;
- 4) іменники *половина, більшість, меншість, частина* + іменник у Р. в.;
- 5) іменник (займенник) у формі Н. в. + іменник (займенник) у Р. в.;
- 6) іменник зі значенням міри + іменник у Р. в.;
- 7) інфінітив (*бути, стати, здаватися, лишатися, залишатися*) + іменник в О. в.;
- 8) означальний займенник *все* + вказівний *це*.

Вправа 11. У поданих реченнях визначте іменні складені присудки, вкажіть засоби їх вираження. Поясніть розділові знаки.

1. Наука дасть людям щастя (Вин.). 2. Іван Франко – трибун народний, пророк, ватаг, ратай-співець і громадянин благородний... (Вор.). 3. А його очі були ще синіші за небо, прозорі, як камінь-сапфір (Гонч.). 4. Я тілом дужий, духом чистий: в мені землі моєї кров (Павл.). 5. Мова – єдине знаряддя для засвоєння спадщини минулого, найвищих здобутків людської культури,

людської мислі (*Вих.*). 6. Тут кожен камінь – мій і кожен подих мій (*Перв.*). 7. Шлях був продовженням хутірської вулички, вrostав у асфальтовану трасу й нагадував притоку судноплавної ріки (*К. М.*). 8. Трохименко був блідий, схвильований і всю силу волі скупчив на одному: влучити ворога (*Г. К.*). 9. Звуки теж бувають усякі – тільки треба уміти їх слухати (*См.*). 10. Чорнобиль став зловісним знаком щонайсильніших саморуйнівних дій людини, найдраматичнішою поразкою в її такому нерозумному протистоянні з природою (*Гонч.*).

Вправа 12. У поданих реченнях визначте дієслівні складені присудки, вкажіть засоби їх вираження. Поясніть розділові знаки.

1. Я гордий був. Принаймні хоч гордині ніхто не сміє збавити людині (*Кост.*). 2. Отож, ким би ви не хотіли стати в майбутньому, екологія все одно має найбезпосереднішу причетність до вашої діяльності (*М. Бідзілля*). 3. Любов, як сонце, може обігріти, а може й спопелити, у гніві за зраду (*Я. Гоян*). 4. М'який, лапятий сніг не переставав падати (*Микит.*). 5. Люди повинні більше дивитися на зорі, на Стожари, на Чумацький Шлях (*Стельм.*). 6. Цікаво, що бджоли та мурахи можуть нормально жити лише в компанії з 25 комах (*Із підручника*). 7. Не знавши щастя, не зазнавши горя, хто сміє славити красу життя? (*М. К.*). 8. Хотів палати, запалити або себе занепастити (*Шевч.*). 9. Ми світ навчили розмовляти, коли зміг він з німоти (*Кор.*). 10. Не встиг лісник навіть опустити палицю, як вовк важким ударом свого тіла звалив його на сніг (*Гуц.*).

Вправа 13. Перепишіть речення. Підкресліть граматичну основу. Визначте типи підметів та засоби їх вираження.

1. Маленькими віконечками убога хата дивилася на вулицю й принишкла. 2. Пилипкові очі блиснули одразу. 3. Микола Горобець захвилювався. 4. Всі теж стали на ноги. 5.— Диви, штаб, мабуть. Ті кинулись очима й принишкли. 6. І сталося щось страшне (*З тв. А. Головка*). 7. Щось насувалось грізне (*С. В.*). 8. Сумно, сумно серед неба сяє білолиций (*Т. Ш.*). 9. Не прийнялись три ясени, тополя всихала (*Т. Ш.*). 10. З ляком підвела старенька очі на молоду дівчину (*О. Коб.*). 11. Що лишилося в нього? Страшне сьогодні? (*О. Полт.*). 12. Сидіти без діла — також важкий труд. 13. Ми довго стояли, трясучи руки, як це завжди роблять і вороги, і друзі. Перші, щоб замаскувати ворожість, а другі — щоб заховати дружню теплоту (*Ю. Я.*). 14. Петрів батіг примружив синє

око (Л.Т.). 15. У темнім лісі, за горами Зібравсь усякий звір: Вовки, лисиці з ховрахами, Зайці дурні, шкідливий тхір, І ще там деяких чимало (Л. Г.). 16. Пізно ввечері хлопці поверталися з худобою додому (А. Г.). 17. Яблука доспіли, яблука червоні! Ми з тобою йдемо стежкою в саду (М. Р.). 18. Оженивсь він із Оксаною (М. В.). 19. Ах, скільки струн в душі дзвенить! (О. Олесь.). 20. З журбою радість обнялась (О. Олесь.). 21. Оте твоє «хочу» і «можу» повинні узгоджуватися.

Вправа 14. Визначте способи вираження простого дієслівного присудка та можливі засоби його ускладнення.

1. З надвечір'я визирає ніч (В. Ст.). 2. Нарешті підвівся, вломив дрівцець на всохлому куці черемхи й розклав багаттячко (Гр. Т.). 3. ... З рядів останніх я рвонуся в перші І горе поділю, як хліб і сіль (Б. О.). 4. Ітимуть вони спочатку поміж темних ущелин, розбитих кварталів. Офіцери на ходу будуть поглядати на компаси... (О. Г.). 5. Якби мої думи німії На струни проречисті впали, Зійшлись би плачем мої струни І сміхом дитячим заграли (Л. У.). 6. Тільки боріться! Віще слово ніколи не вмере (О. Ю.). 7. Потім пройшли на подвір'я, і ворота важкі за ними — хряп! (А. Г.). 8. А клямка у мене перед носом стриб-стриб, клац-клац, а сніг у щілини пшак-пшак... Одсунув швиденько, а сам — шмиг до хати, а мороз мене — хльось по ногах: таки догнав! 9. Тіні довшають та й довшають. 10. Іду ж та й іду. Коли це з-під ніг як залопотить крильми — перепел... (З тв. Григора Тютюнника). 11. Пісня до роботи додає охоти (Л. У.). 12. Сосни стали і стоять (О. О.). 13. Мовчить, мовчить важке осіннє небо (Є. М.). 14. Під білим вікном у місячному платті снить-мріє груша (В. Колод.).

Вправа 15. Підкресліть складені дієслівні присудки. Схарактеризуйте їх структурні компоненти.

1. Картопля перестала сичати (Гр. Т.). 2. Над чорними очима молодиці металися, мовби хотіли полетіти кудись, розкрилені брови (М. С). 3. Тихо й нудно, і спека пекельна... Нікуди вже далі — ось-ось має щось трапитись (С. В.). 4. ...Темні очі його починали сяяти (О. Г.). 5. Хочу закінчити ще хоч одно оповідання (М. К.). 6. Марина продовжувала готувати сніданок (І. Вільде). 7. Я уявляю собі морську школу на високому березі. З усіх вікон мусить синіти море. 8. В'язати я не можу (Л. У.).

Вправа 16. *Визначте, чим у поданих реченнях виступає інфінітив — основною частиною дієслівного складеного присудка чи другорядним членом речення.*

1. Іще дідусь не погукав на піч мене малого доказати казку (В. Ст.).
2. Бринить колосочок, як срібний дзвіночок, по садочку лунає, та вже й соловейко, що співа раненько, так співати не здолає (Л. У.).
3. Вона любила чепуритися, любила милих людей і від них увагу (М. В.).
4. Старий ще більше насупився, але доскіпуватися не став (О. Г.).
5. Щодалі доводилося все частіше звертати з колії...
6. Нічого зайвого чабан не візьме в таку спеку носити з собою по степу (О. Г.).
7. Де саме — пригадати не берусь, зустрівся він з Остапом Вересаєм (М. Р.).
8. А цілувати хліб навчила мати (Є. Гуц.).

Вправа 17. *Простежте, якими частинами мови виражено іменну частину складеного присудка. Яких відмінкових форм вона може набирати?*

1. Двір був просторий, чистий, оплетений...
2. Біля присілка білояра пшениця була молода і вища, а горді соняшники стояли, як слов'янські вої, — щитами на схід (М. С.).
3. Не смійтесь, я теж на бусла схожий такою ж любов'ю до отчого дому (А. М.).
5. Терпи, козаче, отаманом будеш.
6. Звуки теж бувають всякі — тільки треба уміти їх слухати.
7. Очі в Маланки стали налякані, круглі (М. К.).
8. Невпізнаним став Київ.
9. Сказано ж: солдатом не родишся, а робишся... (О. Г.).
10. Вони [голуби] вважались божою птицею, вільно виводилися, зграями літали над зеленою горою (С.С.).
11. Ти між зірками — одна (В. Сос).
12. Лиш боротись — значить жить (І. Ф.).
13. Замість тинів правили густі, старанно підстрижені пояски жовтої акації.

Вправа 18. *Визначте граматичні основи і відповідно до їх кількості — тип речення. Схарактеризуйте присудки.*

1. Про людину сказати все ніхто ще не здолав.
2. Перша вчителька наша, зачесана гладко і просто, була сива й сувора, як мати людська.
3. Сонце випаса кульбаби ще й прицвюхує промінням, а тюльпани — в жовтім панни, як овечки в купу збилися, бо здалека Дон-Жуаном походжає сонях бравий — сонця лицар гоноровий.

Вправа 19. *У поданих реченнях визначте головні члени. Поясніть способи їх вираження. Назвіть типи підметів і присудків.*

1. Ні, хто не любить всіх братів, Як сонце Боже, всіх зарівно, Той щиро полюбить не вміє Тебе, коханаю Вкраїно!
2. Так Котляревський у щасливий час українським словом розпочав співати.
3. І кожний з нас те знав, що слави

нам не буде (*З тв. І. Франка*). 4. Здали екзамени дівчата. Ці почуття такі відомі! (*Я. В.*) 5. Моє серце не може більше вмістити. Воно повне вщерть (*М. К.*) 6. Минуле нашого народу воістину героїчне (*І. Ц.*) 7. Ти ніколи не знав війни. Твої батьки теж не були на ній... А ось старші пам'ятають. Ті ніколи не забудуть війну (*Газ.*) 8. І ставали всі веселі молоді фронтовики. Дівчині отій в шинелі дарували б ми квітки (*О. О.*) 9. Усе треба було починати спочатку (*О. Довж.:.*) 10. Буковинські Карпати. Гора біля гори стоять разом в німій величі... (*О. Коб.*) 11. Серпень з вереснем стискають один одному правиці (*М. Р.*) 12. Тимко із своїм погоничем першу борозну пройшов спокійно. 13. Але спокій у хаті ніяк не міг встановитися. 14. Лице було сумним і зосередженим (*З тв. Г. Тютюнника*). 15. Для одинокої бездітної тьоті Варі золотаве сестрине дівчатко стало гарячою відрадою серця (*О. Г.*) 16. В опублікованому «Словнику української мови» нараховується близько 135 000 слів — дуже велика кількість (*І. Вих.*) 17. Давно зозулине «ку-ку» віддалилось (*В. Сос*).

Вправа 20. Пояснить вживання тире між підметом і присудком чи його відсутність.

1. Душа — дитя. 2. Світ мій без тебе — пустеля німа. Люба моя, ти моє життя. 3. Ти — місто для закоханих. 4. Я пам'ятаю, знаю, що життя — одне, як свято... 5. Свято — жити. 6. Хіба не жалюгідність — утекти від чесною тверезості в оману? 7. О, ім'я Ваше — степ! Сонцем в'ялений, небом наповнений, що немає йому краю... 8. Чом пташка в путах — це серцебиття?! 9. Був образ ваш для мене бездоганим. Та образ — це не ви. 10. Це прощання, а не діалог. Це — вже не ти. 11. О мамо, тату! Світ же — не пустеля. 12. Вже ти й не ти без мене. 13. Не безнадія нас веде, а теплота. І тішити в душі святе — не марнота. Бо що ж із того, що на двох не спільний шлях?! Є спільне ж небо в нас і, ох, одна земля. 14. Голос — як промінь. Голос — мов доля. 15. Велике — почуття. Слова — завжди малі. 16. Серце твоє сухе, як мак, стомлене і гірке. 17. Палац розкішний надто. 18. Мамо, бджілко невтомна, яка ти в мене красива! 19. Пісня і праця — великі дві сили! 20. Лиш боротись — значить жить (*З тв. І. Франка*). 21. Найбільше добро в кожного народу — це його мова. 22. Життя — це рух і ревно дія, а не кружіння в суєті. 23. Ми непоборні. Вічно жить народу у радості майбутніх поколінь. 24. Ти дивом на сцені була... Ти — гнучкість тонкого стебла, Ти — ніжність лілеї весіння, Ти — мрій чарівних колосіння (*О. Т.*) 25. Краса душі, краса любові — найвища на землі краса (*В. Сос*). 26. А дівчина була як сонце (*М. В.*)

Вправа 21. Поясніть розділові знаки між підметом та присудком. Зробіть синтаксичний розбір головних членів речення за поданою схемою.

1. Кожен з нас повинен дбати про мову, бо «мова – це спадщина, нагромаджена для нас десятками поколінь». 2. Культура мовної поведінки – своєрідне дзеркало людини, її зовнішнє, а відтак і внутрішнє інтелектуальне обличчя 3. Занапастити посів це виходить і державу підведеш і себе обділиш. 4. Мова – знаряддя мислення. Поводитися з мовою як-небудь – значить і мислити як-небудь: неточно, приблизно, неправильно. 5. Людина, байдужа до рідної мови, – дикун. Вона шкідлива вже тому, що байдужість до мови пояснюється її цілковитою байдужістю до минувшини, теперішності й майбутності народу . 6. Я без тебе, мово, – Без зерна полова, Соняшник без сонця, Без птахів діброва. Як вогонь у серці, Я несу в майбутнє Невгасиму мову, Слово незабутнє. 7. Як гул століть, як шум віків, Як бурі подих – рідна мова, Вишневих ніжність пелюстків, Сурма походу світанкова, Неволі стогін, волі спів, Життя духовного основа. 8. Збагнути всю глибину історії і навчити дітей любити історію свого народу, всього людства – яке це благородне покликання. 9. А поезія – то ж мова душі людської, поезія – то музика слова. І її не можна не любити. 10. Казка – це свіжий вітер, який роздмухує вогник дитячої мрії і мови . 11. Вчитель і садівник – то одне й те ж, мамо. 12. Любить свій край – це для народу жити, Боротися за юне, за нове. Любить свій край – це значить все любити, У чім його святе ім'я живе. 13. Минуле – то такий кат, що мовчки і без знаряддя тортур замордовує людину зсередини.

Схема розбору

Речення для аналізу.

Граматична основа речення.

Підмет. Морфологічне вираження (частина мови, форма).

Тип підмета за складом.

Присудок. Морфологічне вираження.

Тип присудка за складом.

Узгодження присудка з підметом.

Розділові знаки.

Зразок розбору:

Ці квіти – спогади про світлі дні (Олесь).

Квіти – спогади – грамат. основа реч., квіти – підмет, виражений іменником у формі Н. в. мн., простий, спогади – присудок, виражений сполученням нульової зв'язки з іменником у формі Н. в. мн., складений іменний, узгодж. У відмінку та числі, тире між підметом та присудком з опущеною дієслівною зв'язкою.

Вправа 22. Перепишіть речення, поставивши присудок у відповідній формі. Обґрунтуйте, чим зумовлений вибір відповідної форми.

1. Ой (вийти) сестра з братом, ой (вийти) мама з татом (*Н. тв.*). 2. «Тру-ту-ту-у!» все вище і вище (підіймати) над лісами свою переможну мелодію ріг...(*Стельм.*). 3. Щоранку батько з сином (ходити) на ставок (*Олесь*). 4. Наступного дня Блаженно з Хаєцьким справді звідкісь (привести) Чернишеві коника. 5. Декотрі з танкістів, заглядивши дівчину, (зблискувати) зубами, (всміхатися) їй. 6. Їх (бути) чоловік з десять, усі без капелюхів, у брезентових фартухах. 7. Одначе кілька мін (лягати) за машинами там, де брели десантники... 8. Інтереси роти, честь роти (стати) його особистими інтересами. 9. Прибуття в полк дівчини, нареченої загиблого офіцера, (стати подія) (*За О. Гончарем*). 10. Нехай ні жар, ні холод (не спиняти) вас! (*Фр.*). 11. Скільки їх, сміливих, відважних бійців, зрана (лягати) в домовину (*Граб.*). 12. Безліч довгих днів (розлучити) нас. І (лежати) між нас просторінь. Тисячі людей (перейти) нам путь. Чом не міг ніде я тебе забуть? (*С. Кр.*).

Вправа 23. Складіть (доберіть з художніх або публіцистичних текстів) речення, в яких підмет або присудок виражалися б незмінними частинами мови. Поясніть зв'язок присудків з підметами.

ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

Вправа 24. Знайдіть головні і другорядні члени речення. Вкажіть, які з другорядних членів речення є обов'язковими, а які – необов'язковими.

Роман-Степовий запевняє, що й садок у нього не так би родив, якби не бджола. Вважає, що тільки завдяки їй, тільки разом з бджолою викохав він тут цей садок на роздоллі. Інколи навіть з Млинівки вчителі приводять до Романа школяр чат на екскурсію, щоб господар показав дітям, як воно щепиться, як дике стає не диким.

Все в тім садку повите для нас таємницею, починаючи з самого дядька Романа, з його ніколи до кінця не розгаданою усмішкою. Загадкове усе, що там дає зав'язь і родить, бо ногою сторонній в Романові володіння не ступи,

не потривож ні садок, ні вулики, що, повні мирного гудіння, трудяться, не знаючи втоми, тримаючись будь-якої днини свого ладу та своїх законів.

ДОДАТОК

Вправа 25. *Впишіть в дві колонки словосполучення з прямим і непрямим додатком. Схарактеризуйте засоби їх вираження та зв'язок з іншими членами речення.*

Якнайчастіше спілкуйтеся з малям; щиро і правильно відповідайте на запитання дитини. Шануйте гідність маленького співрозмовника, давайте йому можливість висловити свою думку; не підвищуйте голос у розмові з донькою чи сином; якнайчастіше вживайте «формули ввічливості»: будь ласка, перепрошую, вибач, прошу вибачити, дякую, – виявляйте доброзичливість, прихильність. Читайте і співайте дитині і разом із нею; учіть разом вірші, пісні, загадки, приповідки, скоромовки; поєднуйте слово і гру, слово і малюнок; не допускайте у вашій оселі лайливих слів; привчайте дитину до мовного етикету за столом, у транспорті, магазині, на вулиці; виправляйте власні мовні огріхи, а також ваших рідних, друзів, колег. Пояснюйте дитині значення незрозумілих слів; учіть правильно будувати речення. Ведіть словничок, записуйте перлини мовної творчості вашої дитини.

Такий своєрідний мовний кодекс, напевне, допоможе виховати у молодого покоління шану до рідної мови. Чи може бути щось благородніше, ніж дитяча пристрасть до витоків духовності? *(Із журналу)*

Вправа 26. *Знайдіть додатки, визначте спосіб їх вираження.*

1. [Сковорода] святкував безкраю низку зустрічей. Гаї, садки, урочища, хати, дерева, клуні — усе нашіптувало йому казки дитинства, вливало молодість у вже підтопане, на мощі схоже тіло. Яка краса, яке блаженство! Він наповнявся радістю, мов джерело водою, відігрівав охолону душу и ставав безмежно добрим і всепрощаючим... 2. В житті людини такий же плин, така ж безмежна зміна одного іншим: веселості — смутком, здоров'я — хворістю, надії — відчаєм. І навпаки *(З тв. В. Шевчука)*. 3. І вчаться черешні любити *(М. Шан.)*. 4. Прихильюсь до народів сердечно й уклінно, запозичу нове і відкину старе *(С. Л.)*. 5. Тільки скажи «люблю». Одноєдине, кругле, вологе, соковите, як плід біля вишневої кісточки, червоне слово *(В. Ст.)*. 6. Короткі листопадові дні скупі на сонце *(О. П.)*.

Вправа 27. У поданих реченнях знайдіть додатки. Визначте, які з них прямі, а які непрямі.

1. Вітер розвіває на ній крапчасту хустку. 2. Мар'ян кладе дрівця в піч, виймає з кишені кресало, кремій і губку. 3. Два третього не чекають. 4. Соломія не одривала очей од берега (М. К.). 5. Ти співала мені в сині ночі люлійних пісень, ти в любистку мене у хатині похилій купала (В. Сос). 6. Антон вкосив трави у леваді (В. Д.). 7. Випрямилась, довго й пильно дивилась на Чіпку, немов вивідувала правди (П. М.). 8. Вона пішла до сусідів поради просити (Т. Ш). 9. А мені, може, просто хочеться щастя, тугого й солодкого, як шоколад (Л. К.). 10. Гайку, гайку, дай гриба й бабку, сиріжку з добру діжку, красноголовця з доброго молодця (М. Ном.). 11. Вже по ночі, обвіяний всіма вітрами, приносив додому дзвони в ногах, у голові й землю у куточках очей (М. С). 12. Шлях володіє якоюсь особливою силою для мого степового народу.

Вправа 28. Підкресліть у реченнях додатки, поясніть, чим вони виражені.

1. Він заговорив дрібно й сердито, наговорив синам сім мішків гречаної вовни, незважаючи на святу п'ятницю (І. Нечуй-Левицький). 2. Нам нема ні впину ані меж, лиш в труді натхнення ти знайдеш (В. Сосюра). 3. В усмішку теплу склались губи, і день в очах його розцвів, над ним димлять заводів труби, гудуть мотори літаків (В. Сосюра). 4. Як любо йти коханою землею і рідний вітер пити без кінця (В. Сосюра). 5. Протягли своє «ку-ку-рі-ку!» горласті півні (Панас Мирний). 6. Недавно в шпиталі я прочитав «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» (М. Стельмах). 7. Андрій згадував колишнє (М. Коцюбинський). 8. У відповідь рибалки закричали «ура» (М. Трублаїні). 9. Не здороваючись, Богдан застигає біля дверей, ловить здивований погляд мельника, ловить нерівний струмок муки, втоплює очі вгору, де лихоманиться кіш, і не вірить собі: тут, в тінях, з порожнім мішкомуруці, стоїть вона (М. Стельмах). 10. Сірі тумани курилися над нашою землею, брудні та важкі хмари вистилали високе небо, холодний вітер переганяв їх з одного боку на другий, і від його подиху коли-не-коли розривалась ота брудна запона, і з-під неї крадькома визирав невеличкий крайок блакитного неба, щоб через хвилину знову покритися хмарою, потонути в її сірій безодні (Панас Мирний).

Вправа 29. Побудуйте 10 речень, у яких подані слова виступали б у ролі підмета і прямого додатка. Підкресліть ці члени речення.

Знання, урок, море, місто, сіль.

Вправа 30. Визначте прямі й непрямі додатки. З'ясуйте, які члени речення та які частини мови керують додатками.

1. Пахне огірками, старим неретом волока, хлібом, батьком і косарями, болотом і травами... (О. Довженко). 2. Перехожі з подивом зиркали на дівчину, на її танець, на заволохаченого, з намерзлими ніздрями коня (М. Стельмах). 3. Хмари снігу свистіли над усім безмежжям рідного краю — ласкавого й суворого, але завжди дорогого серцеві (О. Донченко). 4. Величезна калюжа заросла травами, ліловими дзвониками і скидалась на озеро (О. Донченко). 5. Якийсь тихий спокій вас обіймає (Панас Мирний). 6. Гарячий степовий вітерець подихнув і обдав польовими пахощами — зігрітою травою, чебрецем, материнкою (Панас Мирний). 7. У мене нема тут знайомих (М. Коцюбинський). 8. Сиджу я під вербою, стережу рушники та крадькома од хазяйки вишиваю хмелем собі сорочку (І. Нечуй-Левицький). 9. Не хились додолу, зражений козаче, про лиху пригоду навіки забудь, найлютішу муку серце переплаче... (П. Грабовський). 10. Отож ми проїхали добрих п'ять верст, поки побачили, врешті, село (М. Коцюбинський). 11. Перехрестився неборак, коня найкращого сідлає і скаче в Київ (Т. Шевченко).

ОЗНАЧЕННЯ

Вправа 31. Виділіть у поданих реченнях другорядні члени речення. Розмежуйте означення та додатки, поясніть, чому.

1. По діброві вітер виє, гуляє по полю, край дороги гне тополлю до самого долу (Т. Шевченко). 2. І смутно, і радо покинути парту, де ріс і мужнів, розпущені віти весняного саду, на березі човен, політ голубів (В. Швець). 3. Химерними візерунками лягли на шлях тіні акацій (О. Гончар). 4. Молодь заповнила невеличку кімнату вчительки (О. Войченко). 5. Ріку переходили бродом, з боями — і бродом, і вплав (В. Швець). 6. Пишається проти сонця гай, увесь у блискучих краплях, як у дорогому намисті (С. Васильченко). 7. Поспішаючи, кудись ховаються останні шуми й гуки довгої літньої днини (С. Васильченко). 8. Ще чути бурі десь шалений клекіт (Г. Коваль). 9.

Бряжчать мережані ярма з терновими занозами, поскрипують нові чумацькі мажі, укриті шкурами, закурені в далекій дорозі (М. Коцюбинський) 10. Іду майданом, розгортаю листя і слухаю вечірній спів соборів (І. Жиленко). 11. Хто в дикий вихор гопака втіляв життя назустріч степу (Є. Маланюк).

Вправа 32. *Впишіть узгоджені і неузгоджені означення разом з означуваним словом, визначте спосіб їх зв'язку з означуваним словом, з'ясуйте їх морфологічне вираження.*

Тільки рішуча активізація культурної діяльності, художньої і наукової творчості в усіх сферах народного життя зможе надати процесові українського відродження реальної дійової сили, піднести українську націю на вищий рівень цивілізованості. Наша культура багато має зробити, щоб звільнити кожного від комплексу меншовартості, пробудити в усій людності України почуття національної честі і самоповаги. Звичайно, нелегко одразу психологічно змінитися людям, які упродовж багатьох літ почували себе зекама. Той, чие життя минало в атмосфері репресій, утисків і принижень, має виявити неабияку силу духу, щоб сприйняти нову історичну ситуацію, звикнути до нового мислення і реально виявити себе в ньому. Маємо всі, відкинувши сумніви, усвідомити, що сьогочасна історія справді дає шанс нашій нації відродитись, зміцнитись духовно, повністю виявити свій творчий, інтелектуальний і мистецький потенціал. (За О. Гончарем)

Зразок

Пишині (які?) рукава – узгоджене означення, виражене прикметником нестягненої форми, узгоджується означуваним словом у роді, числі та відмінку.

Вправа 33. *У поданих реченнях замініть, де можна, узгоджені означення неузгодженими.*

1. Міцні Олегові руки підкорили собі човен (Д. Бедзик). 2. На гірських вершинах нависли димні хмари (О. Гончар). 3. Тепер Юрко сидить на березі і вдивляється в морську далечінь (О. Донченко). 4. Василева мати йшла на станцію по воду (О. Бойченко). 5. За Джериною хатою, під старою грушею, на зеленій траві спав молодий парубок, підклавши під голову білу свиту. 6. На Миколине щастя, один скрипчинський парубок посватав вербівську дівчину (І. Нечуй-Левицький). 7. Першою такою колючкою в Чіпчинім житті була смерть бабина. 8. Казочки бабусині, при самотньому житті, осторонь од товариства, пластом дожилися на дитячий розум (Панас Мирний). 9. Гірським ключем він пахне і глицею густою, оцей карельський вітер, запеклий сніговій (М. Бажан). 10. Стояла удовина хатка на луці під горою

(М. Вороний). 11. Ламкий юначий голос гасне за крок (П. Гуріненко). 12. Доторкнусь до яблуневих віт — і в дорогу до вершин зберуся (А. Чубинський). 13. Вербовий гай на тім боці повивсь у темряву, почорнів, блакитні гори стали синіми та хорошими (М. Коцюбинський). 14. Золотий навскісний промінь підпалив мою герань (І. Жиленко).

Вправа 34. У поданому тексті підкресліть означення. Поясніть способи їх вираження. Повторіть правопис складних прикметників.

Провесна. По узліссі і на галяві зеленіє перший ряст і цвітуть проліски та сон-трава. Дерева ще безлисті, але вкриті бростю, що от-от має розкритись. На озері туман то лежить пеленою, то хвилює од вітру, то розкривається, odkриваючи блідо-блакитну вроду. В лісі щось загомніло, струмок зашумував, забринів, і вкупі з його водами з лісу вибіг «Той, що греблі рве» — молодий, дуже білявий, синьоокий, з буйними і разом плавкими рухами; одежа на йому міниться барвами, від каламутно-жовтої до ясно-блакитної, і поблискує гострими золотистими іскрами. Кинувшись з потоку в озеро, він починає кружляти по плесі, хвилюючи його сонну воду; туман розбігається, вода синішає (Леся Українка).

Вправа 35. Доберіть із творів художньої літератури п'ять речень з незгодженими означеннями. Чим вони виражені?

Вправа 36. З наведених словосполучень виберіть ті, в яких іменник у родовому відмінку може виконувати в реченні роль незгодженого означення; складіть з ними речення.

Людина похилого віку, будинок на два поверхи, конспект студента, картина художника, діти дошкільного віку, творці краси, асистент режисера, квіти Карпат, повідомлення інженера, бракує розуму, вагон вугілля, дорога на Одесу, холод зими, з карими очима, високого зросту, утвердження ідеалів, цвіт яблуні, час сподівань, вихователь молоді, радість перемоги.

Вправа 37. Розмежуйте узгоджені означення та іменні складені присудки.

1. Рвучкий, холодний вітер. Пропахлий стернищами, озиминою, листям, грибами, хлібом. Там, у степу, за містом, він ще дошкульніший, проймає наскрізь. 2. Стояв липневий, пропахлий медом ранок. 3. Він наповнявся радістю, мов джерело водою, відігрівав схололу душу й ставав безмежно добрим і всепрощаючим... (З тв. В. Шевчука). 4. Небо було сіре, похмуре. Немов восени, накрапав холодний і дрібний дощ. 5. Є місцевості веселі, радісні, є похмурі, тривожні й недобрі місця. Є благодатні долини й овіяні смутком гори (О. Довж.).

Вправа 38. Знайдіть неузгоджені означення у формі родового відмінка іменника без прийменника. Що вони означають?

Мово рідна! В тобі мудрість віків, і пам'ять тисячоліть, і зойк матерів у годину лиху, і переможний гук лицарів твоїх у днину побідну, і пісня серця дівочого в коханні своїм, і крик новонародженого; в тобі, мово, неосяжна душа народу — його щирість і щедрість, радощі і печалі, його труд, і піт, і кров, і сміх, і безсмертя його. Арфо серця мого! Люблю зажуру пісень твоїх, і невмирущий оптимізм гумору твого, і музику слів твоїх. Скарбе мій єдиний, з тобою я найбагатший і найдужчий в світі, без тебе — перекотиполе, що його вітер несе у сіру безвість, у млу небуття (С. Плачинда).

Вправа 39. Побудуйте речення із займенниками його, її, їх так, щоб вони виступали то в ролі додатка, то в ролі означення.

Прикладка як різновид означення

Вправа 40. У поданих реченнях знайдіть прикладки та іменні складені присудки; обґрунтуйте відмінність.

1. І моя праця – то моя совість, моя сповідь перед дітьми й онуками (О. Довж.). 2. Я люблю Дніпро – велику ріку мого народу (О. Довж.). 3. Рідна мова – не степ, не хата, а народу мого душа (В. Гонч.). 4. Космодром – це велике господарство, складна споруда, яку обслуговує кваліфікований персонал (Газ.). 5. Ніч – мов криниця без дна (Рил.). 6. Батько сількора Василя, середняк Опанас Трубенко, був людиною неквапливою (Довж.). 7. З гущавини лісу вибігає Перелесник – гарний хлопець у червоній одежі, з

червонястим, буйно розвіяним, як вітер, волоссям, з чорними бровами, з блискучими очима (*Л. Укр.*). 8. Замок кобзар – співець єдиний. Розбилась арфа золота (*Олесь*). 9. Карі очі – мов зорі з небес, губи – червона вишня (*Грінч.*). 10. Вміти творити – це не означає вміти добре малювати чи добре ліпити. Я думаю, що вміти творити – це означає бути також мислителем своєї епохи, свого часу, бути на рівні передових ідей свого часу, бути виразником інтересів свого суспільства (*О. Довж.*).

Вправа 41. Перепишіть речення. Підкресліть прикладки, поясніть, до якого слова вони відносяться і чим виражені.

1. Повернулися додому п'ять братів, п'ять братів-богатирів із боїв (*В. Бичко*). 2. Чим тобі, любий краю, віддячу, де слова-самоцвіти зберу (*Л. Дмитерко*). 3. Зацвіла весна, та весна красна, квітом-цвітом простелилась до села (*А. Малишко*). 4. І тополя шепче, горнеться до матері-землі (*А. Малишко*). 5. Зацвіла в долині червона калина, ніби засміялась дівчина-дитина (*Т. Шевченко*). 6. Вдяг ясен-князь кирею золоту, а дика рожа — буйнії корали (*Леся Українка*). 7. Десь-не-десь лежали на землі дерева-великани, підриті й поборені віком або розколені громом (*О. Кобилянська*). 8. Ой, який же ти став тепер, мій лісу-брате! (*О. Десняк*) 9. І, може, зустрінеться пісня моя самотня у світі з пташками-піснями, то швидко полине тоді тая гучная згря далеко шляхами-тернами (*Леся Українка*). 10. Десна-красуня горне свій гнучкий стан до Дніпра-Славути (*І. Цюпа*). 11. Чи не чув хто, чи не бачив москаля-солдата, мого сина (*Т. Шевченко*). 12. А Дніпр мов підслухав: широкий та синій, підняв гори-хвилі (*Т. Шевченко*). 13. Серед довгої мамизими буду спать в порцеляновій скриньці (*І. Жиленко*).

Вправа 42. Добираючи до підметів інший присудок, переробіть і запишіть речення так, щоб іменна частина складеного підмета стала прикладкою.

1. Київ – столиця України. 2. Олесь Гончар – видатний український письменник. 3. Мова – душа народу. 4. Молодь – майбутнє нашого суспільства. 5. Дніпро – найбільша річка України.

Зразок: *Арфа – щипковий музичний інструмент. – Арфа, щипковий музичний інструмент, має форму трикутної рами.*

Вправа 43. У поданих реченнях знайдіть прикладки; де треба, поставте дефіс або лапки; обґрунтуйте вживання їх.

1. Пахне чорна ніч полин травною... (Шук.). 2. Університет Києво-Могилянська академія знову відчинив свої двері для абітурієнтів (Газ.). 3. Гойдає на хвилях, несе по Україні важкі пароплави Дніпро богатир (Сос.). 4. Фільм Тарас Бульба має бути романтичним, як романтична і хвилююча сама повість (Довж.). 5. І гірко плаче Ярославна в Путивлі граді на валу (Мал.). 6. Шуми, Славутичу ріко, Ростіть, дерева юні, гінко... (Рил.). 7. Ой сонечку батечку, догоди, догоди! А ти, земле матінко, уроди, уроди! (Олесь). 8. Роман Уласа Самчука Марія – перший в українській літературі художній твір про примусову колективізацію, так зване розкуркулення справжніх господарів землі, трудівників хліборобів, про голодомор тридцять третього року. Написаний він у високому стилі хроніки життя жінки селянки, яка мимохіть підноситься до символу України (С. П.).

Вправа 44. У поданих реченнях виділіть прикладки, поділіть їх на поширені та непоширені та поясніть, чим вони виражені.

1. Три дівчини, студентки-агрономи, йшли взимку по доріжці лісовій (М.Рильський). 2. Слово, моя ти єдина зброє, ми не повинні загинуть обоє! (Леся Українка) 3. Тихою ходою, ледве ступаючи натомленими ногами по свіжій ріллі, йшов за плугом парубок, Семен Ворон (М. Коцюбинський). 4. З муки-смерті її відживи! (П. Грабовський) 5. Був собі раз Вовчик-братик і Лисичка-сестричка...(І. Франко) 6. Ходить вечір-краснозорець, б'ється хлопець-партизан (А. Малишко). 7. Старий просувається до вікна, зазира всередину й бачить: у хаті, за столом, сидять гості — учитель та селяни (М.Коцюбинський). 8. З усього роду зосталася я та рідний брат батьків — мій дядько (Панас Мирний). 9. Холодком, у свято, приходив Скоробогатько Максим, староста сільський, якого дражнили «вовчком», і тесть Підпари, Гаврило (М. Коцюбинський).

ОБСТАВИНА

Вправа 45. Перепишіть речення. Підкресліть обставини місця. Над обставинами напишіть питання, на які вони відповідають. З'ясуйте спосіб морфологічного вираження обставин.

1. Бреду обніжками й житами. (М. Д. -Х.). 2. Понад гаєм, над водою стеляться тумани (Г. Барв.). 3. Як колись, в цей провулок, садами я повз верби пройшов, через гать... (В. Сос). 4. З надвечір'я визирає ніч. У вікнах всесвіт сліп. Вулицею здибають тебе незнайомі люди (В. Ст.). 5. Обабіч Пруту туляться одне до одного тісні села покутські (М. К.). 6. Ми житами підемо по стежині (М. Шост.). 7. Віддалеку побачив рідну хату (В. Ш.). 8.

Через вулиці нахололі повз очей зачарований хміль йшла ти в сонячнім ореолі невідомо куди і звідкіль (В. Сим.).

Вправа 46. Прочитайте. Випишіть обставини часу разом з пояснюваними словами. Визначте семантику та спосіб їх вираження.

Володимир Олександрович Васляєв помер 4 жовтня того ж року... Востаннє я бачився з ним дванадцятого червня у Феофанії під Києвом, де його лікували. Знав чи не знав, що йому взагалі вже часу ні на що не залишилося, крім страждань?

Мабуть, знав. Весь час намагався розвеселити мене, кепкував із себе і сміявся з усякого приводу — володів собою по-справжньому.

Розповідав про матір і батька, що й того дня чекали його в Миколаєві, про братів по зброї, про сина загиблого друга, якого всиновив і вивів у люди. Особливо яскраво, з гумором розказав, як на початку війни їздив у Ленінград вступати у Вище військово-морське інженерне училище, як відмовився вступати в інтендантське, яке йому натомість запропонували, а потім повернувся в Донбас із Ленінграда, маючи в кишені три копійки. Він просився на фронт спочатку вдома, потім у Ростові, а пізніше на Волзі, але йому відмовляли, бо двадцять четвертий рік ще не підлягав мобілізації. Задушевно, з легким смутком пригадував, як сторожував на баштанах за Волгою і бачив ночами тамтешніх вовків біля куреня. Я запам'ятав його розповіді на все життя і гадаю, що розповідав він усе це даремно: хотів, щоб хтось це знав, крім нього самого, щоб колись це переповіли вже без нього...

Ми ніколи не визнаємо, що думають люди перед смертю. Особливо ті, що йдуть від нас назавжди і знають про це заздалегідь. Але страшно й моторошно уявити собі їхній стан і самотність перед лицем смерті. Ніхто з усіх, хто їх любить, не зможе ні полегшити страждань, ні врятувати... (За О. Сизоненком).

Вправа 47. У поданих реченнях знайдіть обставини мети. З'ясуйте, якими частинами мови та формами вони виражені.

1. Живи, Україно, живи для краси, для сили, для правди, для волі (О. О.).
2. Збіжжя стелилися чудові на паску, на коровай (Б. Л.).
3. А я піду за волю проти рабства, я виступлю за правду проти вас! (Л. У.).
4. ... Я все стерплю ради дітей! (І. Котл.).
5. Для нього [щастя] віддавали все найдорожче, губили себе і других, слюзи й кров лились річками во ім'я його (Л. У.).
6. Тепер от

вийшов землю культивувати (О. В.). 7. Овечата ледве сновигали по траві, шукаючи тіні.

Вправа 48. *Знайдіть у поданих реченнях обставини причини. З'ясуйте спосіб вираження їх.*

1. Вітер віє-завиває, аж стогне спересердя (М. І.). 2. Мабуть, захотілося небові десь там, унизу, у Бессарабії порахуватися з Іваном через його Марію, бо на Йвана усі ляки, що горох до стіни (В. Лев.). 3. Повільно повзуть трактори один по другому, мов по черзі, псуються і відходять на сторону (У.С.). 4. Гірко жилося Тарасові в рідній сім'ї через злидні та недостачі (Т. М.). 5. Ріка лякала людей не від своєї примхи, а зі страху перед небом (В.Лев.). 6. Скривлене коліно ниє, але згарячу він ще не відчуває різкого болю (Я. Кол.). 7. Роман, по молодості, і не догадався збагнути тривогу матері. 8. Зашуміла вода на низині, шукаючи виходу (Я. М.).

Вправа 49. *Підкресліть і схарактеризуйте обставини умови та допусту.*

1. При щирості між людьми, при глибокій і міцній симпатії ніякий риск не страшний (Л. У.). 2. Незважаючи на спеку й духоту, косарі співали косарських пісень; їх голоси змішувались з пташиним щебетанням, з тріщанням трав'яних коників (І. Н.-Л.). 3. Й уже усенький світ їй би [душі] облітати, обмацати, осягнути, аби нагадати тобі та й собі, що, попри буденні потреби, є ще й вищі, духовні, без яких їй жити якось не зручно (В. Лев.). 4. Незважаючи на таку рань, було вже зовсім тепло (О. Г.). 5. Лежавши на печі, держави не збудуєш (М.Д.-Х.).

Вправа 50. *Знайдіть обставини способу дії. Поясніть, чим вони виражені. З'ясуйте їх семантичні відтінки.*

І. 1. На клумбах, загонисто, розмашисто, закинувши назад голівки, мріють в безсоромній знемозі тюльпани, півонії, півники (В. В.). 2. Сірі, ледве помітні в тумані плавні непривітно шуміли (А. К.). 3. Дорога текла втомлено, мов ріка. 4. Валка тоді розсипалася по степу й сунула цеп за цепом усе ближче (А. Г.). 5. Над бором хмари муром (Я. Т.). 6. Може, моя то Україна біліє черідкою хат (Л. К.). 7. Василина розходилася у танцях. Вона то плавала лебедем, то йшла павою, то пурхала метеликом, то линула ластівкою (І. Н.-Л.).

П. 1. Життя кінчається і починається... Та сама вічність, з якої ми приходимо і до якої знов повертаємося. Все просто, мудро й моторошно. 2. Лисицею по сивих стернях літ підкралася похмура старість. 3. Дивився спідлоба, важко кудись вдалеч і міряв землю — за кроком крок, за сажнем сажень. 4. А дощ стояв стіною... (З *тв. В. Шевчука*).

Вправа 51. Знайдіть обставини міри вияву дії або ознаки. Які слова в реченні вони пояснюють? На які питання відповідають? Якими частинами мови та морфологічними формами виражені?

1. Колишні панські будівлі люди вкрили, як горобці копи жита, і розбирали по деревині, по цвяхові, по черепичині (С. Ч.). 2. Шаблій на ходу збирав їх [колоски] — по одному, по два (Д. Бедз.). 3. Буде усім по сім (А. Ном). 4. Коропи в нього півпуда нагулюють (М. С). 5. По вінця повні ярості й любові, стояли ми, замислені (А. Б.). 6. Отже, слухай, щебетуха, закохався я по вуха в молоду твою натуру (В. І.). 7. Вона була дуже схожа з лиця на Нимидору (І. Н.-Л). 8. Ще було зовсім темно, коли вони вибралися за Троянівку (Г. Т.). 9. Про життя своє я міг би написати або дуже багато, або зовсім мало (М. К.). 10. Зовсім утих вітер (С. Ч.). 11. Я люблю тебе, давно люблю, над життя, над усе на світі (Л. У.). 12. Погода була напрочуд гарна (І. Ф.).

Вправа 52. Підкресліть всі обставини. Визначте їх групи за значенням та способом вираження.

1. Не раз, заблудившись, навмання йшли мандрівники тайгою, намагаючись знайти правильний шлях (О. Донч.). 2. Обабіч громадаються, мчаться в безвихідь тіні прадавніх століть (А. Б.). 3. Та й жив ти не в трояндовім вінку, Лаврового по правді заслуживши (А. Р.) 4. І я стою на воротах батьківського краю, що починається чи кінчається на нашому подвір'ї, оглядаю все тут, ніби востаннє (О. С). 5. Додому з верхів Федько повернувся аж опівночі. Зосліпу гримнувся лобом об одвірка (В. Лев.). 6. Дивлячись униз, бачили безодню. 7. Давно минув той час, коли ти бігав по селу разом із хлопцями, заглядав у криниці, шукаючи найглибшу, кричав у їхні душі, в їхню безодню, в їхню таємницю, прислухаючись до тих незрозумілих і бентежних у своїй незрозумілості відповідей, які давали криниці (Є. Гуцало).

Вправа 53. Випишіть обставини й схарактеризуйте їх за семантичними різновидами та за морфологічним вираженням.

Здавалось, далі пливати нема куди. Спереду Дніпро мов спинився в несподіваній затоці, оточений праворуч, ліворуч і просто зелено-жовтими берегами. Але пароплав раптом звернув, і довга, спокійна смуга річки простяглася далі до ледве помітних пагорбків на обрії.

Степан стояв коло поруччя на палубі, мимоволі пірнаючи очима в ту далечинь, і мірні удари лопастей пароплавного колеса, глухі капітанові слова коло рупора відбирали снагу його думок. Вони теж спинялись у тій туманній далечині, де непомітно зникала річка, немов обрій становив останню межу його прагнень. Хлопець поволі глянув по ближчих берегах і трохи збентежився – на повороті праворуч виникло село, приховане доти за лукою. Серпневе сонце стирало бруд з білих хаток, мережило чорні шляхи, що гналися в поле й зникали десь, посинівши, як річка. І здавалось, той зниклий шлях, з'єднавшись із небом у безмежній рівнині, другою галуззю вертався знову до села, несучи йому ввібраний простір. А третій шлях, скотившись до річки, брав до села свіжину Дніпра. Воно спало серед сонячного дня, і таємниця була в цьому сні серед стихій, що жили його своєю міццю. Тут, при березі, село здавалось питомим витвором просторів, чарівною квіткою землі, неба і води. Його село, те, що Степан покинув, стояло на березі, і зараз він несвідомо шукав спорідненості між своїм та цим селом, що випадково трапилось йому на великій путі. І радісно подумав, що ця кривність єсть і що в ці хати, як в свої покинуті, він би зайшов господарем. З жалем дивився, як тане воно, одсуваючись за кожним рухом машин, і от пасмо гидкого диму сховало його зовсім. Тоді Степан зітхнув. Може, це було вже останнє село, що він побачив перед містом. Він почував у душі своїй невиразне хвилювання і млюсть, мов лишив у своєму селі й по всіх, що бачив був, не тільки минуле, але й надії. Заплющивши очі, він піддався сумові, що колихає душу. *(Уривок з роману В. Підмогильного «Місто»)*

Вправа 54. Зробіть синтаксичний розбір другорядних членів речення за схемою.

1. Я на вбогім сумнім перелозі буду сіять барвисті квітки *(Л. Укр.)*. 2. Чудова мрія, розкішна та ясна, Кохано в ту ніч обгорнула мене *(Л. Укр.)*. 3. Над зеленими нивами тремтіло гаряче повітря *(Коцюб.)*. 4. Над берегом висів солоний туман од дрібних бризків *(Коцюб.)*. 5. Обов'язком загнuzдана свобода не визнає ніяких виправдань *(Л. Кост.)*.

Схема розбору:

Назвіть другорядні члени речення.

Аналіз другорядних членів речення:

Означення:

- а) узгоджене / неузгоджене;
- б) з яким словом пов'язане;
- в) тип підрядного зв'язку з означуваним словом;
- г) чим виражене.

Додаток:

- а) прямий / непрямий;
- б) обов'язковий / необов'язковий;
- в) тип зв'язку;
- г) з яким словом пов'язаний;
- д) чим виражений.

Обставина:

- а) тип за значенням;
- б) з яким словом пов'язана;
- в) тип підрядного зв'язку зі словом, до якого відноситься;
- г) чим виражена.

Зразок розбору

День трудовий погас давно з турботами своїми (Сос.).

Трудовий, давно, з турботами, своїми.

Означення – трудовий: узгодж., день; повне узгодж.; прикм.

Додаток – з турботами: непрям.; необов'язк.; слаб. кер.; погас; ім.. в оруд. відм.

Означення – своїми: узгодж.; з турботами; повне узгодж.; займ.

Обставина – давно: часу; погас; приляг.; присл. часу.

ОДНОСКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ

Вправа 55. Із поданого тексту випишіть односкладні речення. Схарактеризуйте їх за способом вираження головного члена, вкажіть тип односкладного речення.

Дедалі частіше чуємо в суспільстві велике і мудре слово: берегти. На захист культурної спадщини та природи приймаємо авторитетні ухвали, тож чи не пора вже зі всією силою законів питати з кого слід за свавільно зруйнований пам'ятник національної історії, культури, архітектури, за

кричуще недбальство в ставленні, скажімо, до книжкових фондів наших беззахисних бібліотек?

Уміти берегти – це стає настійним велінням часу, і література тут не може стояти осторонь. Важливо сьогодні зі всією пристрасстю будити в людях саме цю потребу – оберігати життя в усіх його виявах, у природній мудрості й гармонійності.

Бережімо свою одвічну колиску і мир на землі, який нині стає синонімом самого життя, бережімо моральний уклад і великих, і найменших народів, бережімо північні і південні ріки, ліси і повітря, красу трав і мову кожного народу, кожний виплеск духовності, кожне зернятко вселюдського досвіду.*(О. Гончар)*

Вправа 56. Прочитайте речення, визначте, які з них односкладні, а які — двоскладні, поясніть, чому.

1. Один з останніх його рейсів був винятковим *(О. Гончар)*. 2. Погане літо, не було врожаю *(Л. Костенко)*. 3. З самотності на ціле татарське село кав'ярні дуже добре видно було і море, і сірі піски, берега *(М. Коцюбинський)*. 4. Вас сіпнуло; ви кинулися, наче проснулись, розкриваєте очі *(Панас Мирний)*. 5. Мене любили, я любив — і це найбільше в світі щастя *(М. Стельмах)*. 6. На морі здіймалися великі хвилі *(І. Багмут)*. 7. Сіяли всю ніч *(О. Гончар)*. 8. Спросоння озвалися качки, скинулася риба, попливла купина, од якої повіяло татарським зіллям *(М. Стельмах)*. 9. Холодом з долини тягне вітровій *(О. Ющенко)*. 10. Неоране поле жовтіє. Смолою пахне дощок білий ряд *(В. Сосюра)*. 11. Ївга стоїть, як дерев'яна, труситься, а в очах жовтіє *(Г. Квітка-Основ'яненко)*. 12. І пахне житом молодим, і рибним виловом багатим *(А. Малишко)*. 13. Пахне кропом село, полином і катраном *(М. Луків)*. 14. Скрізь було чути гук, шум, гам, свист *(І. Нечуй-Левицький)*. 15. Але ж бо й справді, щоб таке утнути *(Л. Костенко)*. 16. У травні стихло навкруги, і встала знову хата *(М. Луків)*.

Вправа 57. Випишіть з тексту означено-особові речення, підкресліть у них головний член і поясніть його морфологічне вираження.

1. Не завидуй багатому: багатий не знає ні приязні, ні любові — він все те наймає *(Т. Шевченко)*. 2. Як парость виноградної лози, плекайте мову. Пильно й ненастанно політь бур'ян, чистіша від сльози вона хай буде *(М. Рильський)*. 3. Як зараз бачу: з-за ріки — дві кручі, наче маяки: одна зелена, чорна друга... *(А. Малишко)*. 4. Дишеш і не надишешся тим чистим і пахучим повітрям *(І. Нечуй-Левицький)*. 5. Відмикаю світанок скрипичним

ключем (*Л. Костенко*). 6. Ідеш, ідеш, а ще й не половина, ідеш, ідеш, хоч добре, не один (*Л. Костенко*). 7. Не потрапили на Січ і на третій, і на четвертий день, а десь тільки аж через тиждень (*П. Панч*). 8. З росю в лузі не зів'яну (*Леся Українка*). 9. Не тільки диво-казкою багаті і не єдиним хлібом живемо, а тільки чом, коли ні крихти в хаті, тривогою сурмиш, моя сурмо (*Б. Степанюк*). 10. І знов лечу (*Т. Шевченко*). 11. Вийду в степ, чи зупинюсь у полі — скрізь високі предківські могили (*М. Луків*). 12. Жив сей день і ніч щасливо з вами (*Леся Українка*). 13. Яка не підійма вершина, — триматися будем землі, як рідних осель журавлі (*Б. Степанюк*). 14. Мої любі, до мене ходіть! Я сама. Поговоримо думами тихо (*Леся Українка*). 15. Подбати мушу про якусь копійку (*Л. Костенко*). 16. Бережіть це життя. Іншого ви не знали, того, що гнало нас із торбами по світу. Тож — бережіть (*О. Гончар*).

Вправа 58. Перепишіть означено-особові речення, підкресліть головні члени у цих реченнях, поясніть їх морфологічне вираження.

1. Чекаю дня, коли собі скажу: оця строфа, нарешті, досконала. 2. Отак пройду крізь твій великий подив, не зачеплюсь об лагідні слова. 3. Ще поки тепло, заночую в лузі. 4. Іду. Бреду. Захочу то й спочину. 5. Розбиті ноги остужу в росі. 6. Сідай. Спочинь з дороги, брате (*З тв. Л. Костенко*). 7. Сестричко мила, що тобі скажу, яку за батька дам тобі пораду: шістнадцять літ тому по споришу і я виходив повнолітнім з саду (*Б. Степанюк*). 8. Сади свій сад, плекай свої надії (*Леся Українка*). 9. Разом ходімо в майбутнє (*Леся Українка*). 10. Немов пилінку, світ мене крутив, ловив я мрію і мету високу, пробач мені, що тяжко завинив, — лишив тебе на старість одиноку (*М. Луків*). 11. І просить вітер у бійця: постій зі мною до кінця (*А. Малишко*). 12. Первоцвітом виникаю з веснами на світ (*П. Воронько*). 13. Пошлем душу аж до бога, його розпитати, чи довго ще на сім світі катам панувати (*Т. Шевченко*). 14. Для добрих друзів відчиняю дім і маю серця щирю нагороду, хоч деякі із них в житті моїм, як в'ялий лист, обсипались в негоду (*А. Малишко*). 15. Стисну міцно долонями скроні, зіпрусь ліктями на вогку лутку, прилипну чолом до холодного скла і зв'яжу зморений погляд з ліхтаревими плямами на калюжі серед пішоходу (*Б. Антоненко-Давидович*). 16. Шукайте цензора в собі (*Л. Костенко*). 17. В праці, на дозвіллі, у коханні не переставайте ні на мить край любить у колос-колиханні, без якого неможливо жить (*Б. Степанюк*).

Вправа 59. Прочитайте неозначено-особові речення. Знайдіть головний член у реченнях, з'ясуйте його морфологічне вираження.

1. Покромсали життя моє на частки, на тьмяну січку слів і суєти (Л. Костенко). 2. Лиш виведуть те слово із тої в'язі літер, а слово ж безкоріння, покотиться, втече (Л. Костенко). Либонь і правду кажуть про гуцула (Леся Українка). 3. Нас зустрічають хлібом-сіллю (Леся Українка). 4. Отож у темін зореву на в'ялу, скошену траву його поклали у стодолі, забинтували груди кволі (А. Малишко). 5. Об тій порі знайшли їх трьох в оцій долині (А. Малишко). 6. Йому скрутили руки і здали (Л. Костенко). 7. Чи хоч пучечок тої калини мені на груди покладуть (Л. Костенко). 8. І це було в той год страшний, коли п'ятьох старшин козацьких розіп'яли (Л. Костенко). 9. Людей підняли по тривозі за кілька хвилин і вишикували вздовж огорожі (В. Козаченко). 10. Посадили над козаком явір та ялину (Т. Шевченко). 11. Вранці Андрія одвезли в лікарню, в город (М. Коцюбинський). 12. Задзвонили у Констанці рано в усі дзвони (Т. Шевченко). 13. Повантажили нас в ешелон — повезли на південь (Гр. Тютюнник). 14. Весною в селі встають рано (Гр. Тютюнник).

Вправа 60. Перепишіть односкладні речення, згрупувавши їх за типами у такій послідовності: означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові.

1. Той монастир недавно збудували (Л. Костенко). 2. Ранком вивели їх з казарми на двір; розставили лавами (Панас Мирний). 3. Дивишся і не надивишся, дишеш і не надишешся тим чистим, гарячим і пахучим повітрям (Леся Українка). 4. Його сховали на горище, і ранок змив його сліди (А. Малишко). 5. Шануйте здобуте трудом поколінь, помножте його у пошані (М. Нагнибіда). 6. За правду, браття, єднаймося щиро (Леся Українка). 7. Але як швидко побіля вогню не бігай — все рівно обпечешся (Гр. Тютюнник). 8. Тут же, біля лікарні, розкладають вогнище, варять картоплю (В. Козаченко). 9. Коли зважуєшся на сей крок у житті, чого ж було стояти на колінах (Леся Українка). 10. Забуду моря віщій шум чи юнь, даровану годами (А. Малишко). 11. У дверях спинились, обернулися до вітчима (Леся Українка). 12. Куди не глянеш в даль оцю окресну — тут споконвіку скрізь лилася кров (Л. Костенко). 13. Коли питають, де мій дім, я певно знаю, що я відповім (Л. Первомайський). 14. Стою — мов скеля непорушний (П. Тичина). 15. Підеш тією стежкою, глянеш кругом себе, і скрізь бачиш зелене море верб, садків, конопель, соняшників, кукурудзи та густої осоки (І. Нечуй-Левицький). 16. Мої муки, мої люті, в хмарі заховаю (Т. Шевченко). 17. Не

сумуй одна, не журись одна (*А. Малишко*). 18. Чи не піти лишень на шлях, подихать на роздоллі, в зеленім гаї, по полях та пошукати долі (*П.Грабовський*). 19. За що, не знаю, називають хатину в гаї тихим раєм (*Т.Шевченко*).

Вправа 61. Прочитайте безособові речення, знайдіть у них головний член, поясніть його морфологічне вираження.

1. Проса покошено (*М. Рильський*). 2. Мело, крутило, скаженіло, огортаючи присмерками весь край (*О. Гончар*). 3. Надворі було тихо, як у хаті (*І. Нечуй-Левицький*). 4. Я слухаю ці розмови під дубом, і так мені чогось робиться тоскно, так жалко, що світ споганіє, поки я виросту, і не буде вже сінокосу тоді, ні риби (*О. Довженко*). 5. Сіро і сумно ставало на заході сонця (*М. Коцюбинський*). 6. Далеко за річкою горіло і в шибці жевріло, переливалось, палахкотіло (*О. Гончар*). 7. Кожній людині відкрито в нас дорогу — твори, дерзай (*О. Бойченко*). 8. Дітям спочатку було дуже чудно (*І.Нечуй-Левицький*). 9. Між будинком та брукованою вулицею розбито мальовничий палісадник (*Іван Ле*). 10. Знов повіяло в душу весною, хоч кругом ще біліють сніги (*П. Грабовський*). 11. І раптом повстанців не стало (*Іван Ле*). 12. Кілька днів підряд мело дрібненьким колючим сніжком (*В.Козаченко*). 13. Човна струснуло, поставило майже сторчма, потім знову кинуло (*О. Гончар*). 14. Тільки блискало у хмарах та ревіли із гір потоки (*П.Тичина*). 15. Тріском, тупотом, гуркотом стрясло всі поверхи (*О. Гончар*). 16. І не було в мене ніякої думки в голові (*І. Нечуй-Левицький*). 17. А об чоловікові не було й звістки (*І. Нечуй-Левицький*). 18. Святі ворота взято на ланцюг (*Л. Костенко*). 19. Хлопців ніде не видно (*Є. Гуцало*).

Вправа 62. Перепишіть речення, підкресліть у них головні члени, поясніть способи їх морфологічного вираження.

1. Ну як же можна матері вмирати, коли життя у неї не було (*А.Чубинський*). 2. Яка не підійме вершина і скільки не ляже доріг, але найсвятіше для сина — ступити на отчий поріг (*Б. Степанюк*). 3. Як не згадать материнську сльозу, яка запеклась на моїм рукаві (*Б. Степанюк*). 4. Бодай би вік не бачить цих бояр (*Л. Костенко*). 5. Було б одразу присудить до страти (*Л. Костенко*). 6. Та жить для себе — нащо й жить! (*М. Луків*) 7. І стежка в житі, і хмарка в zenіті, і жить би та жити на білому світі (*М. Луків*). 8. Відпочити б з дороги (*Леся Українка*). 9. Словами серденька не одурити

(*Леся Українка*). 10. Мечем до нього прорубати путь (*Леся Українка*). 11. Чом же про те не дбати? (*Леся Українка*) 12. Смертям двом, — каже, — не бувати... (*А. Малишко*) 13. В соняшнику справді трудно впізнати сонце (*Леся Українка*). 14. Що, може, першої любові не дочекались, не допить? (*А.Малишко*) 15. Заснути так, що не почути уві сні таємних землетрусів та розпуки (*Д. Павличко*).

Вправа 63. Прочитайте речення. Знайдіть головні члени, поясніть способи їх морфологічного вираження.

1. І тільки щемно на душі: нема уже Марії (*М. Луків*). 2. Дивлюся, аж світає, край неба палає... (*Т. Шевченко*). 3. Зранку було тихо на обох пагорбах (*В. Земляк*). 4. Колись розказував моряк: їх по Атлантиці носило (*Д.Голованівський*). 5. А далі всі кинулись врозтіч, бо інакше не можна було (*М. Стельмах*). 6. І в нас, і в них — цвіте в маю... (*А. Малишко*). 7. Обсіялись. Притихло до пори. Одгомонило і вляглося повсюди (*М. Луків*). 8.Понасипало кучугури і ліс весь снігом замело (*Л. Костенко*). 9. Трохи полегшало. Та сумно на душі (*Л. Костенко*). 10. Світає, господи, світає, земля у росах, як в парчі (*Л. Костенко*). 11. І віє духом яблунь та жасмину (*М. Луків*). 12. Тепліло в жінки на душі, цвіли у вікнах квіти (*М. Луків*). 13. Чимось особливо рідним повіяло від цього села (*Леся Українка*). 14. Було свіжо й затишно (*Леся Українка*). 15. О, як той шлях знаменами кипів, як хвилювався людом на обоччі, і як сльозами застило очі (*М. Луків*). 16. І лячно-лячно стало жінці в пустоширокому степу, над яким самотів обведений золотою вологістю місяць (*М. Стельмах*). 17. Мені немов полегшало відтоді (*Л.Костенко*). 18. Гей, де ж тебе так, хлопче, забарило? (*Л. Костенко*) 19. Чи нам за це віддячиться в раю? (*Л. Костенко*) 20. Ще осені такої не було (*Л.Костенко*). 21. Бійцю полегшало (*А. Малишко*). 22. Мені страшно й не страшно (*М. Луків*).

Вправа 64. Встановіть тип односкладних речень. Визначте, якими формами виражений у них головний член.

1. Страву варять півгодини, потім подають на стіл. 2. Вчи дитину не штурханцями, а хорошими слівцями. 3.З пісні слова не викинеш. 4. Діло знай, а правду пам'ятай. 5. Любиш поганяти, люби й коня годувати. 6.За цю науку цілуйте батькам руку. 7. Як робимо, так ходимо, як дбаємо, так маємо. 8. Знайшов – не скач, згубив – не плач. 9. За одного битого двох небитих дають. 10. Що вимовиш язиком, то не витягнеш і волом (З н. тв.). 11. Зрябілий пагорб. Всохлі небеса. Ячмінь. Маслини. Ящірки. Ожина (*М.Вінгр.*).

12. О, не бійтесь ступать на гартовані грозами леза (*Забаш.*). 13. Літа, як стрілки, не переведеш, життя, як гирю часу, не підтягнеш (*Т.Севернюк*). 14. Сонячно. Сонячно. Серпень. Спочин. Спочинок. Стерня (*В.Мордань*).

Вправа 65. Прочитайте речення. Замініть, де можливо, безособові речення особовими, порівняйте способи вираження головних членів у них.

1. Заморосило осінь у сльозу (*Л. Костенко*). 2. Заграли знову труби до походу, війнуло громом з Тясмина-ріки (*Л. Костенко*). 3. Скасовано угоду (*Л. Костенко*). 4. Швидко розвиднілося (*Леся Українка*). 5. Нанесло гори піску (*Н. Рибак*). 6. На сизих луках скошено отаву, і літо буйно в береги ввійшло (*М. Рильський*). 7. Йому так гарно, та смачно світом дрімається (*Панас Мирний*). 8. Пахло чебрецем, свіжою травою (*А. Шиян*). 9. Чудово, просторо, радісно на придеснянських луках (*Ю. Збанацький*). 10. Куди не глянь — скрізь розвернулося, зацвіло цвітом (*Панас Мирний*). 11. Стахові стало враз дуже шкода товариша (*Ю. Смолич*). 12. В селі оголошено воєнний стан (*В. Козаченко*). 13. У Пилипка аж похолонуло в грудях (*А. Головка*). 14. Дихалося вільно, йшлося по землі легко (*Ю. Збанацький*). 15. Сьогодні чогось не спалося хлопцеві (*М. Стельмах*). 16. Пройдено багато сіл, містечок, хуторів (*А. Шиян*).

Вправа 66. Від наведених дієслів утворіть безособові форми та введіть їх у речення:

Вечоріти, пахнути, вірити, думати, світати, труситися, дихати, говорити, згадувати, віяти.

Вправа 67. Перепишіть називні речення, підкресліть у них головний член, укажіть способи його вираження.

1. Падіння. Вибух. Спалах. Довгий ряд цистерн з бензином. Взвод мотопіхоти. Штабна машина (*Л. Дмитерко*). 2. Війна. Фронти. Вогню й металу шквал. Дві похоронки, сховані в конверті (*Л. Дмитерко*). 3. Варшава. Театр. Акорди пісенні. Вітальні промови. Овацій грім (*Л. Дмитерко*). 4. І шум, і спів, і коридори (*В. Сосюра*). 5. Ночі солов'їні, і заводу дим, і зірниці сині над Дінцем моїм (*В. Сосюра*). 6. Ліс і вітер. Ніч зимова (*В. Сосюра*). 7. Спокійні очі. Сива голова. Жорстка кирея кольору нічного (*Л. Костенко*). 8. Козацька школа, крита очеретом, благоденські стіни, плетені з лози... три лави,

стіл, псалтир і образи (Л. Костенко). 9. Свято матері моєї — спаса, празник яблуні та калача. Стерень вижовклих печальні пасма, скрики журавлиного ключа (Д. Павличко). 10. Черемхова гілка, вечірня пора. Далека сопілка на схилах Дніпра (М. Луків). 11. Калина в пурпурі, дуби (А. Малишко). 12. Чужинський вершник степом скаче, — гримлять копита. Кров і дим (М. Луків). 13. Коні... Кобили... Стригуни... Лошата... Пекло. 14. І гарби, і вози, і возенята. 15. Затих орган... Вечір... А потім уже ніч. 16. Безкрайній степ. Де-не-де його перетинають лісові смуги. 17. А коняка добра! Мужича коняка! 18. Тут батіжний свист, ляскіт, лемент (Остап Вишня). 19. Вітер і дощ. Ніч, якої ніхто з живих не забуде (О. Довженко). 20. Ніч. Безсилі метелики. Лампа і сніжний папір (М. Рильський).

Вправа 68. Прочитайте речення, визначте їх типи.

I. 1. Сонце! Сонце! Його перші промені вдарили по очерету, по лузі, по плесу... 2. І раптом лясь біля вашого уха: — Дранки! Баби, дранки! 3.1 бугай, і воли, і бички, і бузівки, і корови, і телички. 4. Ранок, морозець. Порипує сніжок. 5. Чудесна кийвська осінь... Падає листя з кийвських каштанів. День осінній, але сонячний, ясний, щедрий. 6. Славнозвісне місто Чигирин. Зелений луг над річкою Тясмин. Неділя. 7. Он лани, он лука, он сіножаті, он ліски, он села. От вам і природа. 8. Ставок... Або Дніпро... Або Ворскла, Псьол, Десна (Остап Вишня).

II. 1. Ах, який чудесний Коропів хутір! (Остап Вишня). 2. Слов'янщина! — який величний гук, який широкий і містично-темний (Леся Українка). 3. Хто ж ота, що стала поруч коло гробу? — Королівна (Леся Українка). 4. Гарно як у полі, так би йшов завжди. Вітер і тополі. Сонце і сади (В. Сосюра). 5. І знову степ. І знову даль розлога (Л. Костенко). 6. Ось школи знайомої мури (В. Сосюра). 7. Така зима, морози йорданські (Л. Костенко). 8. Немов у лузі та калина, колись печальна Україна тепер весела сторона (В. Сосюра). 9. Висохлий степ. Панська пшениця. І потріскані до крові, обвуглені губи женців (М. Стельмах). 10. Високі скирти. Серпень. Спека. Усе так звично: синь ріки... (І. Муратов). 11. — Диви-диви-диви! Он! Он-он-он, поплив! Окунь! (Остап Вишня)

Вправа 69. За поданим початком продовжіть розповідь (на три хвилини виголошення), використовуючи лише односкладні речення (різних типів).

Ось ранок... Ясний та погожий ранок після короткої ночі (Панас Мирний).

Вправа 70. Зробіть синтаксичний розбір односкладних речень.

1. Рости, живи – і знай, що людська думка, що людська творчість – це найбільша мука (М. Рил.). 2. Друга пізнають у біді (Н. тв.). 3. Дихалося вільно, йшлося по землі легко (Зб.). 4. На язиці густо, а на ділі пусто (Н. тв.). 5. Не треба, не треба, не треба Ні болів, ні мук, ні страждань. Отак би під банею неба Стрічати заграви світань (Дмитер.). 6. Залило водою луки, залило... (Сос.). 7. Без гожих днів не бути літу, де бгнулись трави й комиші, а без дощів немає цвіту і сад неначе без душі (Мал.). 8. Червоні маки, полум'я весни. Вони цвіли так коротко, так мало! (Забаш.). 9. Як любо весною, як любо (Сос.). 10. У лісі яличку зрубали... (Павл.).

Схема розбору

Головний член односкладного речення.

Форма вираження головного члена.

Наявність другорядних членів.

Якщо ускладнене, то чим.

Тип односкладного речення

Чи можлива синонімічна заміна односкладного речення на двоскладне?

Як змінюється при цьому значення речення?

Зразок розбору

Поглянь, товаришу, поглянь На лан, на сад, на світлий Київ (М. Рил.).

Поглянь. 2-га ос. одн. наказ. спос.

Однорід. непрям. дод.

Звертання.

Означ.-особ. – гол. чл. 2-га ос. одн.

Можлива

Конкретизує особу, втрачає відтінок узагальнення.

Неповні речення

Вправа 71. Серед наведених речень знайдіть неповні контекстуальні, ситуативні та еліптичні й охарактеризуйте їх. Поясніть наявність чи відсутність тире в неповних реченнях.

1. Щастя скоро покидає, а надія – ніколи. 2. У липні сонце йде на зиму, а літо – на спеку. 3. Шабля ранив голову, а слово – душу (Н. тв.). 4. Біжать дві колії, а з боків весною вмиті озимі та рожева ярина (Панч.). 5. Я в двері, а вона за мною в сад (М. В.). 6. Пішла селом, плаче Катерина; на голові

хустиночка, на руках дитина (Шевч.). 7. Зелено-зелено було того літа в Лебедині, і сам він був якийсь радісний, веселий... А головне – чистий (Вишня). 8. Скажіть, чого варта наша земля без таких ось радістю відтворених куточків!? І над усім цим була нависла чи то сокира, чи то коса. Словом – смерть. Тяжка, Болісна (К. М.). 9. Під осиками в діброві – гриб у шапці малиновій. А он під ялинами рижики, не великі й не малі виглядають із землі (С. С.). 10. Візьмеш на долоню грудочку цукру – Ласунка вже на долоні. Вхопить передніми лапами цукор – і в рот (Зб.).

Вправа 72. Де треба, на місці пропущеного члена речення поставте тире. Поясніть пунктограму, назвіть пропущений член речення.

1. Хто золоту порве струну, коли у гусях дух Боянів?.. (М. Рил.). 2. У літописах, давніх книжках знаходимо цілі розсипи влучних образних висловів, у яких мудрість предків, життєвий досвід, правила буття (Журн.). 3. Навкруги пшениць колосся В рамці сонячного дня (Ющ.). 4. Весна багата на квітки, а осінь на сніпки (Н. тв.). 5. Квіти волошок дарували людям блакитний, м'ята й вероніка зелений, чорниці червоний колір (Із підручника). 6. Верби над ставом похилилися... Оселі й стежки в лопухах (Панч.). 7. Хвилини здаються тобі за години, години за дні, дні за роки (Мирн.). 8. Добрі діти доброго слова послухають, а лихі і дрючка не бояться (Н. тв.). 9. Із поля дівчина утомлена прийшла і, хоч вечеряти дбайлива кличе мати, За сапку і в квітник, де рожа розцвіла, Де кучерявляться куці любистку й м'яти (М. Рил.). 10. Чимало прізвищ пов'язано з різноманітними професіями. Згадаємо, що бондар виготовляв бочки, стельмах вози, гончар вироби з глини. От і маємо: Бондарчук, Бондаренко, Гончар... (Сл.).

Нечленовані речення

Вправа 73. Знайдіть і підкресліть нечленовані речення. Визначте форми вираження їх і значення. Поясніть розділові знаки.

1. Овва! А батько мій їх усіх потопить (Л. Укр). 2. – Ви помиляєтесь, товаришу, – сказав він до інструктора, – українізація повинна скріпити змичку міста й села. – Го-го-го! Так і у вас змичка? (Підм.). 3. Втікала? – Так. 4. Хіба я плачу? А справді... Ні-бо! То роса вечірня. 5. Ні! Я жива! Я буду вічно жити! Я в серці маю те, що не вмирає! 6. Авжеж! Тепер він вовкулака дикий! 7. Так! Я була сьогодні в катакомбах і завтра знов піду (З тв. Л. Укр.).

8. —Так, так... Умгу, – суворо миркав він у документи (О. Гонч.). 9. – Ми вернем вам ваше добро десятирицею. – О, спасибі, батьку! (Кул.). 10. – Драстуйте! —хрипло поздоровкався він (Вин.). 11. Слухай, товаришу Жучок! Чи не можна з тобою пожирувати? Годі ми чуємо: – Дзуськи! (Хв.). 12. Дехто озирнувся, але Василь не озивався. – Агов! Василю!! (Вин.).

Зразок

Овва! – нечленоване вигукове речення; виражає емоційно-оцінну реакцію мовця на ситуацію; знак оклику – підсилена інтонація.

Вправа 74. *Розіграйте діалог, використовуючи такі нечленовані речення:* Атож! Добре. Звичайно. Е. ні! Так. О ні! Невже? Хіба? Овва! Годі! Гайда! Привіт! На все добре!

Визначіть типи речень за значенням (стверджувальні, заперечні, спонукальні, питальні, емоційно-оцінні чи слова-речення, що виражають вітання, прохання, подяку, вибачення).

Вправа 75. Дайте відповідь на запитання, які речення не можна віднести до нечленованих. Доберіть з творів художньої літератури п'ять таких речень. Поясніть.

Зразок

– А як там Дмитро? — Погано (К. Мотрич). Погано – не є нечленованим реченням, це неповне речення, що має в своєму складі обставину, виражену повнозначною частиною мови – прислівником.

ПРОСТЕ УСКЛАДНЕНЕ РЕЧЕННЯ

Вправа 76. *У поданих реченнях знайдіть однорідні члени речення; вкажіть, якими засобами вони поєднуються (зобразити схематично), яку синтаксичну роль виконують та якими частинами мови виражені.*

Зразок:

Ставки – це блакитні очі землі. Їм теж треба дивитися і на сонце, і на зорі, і на оці зеленокорі верби, що побралися за руки, мов дівчата, і ведуть своє коло (Стельм.).

Треба дивитися (на що?) і на сонце, і на зорі, і на верби – однорідні непрям. додатки, вираж. ім. ; поєднуються сполучн. зв'язком (сурядн., єднальним). і О, і О. і О*

Що побралися і ведуть – однорідні прості присудки, виражені дієсл.3-ої ос. мн.; поєднуються сполучн. зв'язком (сурядн. єднальним). О і О

1. Дівчина була невелика на зріст, але рівна, гнучка, довгобрана, повновида. 2. Для нас вона [Україна] в світі єдина, одна в просторів солодкому чарі... Вона у зірках, і у вербах вона, і кожному серця ударі, у квітці, в пташині, в електровогнях, у пісні у кожній, в дівочих очах... 3. Навчити дітей вірити у людей, підготувати їх до життя – нелегка справа. 4. До щему у серці, до терпкого солодкого щему Я кохаю Вкраїну, оміту прозорим дощем, Її грози весінні, листопади осінні. Коли сиві дуби вкриті багряним плащем, І ліси, і діброви, і зорі, і роси, І беріз тонконогих розплетені коси, І калини у лузі розсипаний жар, І тополі у полі на широкім роздоллі, ніби сестри, високі, стрункі, світлочолі, Що, немов обеліски, сягають задумливих хмар. 5. Ми часто робимо дурниці Думками, вчинками, пером; То перебільшуєм дрібниці, то плутаємо зло з добром. 6. А я дивлюсь на сизий від роси городець, на розпатлані дерева в саду, на віхті туману, що плутається між їхніми кронами і землею, на ледь-ледь окреслені стріхи, прислухаюсь до всього, але чую тільки вранішню журбу роси. 7. І вам згадається садок, високий ганок, летючі зорі, тиха ніч, розмови наші, співи й на останок – уривчаста, палка, завзята річ. 8. Не бійтесь заглядати у словник: це пишний яр, а не сумне провалля; збирайте, як розумний садівник, достиглий овоч у Грінченка й Даля, не майте гніву до моїх порад і не лінуйтеся доглядать свій сад. 9. І в Марка нема жінки, нема доньки, але є стара мати, в якій завжди так добре пахнуть потріскані руки то соняшником, то чорнобривцями, то осінніми грибами, то свіжим хлібом. 10. І знали ми, що там далеко десь у світі, Який ми кинули для праці, поту й пут, За нами сльози ллють мами, жінки і діти, Що други й недруги, гнівнії та сердиті, І нас, і намір наш, і діло те кленуть.

Вправа 77. Знайдіть однорідні і неоднорідні означення; обґрунтуйте їх однорідність чи неоднорідність; поставте між ними, де треба, розділові знаки і поясніть їх.

1. Був чудесний серпневий ранок. 2. Сонце встало ясне веселе умите. 3. Гілля дерев погнулось під важкою сніговою одежею. 4. Переляканий без шапки запорошений снігом мчався Василько по дорозі назустріч холодному вітрові. 5. Він чоловік добрий путящий, має своє поле, свою хату. 6. Чималий мисник осміхався здоровими полив'яними мисками. 7. Раз теплового рожевого

вечора зустрілися вони на вулиці. 8. Гарячою зеленою барвою горить на сонці ячмінь. 9. Великі сині очі кидали цілі снопи м'якого проміння. 10. Великі сині очі з-під довгих чорних вій дивилися пильно й розумно. 11. Холодні осінні тумани клубочать угорі і спускають на землю мокрі коси. 12. Маленьке сіре заплакане віконце. 13. А небо чисте і темне і запашне немов з фіалок. 14. М'яке зелене світло ласкаво лягає на важке тіло, на білу бороду й на благородний старечий профіль. 15. Тепер щодня я серед люду, сірий чужий, невідомий. 16. Іній... впав на все іній, й спустилася ніч, тиха чутка і глибока. 17. Високий стрункий білявий; блакитні очі притомлені трохи; темна сорочка широкий пояс – такий приїхав він у город (З тв. М. Коц.).

Вправа 78. Перекладіть українською мовою. Знайти однорідні члени речення (підкреслити їх), пояснити розділові знаки.

По словам Дмитрия Сергеевича, почти каждое растение содержит в себе или целебные, или смертоносные соки. Задача в том, чтобы извлечь эти растительные соки, узнать их свойства и употребить на благо человеку. Многое, конечно, было уже открыто с давних времен – например, действие настойки ландыша или наперстянки на сердце или что-нибудь иное в этом роде, но тысячи растений были еще не исследованы, и этот труд представлялся Дмитрию Сергеевичу самым увлекательным из всех занятий в мире. Однажды Дмитрий Сергеевич принес мне почитать толстую книгу – фармакопею. Я не запомнил точно ее названия. Книга эта была не менее увлекательна, чем самый мастерски написанный роман. В ней были описаны разные подчас совершенно удивительные и неожиданные качества многих растений, – не только трав и деревьев, но и мхов, лишайников и грибов. Кроме того, в ней было подробно рассказано, как готовить из этих растений лекарства (К. Паустовський).

Узагальнювальні слова при однорідних членах речення

Вправа 79. Прочитайте речення. Поясніть розділові знаки при узагальнювальних словах і при однорідних членах речення.

1. Глянеш на все те здалеку з гори, і здається тобі, що бачиш яесь зачароване царство, де все послуло й ніби скам'яніло: і гори, й ліси, і вода, навіть самий місяць з своїм тихим промінням скам'янів і захолов. 2. Тут же йшли невільники – полоняники й полонянки: молоді хлопці й дівчата,

молоденькі жінки, здебільшого подолянки та волинянки... 3. Чай, лавровий лист, мигдаль, хурма – все там було, в моєму потертому портфелі. 4. Вся краса, якої шукають художники, всі пейзажі, всі сходи й заходи сонця, всі трави, квіти, плоди, насіння, всі жнива, всі пори року – все, що дороге й любе живій людині, все це наше. 5. Донбас, далекий і жаданий, стояв їм у очах, доменщики й слюсарі, мартенники й складуви, шахтарі й вальцювальники, рудокопи й чорнороби – усі йшли за їхнім Чубенком, за мовчазним сталеваром Чубенком, командиром червоного полку, завзятим і клятим, невідступним і непосидючим. 6. В історії слов'янських мов дослідники виділяють три періоди: спільнослов'янський, або праслов'янський (до VI ст. н. е.); давньослов'янський – період активних процесів, у результаті яких відділяється один діалект від другого і виникають окремі слов'янські мови та мовні групи (VI—XIII ст.); новослов'янський період розвитку окремих слов'янських мов і закріплення у літературі (XIV—XX ст.). 7. Ввесь степ, і лиман, і озеро, і море – все закуталось у якийсь чарівний тихий світ, повилось прозорим сизим туманом. 8. Дикі гіллясті черешні, висока трава по підгір'ю напереміш із квітами раннього літа – все в цьому раю таке соковите, зелене. 9. Праця – це все: і вивчення азбуки, і написаний переказ, і прочитана книга, і змайстрована шпаківниця, заслане ліжко і розв'язана задача, проведена екскурсія і занесене в хату відро води. 10. Біля возів, під возами й подалі – скрізь було видно запорожців, що порозлягалися на траві.

Вправа 80. *Поясніть, чому в наведених реченнях перед словами нікого, все, завжди немає тире. Чи є ці слова узагальнювальними?*

1. Ні на подвір'ї, ні в хаті, ні в саду нікого не було. 2. І в поліссі, і в лісі, і в селі все затихло. 3. У лісі і на полі все занесене снігом. 4. Спорт, музика, читання, майстрування завжди захоплювали дітей. 5. Старі бори і живописні діброви, прибережні луки і безмежні поля завжди хвилюють міських людей.

Вправа 81. *Поставте розділові знаки при узагальнювальних словах та між однорідними членами речення.*

1. Тільки й порушують тут інколи тишу цих неосяжних просторів вибухи страшної сили, бо все тут призначене для ударів для влучань для попадання в ціль. 2. Безжиттєве несправжнє примарне все тут і біленькі реактивні винищувачі, що розпластано принішкли серед трав... і чорні грузовики що ген-ген темніють розкидані по степу між ракетами... і самі ці обеліски-ракети. 3. Люди обличчя одежина різноголоса птиця у садках квітки кошики сіно риба овочі дошки вірьовки дьоготь ягоди віники усе двигтять

мішається миготить зникає і знов показується проти очей. 4. Тихо тепло й скрізь червоно на небі на узгір'ях і на воді. 5. Хвойні мають велике господарське значення. Їх деревина застосовується у будівництві меблевій промисловості тощо іде на виготовлення паперу штучного шовку і т. ін., з неї отримують цінні речовини смоли терпентин бальзам дубильні речовини вітаміни та ін. 6. Тільки потім коли-небудь, на схилі літ, відшукають вони в своїй пам'яті те, що здавалося їм забутим або непоміченим сонце, яке сідало за високий правий берег пахощі роси, яка впала на теплу землю дихання розквітлих садів, що плило по воді ніч на Чернечій горі біля могили поета яскраві зорі, що падали вогненними каскадами в Дніпро ранок, який загорівся над далекими задніпровськими лісами урочистий новий день, що обіймає світ і найголовніше – відчуття радісної весни молодості колективу праці майбутніх літ на службі улюбленій Вітчизні. 7. В тебе все й так було кохання увага друзі навчання перспектива. 8. Підіймався на другий поверх, пильно наслуховаючи, чи не чути плачу вигуків усього, що супроводжує зазвичай смерть і прощання.

Вправа 82. Зробіть синтаксичний розбір речень з однорідними членами за поданою схемою.

Схема розбору

Речення з однорідними членами для аналізу.

Загальна характеристика простого речення.

Які слова є однорідними членами речення?

Якими членами речення є однорідні члени (підмети, присудки, означення – узгоджені, неузгоджені, – додатки, обставини)?

Морфологічне вираження (частина мови).

Чим поєднані між собою однорідні члени (інтонацією, сполучниками, інтонацією й сполучниками)?

До якого слова в реченні вони відносяться?

Обґрунтування розділових знаків.

Зразок розбору

Вересень плив у небі голубими човнами погожих днів, відлітав журавлиними зграями у теплі краї (І. Цюпа).

Речення – розповідне, неокличне, просте, двоскладне, поширене, повне, ускладнене однорідними членами речення; плив, відлітав – однорідні члени речення, присудки, виражені дієсловами минулого часу, чоловічого роду однини, поєднані інтонацією, відносяться до слова вересень (підмет); кома – між однорідними присудками.

1. Сонце ходило на небі низько, але ще добре припікало косим промінням (І.Н.-Лев.). 2. У добу духовного й національного відродження ми маємо можливість неупереджено й розважливо поміркувати над багатьма сторінками нашої драматичної історії. 3. Організація, повноваження і порядок діяльності Кабінету Міністрів України, інших центральних та місцевих органів виконавчої влади визначаються Конституцією і законами України (З Конституції України). 4. Воно [слово] вмить змінює настрій, робить щасливим або ж нещасливим, радісним чи пригніченим. 5. Корнелія стояла на колінах і плакала (М. Матіос). 6. Сонце наче перечепилося за шпиль вежі і ніяк не могло перейти полудня (Л. Романч.). 7. Але тут баба Афродіта Заснула і почала хропіти. Хропе вона громовито, розкотисто, завзято і смішно (Г. Логінова). 8. Корнільо не їв і не пив, лише перебирав тарелями і бубонів про себе... (М. Матіос). 9. Біда відбулася, опала каштановим цвітом і травневими дощами (В. Порт.). 10. Вона казала і про свої сумніви, і про пошуки, і про наляканість (О. Комп.). 11. У сорочці-косоворотці, пошарпаному жакеті й картузі він був, наче суха тичка, поряд із квітучою, усміхненою й ще зовсім молодою жінкою та маленькою дівчинкою в косичках і з кошеним на руках (Г. Логінова). 12. Ніна зняла маску, перевдягла маленьку, протерла вогкою марлею личко і долоньки (О. Комп.).

Речення з відокремленими членами

Вправа 83. *Перепишіть речення з відокремленими членами. Вкажіть синтаксичну функцію відокремленого члена.*

1. Легкий, пухкий попільець ляже, вернувшись, в рідну землю, вкупі з водою там зродить вербицю (Л. Укр.). 2. Перелякана, змерзла, замурзана печеною на угіллях картоплею, притискаючи до грудей свій згорток, вона відчайдушно пручалася. 3. Онуфрій обережно взяв її долоню в свою, торкнув шкарубкою пучкою перстень-змійку. 4. А коли говорили – Софія мале що розуміла, крім слів про ту саму літургію, якої, втім, не розуміла дотепер. 5. Слідом за Києвом – «матір'ю городів руських» – повсюдно виникають міста й городища. 6. Досить популярний і сир «Пирятинський домашній». Окрім приємного ніжного смаку, він має красиву форму кулі. 7. Повітря, насичене п'яним запахом весняного цвітіння, бентежило юнацьку розтривожену душу... 8. В історії людської цивілізації нелегко віднайти народ, подібний нашому, який, маючи тисячолітню традицію державотворення, збагативши

вершини людського поступу самобутньою культурою, протягом століть опісля був позбавлений права знати правду про себе.

Відокремлені означення та прикладки

Вправа 84. Прочитайте речення. Поясніть розділові знаки, якими виділені відокремлені означення та прикладки

1. За лісом починалось село, розкидане на горах та в глибоких ярах. 2. Маленька, кругленька, швидка й жвава, одягнена в зелене вбрання, між високим зеленим житом, – вона здавалася русалкою. 3. Під нами прокидався туман, а над нами падало й падало листя – золоті сльози осені. 4. Кожен меч – промінь світла небесного – впав згори й знов угору зроста; кожен звук – відгук сили одвічного, що руйнує й будує світа. 5. Оточений солдатами, віз покотився униз, до села. 6. За Россю стояла пишна скеля, неначе стіна, вся облита сонцем, за нею на горах зеленів ліс, а вгору, по долині Росі було видно розкинутий Богуслав, обсипаний ясним світлом. 7. Зараз загриміли кріселка, і схилились над ним, цілуючи руки – з одного боку Антоша, його лисіючий син, а з другого – дочка, білява Ліда, двадцятип’ятилітня вдовиця. 8. Роздратований і неспокійний біг Петро додому. 9. Син бідного сільського титаря, Павло Грабовський в дитинстві пізнав не тільки злидні, щоденні важкі турботи про хліб насущний, а й поетичні обряди, сумовиту красу народної пісні. 10. У клопотах і турботах непомітно спливало літо – вінець хліборобського року. 11. Осліплені на мить, ми врзались в пільму (Л.Костенко).

Вправа 85. Перепишіть речення, ставлячи пропущені розділові знаки. Поясніть умови відокремлення або не відокремлення означень.

1. Неначе білими снігами стоять обсипані сади. 2. Були у тій пісні і рососою вмиті світанки і тихі сині надвечір’я і гомінливі сонячні дні і духмяні зоряні ночі рідного лісу. 3. Це були останні квіти. Напівзасохлі поруділі вони все-таки були дорогими, як спомини про весну і літо. 4. Урочисто гула рожева яблуня вся виповнена бджолами й сонячним могутнім світлом. 5. Потомленим виснажливим людям потрібна була пісня бойова бадьора щира. 6. Шлях широкий покритий талим снігом гадюкою поп’явся на гору. 7. І опинився горщик золотий між череп’яними горшками щербатий і кривий з розбитими боками. 8. Іде гроза дзвінка і кучерява садам замлілі руки цілувать. 9. Покинута людсьми на довгі дні дорога помирає в бур’яні, а шлях

живий горить, та не згоряє... 10. Повна сили і краси йде землею запліднена осінь, і справляє обжинки натруджена щедра пора. 11. Хвала тому, хто людям у приполі несе слова подібні хлібу й солі і співи гідні слави сіяча. 12. Не з словників люблю я мову. 13. Наші монітори, встановлені на вулицях, головним чином демонструють списки загублених тварин та їхні особливі прикмети. 15. Вмита, зачесана, іще бліда, та невимовно щаслива, мабуть, поки що не так народженням сина, бо ще не встигла усвідомити глибини цієї події, як тим, що все, нарешті, позаду, Анна знеможено простягнула руку чоловікові...16. Широкі й просторі, сповнені якоїсь особливої тиші, лагідності, ніжності, м'якими хвилями перекочуються вони [долини] одна за одною, всі схожі одна на одну і всі різні.

Вправа 86. *Перепишіть речення, ставлячи пропущені розділові знаки. Підкресліть відокремлені прикладки, поясніть вживання коми або тире.*

1. Природний співак він любив пісні і в душі пишався своїм артистичним хистом (В. Дяченко). 2. До нашого часу збереглася в Чернігові Чорна могила слов'янський курган X століття. 3. Я тільки тепер побачив село нужденну купку солом'яних стріх. 4. З-поміж письменників, яких вам доведеться читати, ви неодмінно запам'ятаєте Івана Андріановича Багмута відомого українського письменника лауреата премії імені Лесі Українки. 5. Від Полтави невіддільна постать зачинателя нової української літератури І. Котляревського, який народився і творив тут. 3 Полтавою пов'язана творча діяльність Панаса Мирного класика української літератури. 6. Центральними персонажами п'єси є Мавка лісова дівчина, образ взятий поетесою з волинських народних переказів і Лукаш сільський хлопець волиняк. 7. Як творець Шевченко може бути для нас взірцем у всьому. 8. Він був відомий як людина широких мистецьких смаків меценат театру колекціонер шедеврів малярства аматор музики. 9. Наступного ранку до нього зазирнув приятель по училищу молодший лейтенант Чобіт.

Відокремлені обставини

Вправа 87. *Прочитайте речення. Визначте відокремлені обставини, поясніть умови відокремлення.*

1. Затаївши дихання, заглядав у пропасті, годинами слухав задумливий шепіт потоків і зливався душею з кожним звуком, з кожним подихом, з кожним останнім відблиском сонця на заході... (Хотк.). 2. Умій дякувати вчителеві, а вислухавши слова похвали, дякуй за науку (Сух.). 3. Працюючи з

бійцями, які, збившись навколо свого командира, всіляко зичили йому щастя, Брянський заспокоював їх... (О. Гонч.). 4. Холодною русалкою пливу я у Дніпрі, а ти стоїш на березі, а ти стоїш вагаючись, а древня Лавра куполом виблискує вгорі, прожиті таємниці в минулому ховаючи... (Гурт.). 5. Зійшовши на якийсь високий курган, спостерігаючи перед собою застиглу, темно-синю водяну гладь якоїсь із багаточисельних річок, а за нею безкрайній степ чи ліси, відчуваєш всю велич, яка оточує тебе (Андрій Похожай). 6. І вона [Корнелія] подалася в село, лишивши умовний знак, що її слід шукати поблизу (М.Матіос). 7. Не схильний до роздумів, він швидко та щиро сприймав за правду всі нові вказівки та інструкції, бездоганно виконував свою роботу, копаючи не дуже глибоко, але в потрібному напрямку (О. Комп.). 8. Ледь не збивши хлопця з ніг, він вискочив на сходовий майданчик, ляснувши малого по худенькому плечу: – І тебе одурить, братан... – прошепотів він і хилитаючись пішов вниз (І. Розд.). 9. Все ж ми з Поетом і Академіком утрюх тримаємося купи, ступаючи в сліди Старого, а позадні, наче беручи з нас приклад, також тупцяють по троє, ці чотири ланки зі Старим на чолі здивовано озирає стрункий спортсмен у червоній шапочці на лижах – він прудко біжить по дузі, назустріч нашому рухові, біжить довго, тож коли розчервонілі молодики, йдучи від праці додому, з полотняними торбинами на харч, причепились до Старого, постукуючи і дихаючи йому в обличчя горілчаним духом, якусь мить отетеріло глипають на мене, а потім звалюють з ніг, я ще довго бачу його червону шапочку, а потім червоним стає його білий з поясками светр, червоніє сніг... (В. Порт.).

Вправа 88. *Складіть або доберіть з художніх (публіцистичних) текстів по декілька речень з відокремленими обставинами, які виражалися б дієприслівниковим зворотом, де відокремлена обставина виражає додаткову до основної дію (виступає в ролі так званого другорядного присудка і фактично є обставиною часу); одиничним дієприслівником, що означає додаткову дію, яка вказує на час протікання основної або уточнює основну; одиничним дієприслівником або дієприслівниковим зворотом з порівняльними сполучниками мов, немов, наче, начебто, неначе, ніби, нібито; словосполученням, до якого входять слова незважаючи на, у зв'язку з, згідно з, завдяки, відповідно до, на відміну від, залежно від, внаслідок, всупереч, за згодою, на випадок, за наявності, з причини, за браком (такі обставини можуть за бажанням мовця і не відокремлюватися; обов'язково відокремлюються обставини, виражені словосполученням зі словом незважаючи на).*

Вправа 89. Перепишіть речення, поставте пропущені розділові знаки при відокремлених обставинах, обґрунтуйте їх. Визначте тип обставин (обставина допустова, мети, міри і ступеня, місця, причини, способу дії, умови, часу) та їх морфологічне вираження.

1. За танками сутулячись висипали табуни есесівців. Брели стріляючи навмання запускаючи в небо ракети немов їм було темно серед цього білого весняного дня. 2. Забувши сміх, і примовки, і жарти ми слухали схилившись на парти. 3. Як впильнувати, щоб вона, бува, Не перейшла в розгнuzданість тирана, Коли вже слово втративши свободу Стає рабом без імені й лиця І нанизавшись на перо кружля покiрно примхам на догоду?! 4. Подорожуючи через села хутори містечка через луки поля чи ліси споглядаючи все навколо розумієш, наскільки світ гармонійний, допоки людина не втручається в нього. 5. Стояли [танки] кілька годин на пагорбі захлинаючись спалахами тіпаючись усіма своїми сталевими мускулами, як на прив'язі. 6. Об'єднавшись воедино і згуртувавши розпорошені сили слов'янські племена поклали початок зародженню могутньої держави східних слов'ян. 7. Не піймавши на крадіжці не кажи, що злодій. 8. З одного місця переходили люди на друге шукаючи волі. 9. І передчуваючи велику користь Сафар радісно всміхався. 10. Полки гетьмана прямували на Волинь прагнучи вийти до кордонів раніше коронного війська. 11. Коли ж обертаюсь я часом до криниці, з якої пив колись воду, і до моєї білої привітної хатини посилаючи їм у далеке минуле своє благословення я роблю ту лише «помилку», яку роблять і робитимуть, скільки й світ стоятиме, душі народні живі всіх епох і народів згадуючи про незабутні чари дитинства . 12. Останній лист він пробіг за якусь мить, але зразу ж не відкладаючи перечитав його повільно задумуючись майже над кожним словом. 13. Він не любив себе за те, що був м'який поступливий та схильний до співчуття, і ретельно приховував свою людяність загартовуючи характер та виковуючи залізну волю на прикладі свого найкращого друга Карпа. 14. Корнелія втомлена важким і довгим переходом розбита сумнівами сидить притулившись спиною до каменя на горі, над водоспадом. 15. Нарешті Рада осягнула, наскільки глибоко він потрапив оволодіти всім, що в неї було свого перевівши стереоскопічність її внутрішнього життя на тверді непроникні площини власного сприймання. 16. Незважаючи на напруженість становища ми з оптимізмом дивимось у майбутнє і впевнені у своїх силах.

Відокремлені додатки

Вправа 90. *Перепишіть речення, підкресліть відокремлені додатки, встановіть морфологічні умови їх вживання та поясніть семантику цих зворотів (включення, виключення, заміщення, виділення предмета розмови, уявного предмета чи особи, доповнення).*

1. Тимко сидів ображений, саодинокий і розумів, що, крім матері і Гаврила, всі його ненавидять (Г. Тютюн.). 2. Так було на кожному привалі: замість їсти, голодні бійці кидалися кувати коней (О. Гонч.). 3. Віднині, поряд з батьком і матір'ю, найближчим другом для тих, перед ким тільки-но відкриваються захоплюючі простори світу, буде наш вихователь (Газ.). 4. Пам'ятайте ж, Варочко, що в домі, опріч вас, нікого немає (М. Коц.). 5. Замість лози – росли б ковбаси, А листя все було б – млинці, Земля була б з самої каші Та з добрих свіжих потрухів (Н. тв.). 6. Щодо змісту, то колядки і щедрівки відзначаються великою різноманітністю мотивів (О. Воропай). 7. Згідно із світоглядом багатьох народів, людина мала як мінімум дві душі: одна з них уособлювала життя, друга – особистість (А. Пономарьов). 8. За винятком 1886 – 1889 рр., коли Грінченко працював статистиком у губернському земстві на Херсонщині. Освітній діяльності він віддав понад десять років (1881 – 1893) (Журн.). 9. На проталинах біля води яскраво зеленіє плюгавенька травичка, а ми йдемо рипливим од морозу снігом, ступаючи слід у слід, аби зберегти сили, бо ніхто з нас, окрім Старого, не знає, доки ще нам іти (В. Порт.). 10. На відміну від художнього стилю, в якому можуть бути речення, де основна частина інформації міститься в відокремленому відрізку, в наукових та ділових текстах набагато менше відомостей, ніж у цілому реченні (О. Пономарів). 11. З минулого не залишилося майже нічого, окрім порожнього будинку та невеличкого рахунку в банку (О. Копп.). 12. Климиха, замість відкрити зовсім, прикрила дупло (М. Матіос).

Вправа 91. *Складіть або доберіть з художніх (публіцистичних) творів речення з відокремленими додатками, вираженими:*

- а) додаток + прийменник (замість, крім, опріч, за винятком, щодо, що ж до);
- б) додаток + прислівник (особливо, зокрема, часто, часом, завжди);
- в) додаток + частка (навіть, хоч і).

Вправа 92. *Перепишіть речення, поставте пропущені розділові знаки при відокремлених додатках та обґрунтуйте їх.*

1. Шукати що-небудь хоч і гриби не можна інакше, як розглядаючи і пізнаючи (П. Тич.). 2. Дід Ілько мені сказав, що там десь догниває й Улянин човен, але скільки я не товкся на березі, як не розгортав рогіз та вдивлявся, так нічого й не знайшов окрім стовпа з геть поїденим іржею кільцем (А.Дім.). 3. Нічого не знайдено крім спустошення і загибелі цвіту людського (О.Довж.). 4. Небо хмарне за винятком його східної невеличкої частини, де коли-не-коли вигляне яка зірка чи покаже свою лисину місяць (В. Колесн.). 5. Тривога проникала все глибше в душу Софії, і вже вона ні про що не могла думати окрім своєї дитини (В. Дрозд). 6. Всупереч зовнішній легковажності Люба напрочуд чесно уміла зберігати таємниці (О. Гонч.). 7. Микола Васильович знав багато поезій напам'ять особливо Шевченка й Некрасова дуже любив декламувати (М. Олійн.). 8. Підривати авторитет можна тоді, коли він є, а в тебе, Передрію крім власної амбіції – нічого за душею (І.Цюпа). 9. Варварка раз по раз хрипіла крізь відчинені вікна якісь жалобні слова, однак її вже ніхто не слухав окрім Корниля (М. Матіос). 10. Незважаючи на всі засоби обережності все пішло шкереберть (О. Комп.).

Відокремлені уточнювальні члени речення

Вправа 93. Перепишіть речення, визначте, які члени речення є уточнювальними та поясніть розділові знаки.

1. Але кожній людині, навіть такій заклопотаній, як президент Академії, директори наукових інститутів і так далі, потрібен хоч коли-не-коли такий ось ранок. 2. У центрі міста, за невисоким парканчиком, стоїть просторий одноповерховий будинок. В одній його половині живуть господарі, іншу – три невеликі кімнати і кухню – займає голова повітового з'їзду мирових посередників Петро Антонович Косач. 3. Уранці, одразу після сніданку, загопи вирушили до лісу на прогулянку. 4. Особливо втішався Григорій Михайлович, коли виривався за місто – до озера, річки, лісу, а чи в степ, поле. 5. Трохи далі, праворуч, де місце було не заселене, по підгір'ю кучерявився лісок, а ліворуч, на осонні, синім квітом цвіли чебреці. 6. І навкруг, за Вишгород старий, під дальній обрій, сині небеса, увійде простір дужий, штормовий, як наших днів розвихрена краса. 7. А в саду, якраз коло погребні, під яблунею, серед яблук і груш, на білому стародавньому рядні, в білій сорочці, весь білий і прозорий від старості й доброти, лежав мій дід Семен, колишній чумак. 8. Я наче не тебе люблю, а той широкий мир, увесь той світ, що там, поза тобою! Що за тобою... Там, у далині! Андрію, вір, Андрію, вір мені. 9. Грек відповів коротко, крізь зуби, чекаючи, коли той

скаже те, основне, задля чого й розпочав цю розмову (Ю. Мушк.). 10. Господи, та невже ж таки справді частину свого життя треба покласти на те, аби, паралельно з текстом, витворити власний міф – цю необхідну пропускну прокладку межи текстом і світом?! (О. Забуж.). 11. З іноземних перекладів відзначу довго й старанно готовану, спільно з американськими колегами, англomовну книжку вибраних поезій, що вийшла 1996-го року в Торонто, – «Королівство Повалених Статуй» (О. Забуж.).

Вправа 94. Перепишіть речення, розставте пропущені розділові знаки і поясніть умови уточнення та відокремлення.

1. Там на горах ще розкошувало сонце. А тут на подвір'ї лягли тіні. 2. Коло діда на старому яблуневому пні сидів його давній товариш і побратим Григорій теж дуже старий, але через відсутність бороди позбавлений божественних рис чоловік. 3. У центрі вулиця виходить прямо на скверик, навпроти якого за невисоким муром біліють крізь густе плетиво каштанів кам'яні стіни собору. 4. Сягаю поглядом далі за росяні видолинки – немовби дитинство шукаю. Там воно коло тих очей землі почаркувалося і тут побіля хати з батькових долонь спиналося у світ повний незнаної зваби. 5. Перед дуплом на порозі своєї хижі сич струснув із себе краплі дощу і повільно, вайлуvато пробрався на постіль з пір'я та сухого листа. 6. Маковей чекав від лейтенанта ще одного запитання найголовнішого. І після напруженої паузи Черниш таки ставить його це запитання навіть не підозрюючи, що зараз на душі у телефоніста. 7. Позитивним у її характері були природна лагідність і щедрість. Саме вони ці риси характеру водночас і шкодили їй, робили беззахисною навіть перед розбишакуватими п'ятикласниками. 8. Розмовний стиль або стиль розмовного мовлення задовольняє потреби безпосереднього спілкування людей у повсякденному житті. 9. Здавалося, що там аж над зорями одбулася шалено радісна містерія ночі схожа на Великодну відправу на землі в колишніх церквах. 10. Її чоловік Євген Шиян поїхав колгоспними кіньми в ліс по лати для кінського загону, і через те у хаті по темних кутках залягав сум і потроху каламутив настрій ночі, бо і це почував Нерадько. 11. Над його ногами проти печі сіріло вікно, а через його голову на стіл давало ясноту друге. 12. Вітальня справді мала врочистий вигляд. Попід стінами стояли стільці й табуретки, а між вікнами на невеличкому столику зап'ятому донизу занавісками прибраний барвінком і колосками портрет Тараса Григоровича.

Вправа 95. Зробіть синтаксичний розбір десяти речень з відокремленими членами, у тому числі й уточнювальними, за схемою.

Схема розбору:

Речення з відокремленими членами для аналізу.

Загальна характеристика простого речення.

Яке слово (слова) в реченні є відокремленим членом?

Який це член речення: означення, прикладка, обставина, додаток; уточнювальні члени речення?

Морфологічне вираження (частина мови, форма).

Непоширений чи поширений член речення?

Від якого члена речення залежить відокремлений член?

Яким способом підрядного зв'язку з ним пов'язаний?

Яким є відокремлений член речення за позицією (постпозиційним, препозиційним)?

Які умови відокремлення (сміслове підкреслення, уточнювальний характер члена речення, інтонація відокремлення, порядок слів, характер означуваного слова, ступінь поширення (обсяг), смислове навантаження).

Обґрунтування розділових знаків.

Зразок розбору:

Спогади, сльозами не омиті, приходили прощатися з життям (Л.Костенко).

Речення – розповідне, неокличне, просте, двоскладне, поширене, ускладнене відокремленим членом речення, повне; сльозами не омиті – відокремлене означення, виражене дієприкметниковим зворотом, поширене, залежить від підмета спогади, зв'язок узгодження, постпозиційне, смислове підкреслення, інтонація відокремлення, стоїть після означуваного слова, відокремлюється комами.

Речення із вставними і вставленими конструкціями

Вправа 96. Прочитайте речення; поясніть розділові знаки при вставних словах, словосполученнях, реченнях і вставлених конструкціях.

1. З одруженням нічого, власне, не змінилось в побуті Івана Івановича, тільки, звісно, дружина принесла в домівку жіночу охайність, у кімнатах з'явилися хороші картини, на вікнах – білосніжні фіранки, на столі – букет свіжих квітів. 2. Чую за собою таку вину перед Вами, що, певно мені довго доведеться просити у Вас вибачення. В Києві я був такий зайнятий і

зклопотаний, що не встиг лишити у Євгена Харламповича обіцяного Вам списку книжок, а повернувшись додому, мусив поспішати закінчити свою роботу і вже, прошу мені вірити, не мав вільної хвилини. 3. Воно мені, мабуть, так мало бути. Мабуть, воно так сказано мені. 4. Здумайте: Шумить, гримить столиця (Гоголь щось подібне говорив), – А над осінь прилітає птиця Із північних сивих чагарів... 5. Виходець із самих глибин народних, турботами передової російської інтелігенції викуплений з рабства (він був власністю поміщика-кріпосника), геніальний юнак Кобзар – саме так його називав народ – високо цінував Гоголя, присвятив йому вірш, який так і зветься «Гоголь». 6. Степан ще довго стріляв, а потім постріли вщухли, як казали ці четверо, бо стояли зараз перед нами, пригнічені власним життям, ціною якого була смерть їхнього командира. 7. Дай зрозуміти, що ти сама швидко помреш, і, можливо, тобі дадуть невеличкий термін... І ще, я чула, як ти кликала свою доньку. Про неї краще забути в першу чергу, бо якщо ти й повернешся, а я в це мало вірю, вона тебе зненавидить. 8. Довкола стовбура кружляємо. Ану, бува, наздоженеш? (Що цього вже не буде – знаємо, проте – живеш). 9. Прослизаєш крізь металопластик, дерево чи ще там щось, спочатку декілька секунд відчуваєш стіну власним тілом (не те, щоб тіло ставало, наче мертво, а зовсім навпаки – та стіна прокидалася й оживала), а потім, як на швидкій каруселі – мельк – і зовсім інший простір, відмінний часопростір, людино вимір, думкоплин. Стаєш єдиним з отим усім, тільки якась маленька мишка глибоко всередині, певно, десь у животі, боїться і плаче від страху... 10. – А чого, по-твоєму, – провадив незворушливо [Посланець], – від часу до часу нема-нема та й зчиняються суперечки – мовляв, яким же все-таки був Сковорода: посполитим улюбленцем, дотепником із сопілкою, що баяндрасив на бурсацький манір по торговицях і висіявся народові в свідомість такими собі кристаликами байок-анекдотів – а чи, як свідчать ближчі до нього мемуаристи, похмурим самітником, ніким не збагнутим «чоловіком божим», з людської ласки годованим?

Вправа 97. Доберіть з художніх або публіцистичних текстів десять речень із вставними словами, словосполученнями і реченнями, що виражають оцінку повідомлюваного (безперечно, звичайно, очевидно, здається та ін.), почуття мовця (на щастя, на жаль, нічого гріха таїти та ін.), вказують на зв'язок думок, послідовність викладу (по-перше, по-друге, отже, передусім, головним чином, підкреслюю, повторюю та ін.), способи оформлення думок, характер висловлювання (взагалі, власне, інакше кажучи, одним словом, якщо можна так сказати, що називається та ін.), джерело повідомлення (говорять, кажуть, повідомляють, на думку., за

визначенням..., по-моєму, з погляду... та ін.), **чи звернені до співбесідника або читача з метою привернути його увагу** (бачиш, розумієш, зрозумійте, уявіть, пробачте мені та ін.).

Вправа 98. Поставте розділові знаки при вставних словах, словосполученнях, реченнях і вставлених конструкціях (вставлені конструкції виділені курсивом); обґрунтуйте їх.

1. Павло сяк-так для годиться помантачив косу, поплював у руки, широко розставив ноги і, відвівши далеко назад косу, щоб значить був більший розгін, махнув нею по траві і впав на землю (Г. Тютюн.). 2. Сама Феодосія Кошиць згадувала певне досить пильно за тим стежила, що Шевченко ходив по селу, оточений юрмою односельчан це могло бути таки 1843 року, бо осінь 1845 року видалася вже для поета сумна, переважно родичів половина Кирилівки була Шевченками (В. Шевчук). 3. На щастя сом пішов понад берегом і я слава Богу встиг ухопитися за кущ Сом видно втомився. Ну й сом я вам скажу! (О. Вишня). 4. Вибрати потрібне слово – то велике вміння і навпаки якщо ви користуєтеся словом неточним, то це власне те саме, коли б замість відточеного на уроці малювання ви користувалися цвяхом (І. Цюпа). 5. Не знаю, чи побачу вас, чи ні, а може власне і не в тому справа, а головне, що десь в далечині є хтось такий, як невтоленна спрага (Л.Кост.). 6. Кілька разів глибоко вдихнула потім чоловік розповідав мені, що вона зайнялася йогою, заспокоїлася, усміхнулася і мовила бадьоро: – Я сподіваюся що ми з вами подружимося, Наталочко (Г. Логінова). 7. Витікати вживається тільки в буквальному, фізичному значенні: «литися звідкись», «брати початок» щодо річки, джерела тощо (Є. Чак). 8. І справді загрюкали важкі ключі, і немащені двері із жахливим скрипом відчинилися (О. Комп.). 9. От якби ти виграв приміром лопату... японську з дистанційним керуванням... Ото скажу тобі річ! Горілка не збрешу у тебе, Івановичу, гарна, а от відеокамеру... можеш закинути навіть на курник... (М. Прудник).

Вправа 99. За поданою схемою зробіть розбір речень зі вставними словами, словосполученнями, реченнями та вставленими конструкціями.

Схема розбору:

1. Речення зі вставним чи вставленим компонентом.
2. Загальна характеристика простого речення.
3. Яке слово (словосполучення, речення) є вставним чи вставленим?
4. Морфологічне вираження (частина мови, форма).
5. До якого члена речення належить вставна чи вставлена конструкція?

6. Якого додаткового значення надає реченню: 1) виражає впевненість чи невпевненість; 2) оцінку висловлюваного; 3) вказує на джерело повідомлення; 4) вказує на зв'язок думок чи послідовність викладу; 5) вказує на спосіб оформлювання думок; 6) активізує увагу співбесідника чи читача; 7) додаткове повідомлення або побіжне; пояснення?
7. Місце в реченні (препозиція, інтерпозиція чи постпозиція)?
8. Розділові знаки.

Зразок розбору:

Напевне, найбільше пестливих слів утворено від слова мати (Вих.).

Речення – розповідне, неокличне, просте, односкладне (безособове), поширене, повне, ускладнене вставним словом; напевне – вставне слово, виражене прислівником, відноситься до всього речення, виражає невпевненість, препозиція, виділяється комою.

1. Сучасне життя – всі ми це відчуваємо – тримає людину в постійному нервовому напруженні (О. Гончар.). 2. Чигирин, здається глянув не в очі, а в душу брата (М. Стельмах). 3. Раніше, бувало, друкувався навіть у столичних газетах і журналах, тепер писав здебільшого для себе, для душі (І. Цюпа). 4. На замок замикались круки (губи теж на замок – скажи!) (В. Стус). 5. Іван в'язати став вудки, сховав приладдя все в Торбину. Зітхнув... (сумні Були думки), на руки взяв малу дитину (Олесь). 6. Звісно, все це можливо побачити, подорожуючи по країні польовими дорогами, часто навпростець, навіть без стежинок, проломлюючись через чагарники чи зарості високих багаторічних трав. 7. До того ж, серед мовознавчої еліти – законодавців мовних норм – великий вплив мають виховані українофобською системою зашкарублі в русифікаторських поглядах «кадри», що гальмують процес відродження самобутніх норм в українській мові (С. Караванський). 8. Багато зірок мчали серпневої ночі разом із сумною зіркою до землі. Невеличкі згоріли не долетівши, інші шубовснули в річки і моря (і там, певно, стали морськими зірками). 9. Та й сам Хмельницький – така булла Богунова думка – повинен був повернутися не з порожніми руками...

Речення із звертаннями

Вправа 100. У поданих реченнях знайдіть звертання, вкажіть на форму вираження його; поясніть розділові знаки.

1. Татко напився та й хвалить її. – Дуже солодка водичка. Тільки чому це, Валюсю, твої очі немовби кринички (Ус.). 2. Земле моя, я сходив тебе вздовж і поперек (І. Цюпа). 3. О ти, високе дерево гінке, уже безлисте:

опирайся навалі небес, що ломляться в твоє гілля. 4. Між українцями і я, Бо то ж моя родина. Хай святиться твоє ім'я, Стражденна Україно (В. Мордань). 5. Отче небесний, син твій спокушений, Утихомир мої страсті земні. Погляд мій спалений, подих мій здушений, Я в небезпеці, страшно мені (М. Вінгр.). 6. – Що ж ти ось так ходиш із немовлям? Сідай до нас, сестро! (І. Розд.). 7. – Зберися, Миколо, мій брате! Підводься! Загинемо стоячи! – казав він, ледве піднімаючись з землі сам, але з останніх сил підтримуючи непростріленою рукою юнака... (Ю. Покальчук). 8. Нико й Анно, ви ще спите? – Де там... Наше, Дми, вже давно відіспалося (В. Порт.). 10. Мамо, тату, в моєї дівчинки скарлатина. Треба віднести її до знахарки (О. Комп.).

Вправа 101. Перепишіть. Поставте, де потрібно, розділові знаки у реченнях із звертаннями. Схарактеризуйте звертання за морфологічним вираженням (частина мови, форма), за будовою (поширене чи непоширене).

1. Роси, роси дощику ярину, рости, рости житечко на лану, на крилечках вітрику полети, колосочки золотом обмети (*Олесь*). 2. Але ж, мабуть, ми правди не зурочим, що світ вже так змішаний на злі, що як платити злочином за злочин, то як же жити люди на землі? (*Л. Кост.*). 3. Мій рідний сину бійся нічийх, вони завжди безликі і холодні (*В. Криц.*). 4. Дозволь мені великий господине розважити книжками смуток твій (*І. Кочерга*). 5. Ану, читай нам пане писарю, чого там хоче пан сенатор воєвода брацлавський? (*Я. Качура*). 6. Дорога Вірунечко! Спасибі тобі серце за твої листи, в яких ти так добре описала мені все, що мене цікавило! (*М. Коц.*). 7. Ой сонечку-батежку догоди, догоди! А ти земле-матінко уроди, уроди! (*Олесь*). 8. Впади нещасний та убогий і заритай! Бо вколо – тьма (*С. Вороб.*). 9. Рожевий квіте рожевий квітучого ж ти облитаєш? Дівчино моя мій милий світе Чому мене кидаєш? (*Б. Ленкий*). 10. Кумочку Герасимчуку не могли ви мене спровадити на цю дорогу?! (*М. Матіос*).

Вправа 102. Напишіть три запрошення різного змісту, використовуючи звертання.

Вправа 103. Напишіть листа, використовуючи звертання.

Примітка. Зразок листа див. у книзі С. В. Шевчук «Українське ділове мовлення» (К., 2004).

Вправа 104. Зробіть розбір речень зі звертаннями за поданою схемою.

Схема розбору:

Речення із звертанням для аналізу.

Загальна характеристика простого речення.

Яке слово (слова) в реченні є звертаннями?

Морфологічне вираження звертання (частина мови, форма).

Характеристика звертання за будовою (поширене чи непоширене).

Характеристика звертання з боку стилістичного (емоційно-нейтральне, емоційно забарвлене).

Місце звертання в реченні (препозиція, інтерпозиція, постпозиція).

Розділові знаки.

1. Журавлику мій сірий, ти вже летиш у вирій... (Майд.). 2. Благословенна будь, моя незаймана дівце Десно, що, згадуючи тебе вже много літ, я завжди добрішав, почував себе невичерпно багатим і щедрим (Довж.). 3. О зброе щастя, слово, я жить з тобою звик! Ти квітка у любові, в ненависті ти – штик (В. Сос.). 4. О любий друже мій! Чи не любов од віку пориває Людей на подвиг, на борню, на бій? (Коч.). 5. Гей, царю тьми! Наш лютий вороже! Недарма ти боїшся Кайданів тих залізної музики! (Л. Укр.). 6. Ти, земле наша, рідная, святая! Ти, Батьківщино люба, золотая! Це знову напад? З ворогом двобій? Ми чуєм, нене! Ми йдемо на бій (П. Тич.). 7. О боже мій милий, Тяжко жить на світі, а хочеться жить... (Шевч.). 8. О Борисфене, батьку наш і друже, біля твоїх родючих берегів ти нас з'єднав в часи прадавніх зрушень, своїм вином мандрівців напоїв (І. Кочерга). 9. Ти у санаторії, красунечко. Райський куточок для того, щоб вмерти! Ти чого прокинулася?..(О. Комп.). 10. – Чи не скоїла чого тут без мене моя пані дружка, пане-товаришу офіцер, – Василюк знову робила наголос на «і», – що ви так ретельно опікуєтеся нею? (М. Матіос).

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Що таке речення?
2. Як поділяються речення за структурою?
3. Що таке предикативний центр, як він виражається і яка його роль у реченні?
4. Що означає підмет і як він буває виражений?

5. Які ви знаєте типи підметів?
6. Чим виражається складений підмет?
7. Які критерії визначення присудка в реченні та встановлення його межі?
8. Які типи присудків ви знаєте? Чим виражається простий присудок?
9. Чим подібні і чим відрізняються складений дієслівний і складений іменний присудки?
10. Чим подібні і чим відрізняються складені і складний (бінарний) присудки?
11. Які виділяють умови постановки тире між підметом і присудком, а також між іншими членами речення?
12. Коли на ставиться тире між підметом і присудком?
13. Які речення слід вважати односкладними і які вони бувають?
14. Як мислиться особа-діяч в означено-особовому, неозначено-особовому й узагальнено-особовому реченнях?
15. Як виражається присудок в односкладних безособових реченнях?
16. Чи в називних реченнях бувають обставини або додатки? Чи називні речення можуть граматично виражати минулий або майбутній час?
17. Які загальні ознаки однорідності членів речення?
18. Як відізнати однорідні означення від неоднорідних?
19. Що означають узагальнювальні слова? Як при них виділяються однорідні члени?
20. Що означають звертання і яка їхня роль у реченні?
21. Чим виражаються звертання?
22. Які розділові знаки вживаються при звертаннях?
23. Чи можуть звертання виражатися іменниками у формі називного відмінка множини?
24. Що таке відокремлення?
25. Коли узгоджені означення не відокремлюються? Наскільки це залежить від змісту висловлювання? За яких умов відокремлюються неузгоджені означення?

26. Що таке прикладка? Чим подібне і чим відрізняється відокремлення прикладок від відокремлення узгоджених означень?
27. Чи завжди відокремлюються обставини, виражені дієприслівниками і дієприслівниковими зворотами?
28. Які прийменники вживаються в конструкціях з обставинним значенням?
29. Які формальні і смислові ознаки відокремлених додатків?
30. Чим зумовлено вживання уточнюючих членів речення? Які члени речення можуть уточнюватися?
31. Які мовні явища належать до вставних (вставлених)?
32. Яка загальна функція вставних і вставлених конструкцій?
33. Як відрізнити вставні слова й речення від однозвучних членів речення?
34. За яких умов вживаються вставні слова й речення і як вони відрізняються на письмі залежно від інтонації?

СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ

СКЛАДНОСУРЯДНЕ РЕЧЕННЯ

Вправа 1. *Випишіть спочатку складносурядні речення, а потім прості ускладнені. Поясніть різницю між ними.*

1. Багряні смуги на обрії тугішали, звужуючись, і були схожі на лаз у той задушливий день (Є. Гуцало). 2. Лиш небо гуде неокрає та сім'я журавлина на крилах весну підіймає (А. Малишко). 3. Поля озвалися передзвоном

колосся, а луги бриніли квітами (*А. Пашкевич*). 4. Правдивим будь – але не всім ти відкривайся. Хоробрим будь – але на техніку зважай (*П. Тичина*). 5. Він не тільки не скрекотів, не бився об землю, а й не просив прощення чи помилування (*В. Земляк*). 6. Не тільки тужна пісня лилася із змученої душі матері, а й пропікали сльози гарячі сліди на її обличчі (*Г. Тютюнник*). 7. То іволга у пісні їх дзвенить, то хлопчик, друзів кличучи, свистить... (*М. Рильський*). 8. Синє море звірюкою то стогне, то виє (*Т. Шевченко*). 9. Нема в нього ні оселі, ні саду, ні ставу (*Т. Шевченко*). 10. І сну нема, і спокою немає (*В. Симоненко*). 11. І день, і дим, і рими, бадьорий крок й бадьорий спів (*В. Сосюра*). 12. У кожного з нас вдома є або дружина, або діти, або мати, або наречена (*О. Гончар*).

Вправа 2. Перепишіть складносурядні речення з єднальними та приєднувальними сполучниками.

1. Земля тремтить у млості і ронить пелюстки, і невідомі гості злітаються в садки (*М. Рильський*). 2. Від лісу тягло свіжим настоєм живиці та долітали лункі удари сокири (*Ю. Збанацький*). 3. Ні струна не задзвенить, ні пісні не звучать... (*Ю. Федькович*). 4. І труба не куриться, і у дворі ніхто не шастається (*Г. Квітка-Основ'яненко*). 5. Хитнулись [тополі] утретє – й картини минулих часів попливли перед очима (*Дніпрова Чайка*). 6. Проїшов дощ, і дерева заясніли під сонцем (*У. Самчук*). 7. Зумійте жити – і будете живі (*І. Франко*). 8. Чужих два слова в пісні буде – і пісня вся тоді чужа! (*Д. Павличко*). 9. Зоставатися ночувати тут було небезпечно, і ми порішили зараз же покинути сей ненадійний захисток (*О. Ольжич*). 10. Від Білогір'я долинали солов'їні щебету, і від того ще більше нило його серце (*І. Цюпа*). 11. Не за цим він цілий місяць курив пилюгою, та й не про нього йдеться нині (*П. Панч*). 12. А в головах ворон кряче, а в ніженьках коник плаче (*Нар. тв.*)

Вправа 3. Перепишіть складносурядні речення із зіставно-протиставними сполучниками.

1. Привчав мене батько трудитись до поту, а мати – любити пісні (*П. Воронько*). 2. Був собі дід та баба, та не було в них дітей (*Народна творчість*). 3. Ти смієшся, а я плачу, мій великий друже (*Т. Шевченко*). 5. Жах у її очах змінився подивом, а подив – радістю (*Ю. Мушкетик*). 6. Зорі ті ж самі, одначе світ інакший (*О. Пахльовська*). 7. Вітру на морі не було, проте клекотів сильний прибій (*М. Ткач*). 8. Не оралось наше поле ясними плугами, а оралось наше поле гострими шаблями (*М. Стельмах*). 9. Тебе

зачинили за ґрати, а твоє слово ходить по світу (М. Коцюбинський). 10. На гору доступитися нелегко, зате з гори зручніше боротися (Леся Українка). 11. Біжіть мерщій, а то весь [виноград ваш] вирубають і спалять (М. Коцюбинський). 12. То не темно-червоні вишні поміж зеленим листом, омиті світанковою росою, виграють у веселкових барвах, а мамина радість квітне над землею у блакитно-золотавому серпанку (Я. Гоян).

Вправа 4. Перепишіть складносурядні речення з розділовими та градаційними сполучниками. Визначте їх структуру, засоби зв'язку й різновиди семантико-синтаксичних відношень між частинами.

1. То мучилась душа від самоти, то серце біль почав жалом пекти (М. Бажан). 2. Часом у блакитній вишині пропливала біла хмара або пролітала пташина (А. Шиян). 3. Ота зустріч просто-напросто приверзлася, або вона йому наснилась в страхітливім сні (А. Дімаров). 4. Немов хвіртка скрипнула, чи клямка брязнула (М. Коцюбинський). 5. Не то осінні води шуміли, збігаючи в Дунай, не то вітер бився в заломах провалля (М. Коцюбинський). 6. Чи то настане нічка темна, чи то веселий день шумить (Л. Глібов). 7. Чи дорогу тобі, може, хтось перебіг, чи тебе забрали вітри норовисті? (М. Ткач). 8. Під неділю або Чіпка в Грицька з матір'ю, або Грицько в Чіпки з Мотрею (Панас Мирний). 9. Не тільки Галя бачила те сине диво, але й стара не відводила від нього очей (В. Шевчук). 10. У Київській Русі тризуб стає не тільки великокнязівським знаком на срібних монетах, а й ним мічена також цегла Десятинної церкви в Києві, плити Успенської церкви у Володимирі-Волинському, зведеної другої половини XI століття (З журналу).

Вправа 5. Перепишіть, виконайте синтаксичний розбір складносурядних речень, поясніть розділові знаки.

1. Тихесенький вечір на землю спадає, і сонце сідає в темнесенький гай (В. Самійленко). 2. То пронесеться над болотом чайка, то промайне бистрий чибіс і грудкою впаде в ситу землю (А. Шиян). 3. В день такий розцвітає весна на землі і земля убирається зрання... (В. Сосюра). 4. Дітвора шукає собі стільчики, пороблені татом, ставляє до столика, однак сідати ніхто не сідає (Г. Тютюнник). 5. Бездонне небо і безмежний світ! (Л. Костенко). 6. Ожива любисток в зорях коло хати, та не оживає втрачена любов (Д. Луценко).

7. Чого світання так яснє в полі і ген сріблиться пісенька дзвінка? (М. Стельмах). 8. Не тільки я прибув на мовчазний поклик друга, але й більшість колишніх партизан нашого загону зібрались у невеличкій сільській лікарні (Ю. Збанацький). 9. Цвіте шпориш, і заростає стежка (Л. Костенко). 10. Пісень немає – і мене нема (Л. Костенко). 11. Ударив грім – і зразу шкереберть пішло життя (В. Стус). 12. Минає усе – і ніщо не мина (Г. Коваль). 13. Мить – і розвіялось все... 13. І зорі, як пелюстки, трепетали, і світ увесь по вінця голубів... (Б. Олійник). 14. Часом качка в повітрі дзвенить, чи кажан проти місяця грає (М. Рильський). 15. Не то осінні води шуміли, не то вітер бився в заламах провалля (М. Коцюбинський). 16. Ані птиця не пурхала, ані вітер не віяв (Марко Вовчок).

Схема синтаксичного аналізу складного речення

Складносурядне речення

1. Тип речення за структурою (складне, сполучникове, складносурядне).
2. Тип за модальністю (питальне, розповідне, спонукальне), за характером експресивності (окличне, неокличне).
3. Назвати частини речення.
4. Семантико-синтаксичні відношення та засоби вираження смислових і граматичних відношень між частинами.
5. Аналіз частин (за схемою розбору простого речення).
6. Пунктуація.

Вправа 6. Записати речення, довести, що вони є складносурядними. Підкреслити граматичні основи речень. Пояснити вживання і невживання коми між частинами складносурядних речень.

1. За тополями сонце встає і зозуля кує правічна (І. Переломов). 2. А за стіною стогне завірюха і хилить голову засніжена сосна (Д. Фальківський). 3. Не цвітуть квітки зимою і дерева не шумлять (О. Олесь). 4. Осіннє сонце блиснуло на мить, і тільки срібна паморозь димить (І. Гнатюк). 5. Вже димаріє дальня даль і небо домнами палає (В. Сосюра). 6. Знову діти стали школярами і синиця дзвонить школярам (М. Рильський). 7. На вікнах розсиплеться сонячне скерцо і рух засміється над скрипом гальма (Л. Костенко). 8. Там Довженкові кінокадри проросли у віки дубами і Довженковими піснями зачарована снить Десна (А. Малишко). 9. Десь тут

пройшласть лісами Чураївна і чари Леонтович розгубив (*В. Лупейко*). 10.Завмирає, змовкає моя златочола діброва, і задумливі шати її вже лежать на землі (*Н. Гілевич*). 11. Од акордів ясних наче даль розцвіта і всміхається небо безкрає (*В. Сосюра*). 12. Від пісні журливої дуб сколихнувся и лелеки здригнулись вві сні (*І.Гуржій*). 13. Колись давно в нас чорногуз помер і подруга його ско швидко в тузі (*П. Воронько*). 14. Теплий день розхлюпує блакить, і ластівки купаються в промінні (*О. Ісаченко*). 15.На голках молодій трави ще не розтанула роса й приглушено мерехтять краплини (*Є.Гуцало*).

Вправа 7. Вставте, де треба, пропущені букви і розділові знаки. Підкресліть граматичні основи речень.

1. Знов щ..бече юнь і цвіте трава. Там юніс..ть ходила у росах хати і жевріла цвітом вона (*А. Малишко*). 2.Т..пер дорога сина кличе вдаль і я лиш її одній коритись мушу (*Д. Луценко*). 3. Межи білих хаток цвіте вишня р..ясна й тонковерха тополя пахуч..м листом і ш..л..стить (*Марко Вовчок*). 4.Ро..гойдає сонце свої качелі і б..жолині вдарять в..олончелі (*А. Малишко*). 5.Ще лист не жовтів у осін..ій журбі і трави не никли зів'яло. Пр..вітно усе усміхалос.. тобі і сонце те цілувало (*В. Сосюра*). 6.Ш..пшина вбралась у корал..ове намисто, і літо баб..не впл..лось між нам..стин (*Є. Гуцало*). 7.Дощ полив і день такий полив'ян..ий. Все бл..щить і люди як нові (*Л. Костенко*). 8.В повітрі пахне кріп й доспіле пахне сіно (*Є. Гуцало*). 9.Ранками стала сивіти з..мля і поля брал..ся л..гкою памороз..ю (*О. Гончар*) 10.В холодних снах снуют.. світанки й тр..мтить замріяно ріка і ст..лить кил..м-самобранку дбайлива ос..ні рука (*Д. Горішний*).

Вправа 8. Визначити вид складносурядних речень.

І. 1. Одна неволя панська, а друга — царська. 2. Уночі була гроза, а ранок видався ясний на диво. 3. Билося серце, і грала кров од передчуття чогось в житті радісного, могутого. 4. Схилилась над колискою мати, і перші звуки колискової пісні, музика рідної мови переливаються в її кровинку. 5. Аркадій Петрович щодня дивився на квітник, але тільки сьогодні він його зацікавив. 6. На клумбах горіли маки, а ранні левкої тільки що розпускалися. 7. Попереду героїчна праця і славні перемоги. 8. Біля ніг її плещеться море і, мов питаючи в тривозі одну другу про щось найголовніше в світі, хвиля хвилю доганяє. 9. Може, квіти зійдуть — і настане ще й для мене весела весна. 10. Не турбуйтеся! Зумійте бути вольними — і будете вольні, забажайте бути братами — і будете братами! Зумійте жити — і будете живі.

II. 1. Крізь шибку виднілись білі колони тераси, а за ними — квітник. 2. Се завжди його хвилювало, а по розмові почув він бадьорість і апетит. 3. Жовті палички цвіту тихо гойдалися на волосинках вздовж колосків, і непомітний пилок золотився на сонці. 4. Микола направив струни, повів смичком — і жаліб-на пісня розляглася по хаті. 5. Після вечері Микола взяв свиту й ліг спати на току, на соломі, але його не брав сон. 6. Другого дня зійшло сонце, а Микола з батьком та матір'ю вже й пообідали. 7. По узліссі на галявині зеленіє перший ряст і цвітуть проліски та сон-трава. 8. Скоро уся долина і гори блищать вогнями, і разом з димом з землі здіймається вгору і пісня. 9. Слова — полова, Але огонь в одежі слова — Безсмертна, чудотворна фея, Правда іскра Прометея. 10. Ранок такий то був тихий та ясний придався: ні вітерець не війне, ні хмара не збіжиться.

Вправа 9. Спишіть. Доведіть, що записані речення складні. Випишіть сполучники, які зв'язують частини складних речень.

1. Після довгої тиші раптом зірвалася велика буря, а тоді пішов дощ. 2. У безсніжну зиму та весною цілинний степ зеленів, як рута, а вже в червні ставав бурим, аж жовтим, наче піщана пустиня. 3. Старник весною випалювали, бо гострі остюки з ковили набиваються вівцям у вовну і навіть ранять тіло (Є. Чикаленко). 4. Під час лютих осінніх штормів на Чаїному знаходять собі пристановище рибалки, а з весни узбережні пасічники вивозять туди свої пасіки (О. Гончар). 5. Сині потоки лилися, і Ташань кипіла під вітром (Г. Тютюнник). 6. Рече Дніпро, й лани широкополі медами пахнуть, колосом шумлять (М. Зеров).

Вправа 10. Складіть і запишіть 5-7 складних речень, частини яких з'єднані розділовими сполучниками.

Вправа 11. Прочитайте. Випишіть складносурядні речення. Визначте змістові відношення між частинами вписаних речень.

Волонтерський рух

Раніше волонтерами в деяких європейських країнах називали людей, які добровільно йшли на військову службу. З латинської це слово буквально перекладається як «доброволець». Сьогодні волонтери надають безоплатну

допомогу тільки за власним бажанням усім тим, хто потребує їхньої підтримки.

Одні волонтери організують дозвілля молоді, пропагують здоровий спосіб життя, допомагають подолати негативні явища в молодіжному середовищі, а інші працюють у таборах біженців, доглядають за інвалідами, людьми похилого віку. Скрізь у світі є такі проблеми, як бідність, насильство, наркотична залежність, ВІЛ/СНІД, забруднення навколишнього середовища, і добровільні помічники використовують свій досвід, знання, уміння й особисті контакти для подолання цих бід.

Волонтерський рух підтримують не лише громадські організації. Держава також надає волонтерам певну допомогу. Так, в Україні 2006 року було вперше проведено Всеукраїнський конгрес «Волонтер року», причому головна його мета — долучити до волонтерського руху якомога більше молоді. Адже сьогодні в нашій державі зароджується суспільство, яке має базуватися на принципах свободи, творчості та гуманізму.

Вправа 12. *Серед поданих речень знайдіть складносурядні, аргументуйте рішення.*

1. Останній сніг приречено білів, Струмочок перший жебонів у тиші, І урочистий клетіт журавлів Стояв до ранку в зорянім узвишші. 2. І віє з лугу смутком голубим, І лист упав, І це уже — навіки. 3. На екрані синього вікна ніч цвіте зірками голубими (*З тв. М. Луківа*). 4. Хліб і сіль для друга й брата, а для ката — грім (*Б. Коломієць*). 5. То сонце усміхнеться нам крізь хмари, то дощик рясно землю полива (*Г. Чубач*). 6. Ще молоко на губах не обсохло, а він женитися надумав (*Народна творчість*).

Вправа 13. *Зіставте речення, поясніть спільні та відмінні їх риси.*

1. Добро і краса житимуть вічно. 2. Я вірю, що добро і краса житимуть вічно. 3. Я вірю: добро і краса житимуть вічно. 4. Краса безсмертна, і добро житиме вічно.

Вправа 14.

І. Прочитайте текст. Стисло перекажіть його (усно), використовуючи якомога більше складносурядних речень з різними сполучниками та різними змістовими відношеннями між частинами складних речень.

Футбольні фанати... Сьогодні без них важко уявити футбольний матч. Завжди невгамовні, вони заповнюють найдешевші сектори стадіону і з усіх сил намагаються підтримати свою команду.

Футбольний рух фанатів дуже різний, і ставлення до нього теж неоднозначне. Похід на футбольний матч, де чимало фанатів, може мати не передбачувані наслідки. Більшість футбольних уболівальників — це люди, які просто обожають спорт, але є й інші...

Хтось вивчає історію своєї улюбленої команди, спортивну статистику, цікавиться новими методиками тренувань, а для когось головне — протистояти вболівальникам команд-суперників. Це протистояння часто виливається в агресивні дії, а від того програє власне футбол.

Футбольний рух фанатів має глобальний характер. Найагресивнішими серед них вважають англійських футбольних хуліганів. Прикро, коли спортивні події супроводжуються бійками, а іноді — навіть загибеллю людей. Потерпають від такого перебігу подій і команди. Керівництво футбольних ліг іноді змушене вдаватися до дискваліфікації футбольних команд за хуліганські вчинки їхніх фанатів.

Футбол — гра емоційна, і вона закономірно пов'язана з бурхливим виявом почуттів. Захоплення, радість, розчарування, обурення, відчуття щастя перемоги та невтішні сльози поразки... А звідки тоді агресія? Звідки стільки ненависті, адже здебільшого у фангрупах молоді хлопці й дівчата віком від 14 років? Чи потрібна така підтримка футболістам?

II. Напишіть творче продовження тексту, давши відповіді на запитання, поставлені в останніх реченнях.

Вправа 15. Спишіть. Укажіть, які змістові відношення існують між частинами кожного зі складносурядних речень.

1. Дорога ніби летить, і це ніби летить самий час (О. Гончар). 2. На сірій скелі мак цвіте, і вітер злий його гойдає, і пил на цвіт його мете, і лист без жалю обриває (Олександр Олесь). 3. Уже останній коник степовий затих, і вітер ліг на луках спати (Олександр Олесь). 4. Ніч колихала так ласкаво, — проте не спалося ніяк (М. Рильський). 5. Без гучних прожив він декларацій, а в душі поезія цвіла (М. Рильський). 6. П'янкий соковитий дух ішов від живої розпареної землі; а високо над вигоном уже перелітали на північ ключами птиці, дзвінкоголосі, чуйні, весняні (О. Гончар). 7. Літа ніколи не повертаються до людини, а людина завжди повертається до своїх літ (М. Стельмах). 8. На столі лежать зошитки малі, і роботи час проганяє втому

(А. Малишко). 9. То іволга у пісні їх [шпаків] дзвенить, то хлопчик, друзів кличучи, свистить, то колесо немазане скрипить (М. Рильський).

Вправа 16. *Випишіть із поданих речень складні, визначте граматичні основи, кількість частин.*

1. Не повернуть козаки з походу, Не заграють сурми на зорі... Будуть вік стояти біля броду Посивілі верби-матері. 2. Я хотів би, як ти, прожити, щоб не тліти, а завжди горить... 3. Я для тебе горів, Український народе, Тільки, мабуть, Не дуже яскраво горів. 4. Ображайся на мене як хочеш, і презирством убий мене — Все одно я люблю твої очі і волосся твоє сумне. 5. Коли б я вірив став у Бога, То Бог на тебе схожим був. 6. І будеш ти у кожному диханні, і будеш ти навіки при мені Гасить зірки очима на світанні, Палить мене в безжальному вогні. 7. О жорстока! Щастя хоч краплину В душу мою змучену згуби — Полюби і зрадь через хвилину, Та хоч на хвилину полюби! (З тв. В. Симоненка)

Вправа 17. *Серед наведених речень знайдіть такі, у яких між сурядними реченнями кома не ставиться. Назвіть усі пунктограми.*

1. Де-не-де біля ярів синіє безводний полин або куциться пахучий чебрець (М. Стельмах). 2. В лісі озиваються співи солов'їні і всі голоси весняної ночі. 3. Мавка, зачарована, тихо колишеться, усміхається, а в очах якась туга аж до сліз... 4. По білих снах рожевії гадки легенькі, гаптували мережки, і мрії ткались золото-блакитні, спокійні, тихі, не такі, як літні... 5. Ронила сльози дрібнії, збирала в кінви срібнії... 6. Як солодко грає, як глибоко крає, розтинає білі груди, серденько виймає (З тв. Лесі Українки).

Вправа 18. *У наведених реченнях підкресліть сполучники сурядності. З'ясуйте, в яких випадках вони сполучають члени речення, а в яких – предикативні частини складного речення.*

1. Новий гість довго сидів мовчки й лиш слухав інших, але, коли господиня сказала про слово матері, його очі дивно заграли, і він повернувся до вікна, за яким уже густішав присмерк раннього осіннього вечора й журно тріпотіло на деревах останнє листя (Б. Антоненко-Давидович «Слово матері»). 2. Мати була старосвітська жінка, міцно держалась старовини й боялась усякої новизни, а надто всього «городського» (Б. Антоненко-Давидович «Слово матері»). 3. Видно, загулялися десь піднебесні діви або розлінувалися в теплі й припізнилися заварити в своїх вертепах пиво (Д. Міщенко «Синьоока Тивер»). 4. Сидять мати з донею на покритому

веретою возі, і бідкаються, і сподіваються бідкаючись (Д. Міщенко «Синьоока Тивер»). 5. А сьогодні над Харковом зупинились табуни південних хмар і йде справжній тропічний дощ – густий, запашний і надзвичайно теплий. (М. Хвильовий «Сині етюди»). 6. Грицько став перепитувати бранців, хто вони і хто їх на таке злочинство підбив (А. Чайковський «Сагайдачний»). 7. Вступивши в церкву, владика відправив молебень, а відтак, звертаючись до людей, подякував браттям шляхті, що не допустили зневажити благочестивої віри її ворогам, не дали знущатися над його сивою головою, та просив їх, щоби завжди, коли цього зайде потреба, постояли за православну церкву (А. Чайковський «Сагайдачний»). 8. В Самборі було таких провідників кілька, а найславніший з них був Грицько Дрозд, міщанин самбірський, що торгував м'ясом (А. Чайковський «Сагайдачний»).

Вправа 19. Запишіть речення, поставивши потрібні розділові знаки. Поясніть, коли в складному реченні перед сполучником і не ставиться кома; ставиться тире.

1. Хай вітер знамена колише й співають в садах солов'ї (В. Сосюра). 2. Гірка була паска цього року і не один та й не одна слізьми її обілляла порівнюючи минулі страсті Христові з власними терпіннями котрі їм отсе доводилося переживати (Б. Лепкий «Мазепа»). 3. Хоч Великдень був пізній і природа успіла вже прибрати нове – зелене, біле, рожеве й синє – вбрання хоч цвіли фіалки й пахла черемха хоч у збіжжях могла сховатися курка ніхто не втішався весною і кожний з острахом дивився на північ, чи не надсувається нова туча у вигляді нових царських або яких інших військ (Б. Лепкий «Мазепа»). 4. Всі, кого він знав і кого він уже не знав, бо були нові або повиростали з немовлят стояли мовчки й дивились на нього (І. Багряний).

СКЛАДНОПІДРЯДНЕ РЕЧЕННЯ

Вправа 20. Прочитайте, дотримуючись належної інтонації. Визначте види підрядних речень, поясніть розділові знаки.

1. У селі, де немає молоді, немає майбутнього. (М. Іщенко) 2. Добру науку приймай, хоч її і від простого чуєш. (І. Франко) 3. Мати сита, коли діти не голодні. (К. Гордієнко) 4. Він вважав себе дуже багатим: в молодість, є сила, є нестримне бажання працювати. (С. Скляренко) 5. Іди, іди, дощику, упади, щоб плодами красувалися сади. (І. Нехода) 6. Благословен, хто викопав криницю. (М. Рильський.) 7. Земля без снігу — літо без хліба. (Нар. тв.) 8. Дарма, що стояло тихе, сонячне безвітря, листя тріпотіло на деревах

вздовж шляху. (Ю. Смолич) 9. Ніхто так Вітчизну не любить, як син трудової землі! (В. Сосюра)

Вправа 21. *Спишіть речення, розставивши пропущені розділові знаки. Визначте головну і підрядну частини, підкресліть сполучні засоби, за допомогою яких з'єднується підрядна частина з головною. До яких слів у головній частині чи до головної частини в цілому відноситься підрядна?*

1. А коли ввечері відгулявши з своїми одчайдушними супутниками вісім годин серед ланів він повертається до маєтку почуває себе майже юнаком (Л.Смілянський). 2. За часів кріпацтва кононівська садиба належала відомому панові Лукашевичу. До нього не раз приїздив Шевченко що гостював верст за тридцять звідси в Репніних (Л.Смілянський). 3. Навіть на спаса коли здається з квітами просинаєшся з квітами сідаєш за стіл з квітами еси яблука та груші з квітами свіжовипечений хліб вмочаєш у мед і несеш до рота навіть на спаса Килина не могла відщуратись од свого святого ставлення до цвіту (Є.Гуцало). 4. Були в неї буряки кормові які вона згодовувала свині були буряки червоні які різалися в борщ а були й цукрові котрі можна було спекти в гарячому вугіллі й з'їсти замість делікатесу (Є. Гуцало). 5. Під осінь Килина високо закасавшись виходила з серпом на город і починала жати ту латку так наче перед кожним колоском припадала на коліна (Є.Гуцало). 6. Гірко й густо пахли коноплі. Темніли в негоду, розхвильовані, поймались приглушеним блиском; старіючи, вони світлішали наче позбувалися своєї затьятої дикості наче сповивала їх щоденна постійна радість (Є. Гуцало). 7. Той на кого й не подумав би що він кине своє парубкування більше схоже на бурлакування жениться і несподівано для всіх бере геть зовсім молоденьку дівчинку, тиху, неголосисту, гарних батьків... (Є. Гуцало «Запах кропу»).

Вправа 22. *Перепишіть складнопідрядні з'ясувальні речення, з'ясуйте, яке слово головної частини пояснює підрядна частина, назвіть засоби синтаксичного зв'язку між частинами.*

1. Не раз, було, я бачив по війні, як дітлахи, мов перелітні птиці, весь день ходили по рудій стерні за колосками жита чи пшениці (І. Савич). 2. Що хотіла зробити, не знає (М. Коцюбинський). 3. І осокір із явором говорить про те, що не міліє джерело (Б. Мозальський). 4. Не винна ти, що я не маю долі, не винна ти, що я така нещасна (Леся Українка). 5. Подумати, розібратися, де краще лягти, не вистачало ні часу, ні глузду (І. Ле). 6. Бажано, навіть потрібно, щоб між автором оригіналу й перекладачем була внутрішня спорідненість (М. Рильський). 7. Не можу пригадати, кого я ждав на вулиці

старого міста (*Т. Осьмачка*). 8. Якось не помітили, коли почала йти, ішла й пройшла перед очима вся череда (*С. Васильченко*). 9. Здавалося, немовби на білому обличчі раптом засяяли два величезні самоцвіти (*В. Собко*). 10. Чи добре ти збагнув, що ти говориш? (*Леся Українка*). 11. Не злічити, скільки їх тут полягло (*О. Гончар*). 12. Не поливай бур'ян у надії, що він перетвориться на троянду (*В. Брюгген*). 13. Спасибі, що ти вибрала мене (*Л. Костенко*).

Вправа 23. *Перепишіть складнопідрядні речення з підрядними означальними, назвіть сполучні засоби між їх частинами.*

1. Вона ж була як голос України, що клекотів у наших корогвах! (*Л. Костенко*). 2. Тепер я тиха, як струна, якої вітер не торкався (*Г. Чубач*). 3. Котра дівчина чорні брови має, то тая дівчина усі чари знає (*Л. Костенко*). 4. І тут сталося щось, чого Володько ніколи не міг сподіватися (*У. Самчук*). 5. З хлопцями, кому попався інструмент без ручки, було те ж саме (*Г. Тютюнник*). 6. Вибухи спалахували по горбу в тому напрямку, куди йшли бійці (*Г. Тютюнник*). 7. Ти борися за луг зелений, де колись виглядав свою милу (*М. Рильський*). 8. Який Сава, така й слава (*Народна творчість*). 9. Благословенна будь же ти, хвилино, коли почула я дитячий крик (*Л. Костенко*). 10. Богдан стояв осторонь і робив вигляд, ніби його зовсім не стосується вся гра (*Ю. Яновський*). 11. З того дня, як він назавжди відстебнув од шитого офіцерського пояса кортик і пішов на трактор, теща зненавиділа його... (*Г. Тютюнник*). 12. Хто хоче бути вольовою людиною, той не може не побороти в собі невпевненість (*М. Хвильовий*). 13. Вечірнє сонце, дякую за всіх, котрі нічим не осквернили душу (*Л. Костенко*).

Вправа 24. *Перепишіть, знайдіть складнопідрядні речення із підрядними способом дії та підрядними міри і ступеня.*

1. Так якось вийшло, що не можна було не піти (*Леся Українка*). 2. Я сів обличчям до річки так, щоб сонячні промені падали прямо на мене (*В. Домонтович*). 3. Карпо вийшов й собі хрюпнув дверима так, що вікна задзвеніли (*І. Нечуй-Левицький*). 4. До того змучений, що нічого писати не можу... (*М. Коцюбинський*). 5. Хмари клубочаться так, ніби хто невидимий згори мішав їх велетенським ополоником (*В. Козаченко*). 6. І стало так тихо у хаті, як то буває в порожньому степу за липневої спеки (*М. Хвильовий*). 7. Скільки у відрі водиці, стільки у дівчат правдиці! (*Народна творчість*). 8. А неба тут було так багато, що очі тонули у нім, як у морі (*М. Коцюбинський*). 9. Він був настільки розумний і хитрий, що перемовив

київського князя помиритися з ним... (А. Лотоцький). 10. Я знов відчув глухий пекучий біль у грудях і довго не міг зловити стільки повітря, щоб промовити слово (І. Франко).

Вправа 25. Перепишіть речення, з'ясуйте, які з них є складнопідрядними реченнями з підрядною порівняльною частиною.

1. Темрява – як чорний дим (В. Барка). 2. Мов пара іде з вогкої землі, стає у лузі, ніби хмара, в рожево-синюватій млі (П. Василенко). 3. Дай більше сміху, ніж плачу (Д. Павличко). 4. Спочатку я просто жахався цієї картини, а потім поволі звик, як солдат на війні звикає до грому гармат (О. Довженко). 5. Спить Дунай, немовби й не тече (П. Воронько). 6. Покладу своє серце на хвилю морську, як дитину в колиску, життя – на вагу (М. Ткач). 7. В Якова менше гостює злість, аніж в його брата (М. Стельмах). 8. Думка запала в ваші душі й лежала там, як зернина в ласкавій землі (Ю. Яновський). 9. За всіх не розповіси, так само як усіх зірок у небі не перелічиш чи всіх грибів у лісі не визбираєш (Є. Гуцало). 10. Справжнє почуття, воно, як наче золотавий промінь, завжди проб'є душу своїм поривом (А. Яна).

Вправа 26. Перепишіть складнопідрядні речення з підрядними місця, назвіть засоби зв'язку між їх частинами.

1. І де не ступить кований каблук, там квіти гніву рясно багряніють (В. Сосюра). 2. Цвітуть осінні тихі небеса, де ти стоїш блакитна, мов роса (А. Малишко). 3. І скрізь я свій, куди я не піду (В. Сосюра). 4. Навкруг, куди не глянеш, мовчки яриться сліпучо-білими переблисками далина (М. Сиротюк). 5. Куди голова, туди й хвіст (Народна творчість). 6. Хочеться розправити крила і полетіти – полетіти аж ген туди, де мріють сиві обрії понад лісами та лугами (В. Речмедін). 7. Дощу чекають, звідки хмари сунуть (Народна творчість). 8. Ой не відтіль вітер віє, відкіль мені треба (І. Котляревський). 9. І все ж Василь повернувся туди, звідки привели його дороги на Донбас (З газети). 10. Над нею пролітали журавлі й несли на крилах голосну тугу в далину, за обрій, куди прямувала сива мати.

Вправа 27. Перепишіть, знайдіть складнопідрядні речення з підрядними часу, умови, допустовими й зіставними

1. Щовечора, як зіронька до місяця сходить, молода дівчинонька в садочок виходить (Леся Українка). 2. І туга мене обхопила, як стрівся я з дідом

старим... (М. Драй-Хмара). 3. Вони танцювали доти, доки зовсім потопились (І. Нечуй-Левицький). 4. Перед тим як вечеряти, Гнат, вийшовши на ганок, тонко засвистів (І. Муратов). 5. Коли з любові плаче жінка – всі безпорадні на землі (Н. Гнатюк). 6. Вогонь горить, як в ньому щось згорає (Т. Севернюк). 7. Я лиш тоді покірنا й тиха, коли любов моя – зі мною (Г. Чубач). 8. Раз буде своя збройна сила, то ми повинні мати й своїх командирів (П. Панч). 9. Не був би ти самотній на віку, якби хоч раз в судьбі своїй бродячій зустрів колись ти дівчину таку! (Л. Костенко). 10. Народ сам скує собі долю, аби тільки не заважали (М. Коцюбинський). 11. Коли б знав, де впадеш, соломки підстелив би (Народна творчість). 12. Куди б мене в житті не прихилило, а все одно до тебе я вернусь (Л. Костенко). 13. Хоч була рання весна, але хміль іще буйно зеленів (О. Донченко). 14. День був душний, незважаючи на те, що краплі учорашнього рясного дощу іскрилися на траві (Марко Вовчок). 15. Що ближче ми підходили до густих чагарів, то голосніше чувся тоскний звірячий плач (І. Муратов). 16. Коли там хати, то тут будинки... (М. Хвильовий).

Вправа 28. Перепишіть, знайдіть складнопідрядні речення з підрядними причини, мети, наслідку, назвіть засоби синтаксичного зв'язку між їх частинами.

1. Над товаришем не смійся, бо над собою заплачеш (Народна творчість). 2. Щасливий я, що народився на твоєму березі... (О. Довженко). 3. Усе частіше з'являвся в них образ парубка, відданого в солдати тому, що боровся він за своє родинне гніздо, за кохану жінку або наречену (З. Тулуб). 4. Не можна було видавати [українською мовою] ніяких книжок для дітей – щоб не звикали до рідної мови, або для шкіл – щоб по-українськи не вчилися (М. Аркас). 5. Основу такої спеціалізації, очевидно, створює значення слова, адже воно коригує вживання слова у відповідних граматичних функціях (З підручника). 6. Подай душі убогій силу, щоб огненно заговорила (Т. Шевченко). 7. А я, здається, вмер би, аби хоч раз ще голос твій почути! (Л. Костенко). 8. Для того й дається нам, смертним, життя, щоб більше сонця у собі засвітити (Р. Дідула). 9. На небі збиралися великі хмари, так що можна сподіватися дощу (Н. Рибак). 10. Нависле небо – землю тисне, аж нахиляється трава (Г. Чубач). 11. У долині зафоркали коні, від чого Марко зупинився (М. Стельмах). 12. Збільшення енергетичного потенціалу Землі призвело до створення перешкод у використанні інформаційного поясу і в нормальній діяльності енергетичного тіла людини, у результаті чого багато древніх знань стали загадковими й незрозумілими (З журналу). 13. Задуми

цих оповідань виникали, як правило, під час поїздок, під час зустрічей з людьми, тобто джерелом цих задумів було саме життя (*І. Семенчук*).

Вправа 29. *Із запропонованих речень випишіть складнопідрядні речення з підрядними порівняльними. Відмежуйте такі речення від простих, ускладнених порівняльним зворотом.*

1. Тяжка думка кружляє в стратеговій голові, як орел над лютим бойовиськом (*Ю. Мушкетик «Смерть Сократа»*). 2. Ми не вірили матері і захищали діда од її нападів, бо псалтир всередині був не чорний, а білий, а товста шкіряна палітурка – коричнева, як гречаний мед чи стара халява (*О. Довженко «Зачарована Десна»*). 3. Кашель клекотів у нього в грудях, як лава у вулкані, довго і грізно, і дуже нескоро після найвищих нот, коли дід був уже весь синій, як квітка крученого панича, вулкан починав діяти, і тоді ми тікали хто куди, і вслід нам довго ще неслися дідові громи і блаженне крехтання (*О. Довженко «Зачарована Десна»*). 4. Тютюн був високий і густий- прегустий. Він саме увів великими золотими гронами, як у попа на ризах, а над ризами носилися бджоли – видимо-невидимо (*О. Довженко*). 5. Здавалось нам, ніби її зовсім ніхто не будував, а виросла вона сама, як печериця між грушею і погребом, і схожа була також на стареньку білу печерицю (*О. Довженко*). 6. Як глина висохла й міцно схопила каміння, кілки обплели лозою, і жінки завалькували їх з обох боків глиною – от і стіни готові (*В. Чемерис «Був у султана соловейко»*). 7. Люду на ринках з рання й до вечора – як бджіл в добрій колоді (*В. Чемерис*). 8. Весла літали, мов крила птаха (*В. Малик*). 9. Жебраки зникли з двору, ніби їх вітром здуло (*В. Малик*).

Вправа 30. *Виконайте синтаксичний розбір складнопідрядних речень.*

1. Любити жінку – відкривати світ, де святом зацвітає все буденне. Любити жінку – цілувати слід, де йшла вона і думала про мене (*М. Сингаївський*). 2. Хлопці вийшли до села з заходу, так що тепер їм не було чого боятись (*Г. Тютюнник*). 3. І вже не знаю, на якій із хвиль моя ріка в твою впадає круто (*Г. Світлична*). 4. Хто меч підіймає, від меча загине (*Леся Українка*). 5. Богдан і Северин довго вивчають узлісся і входять у нього з гвинтівками напереваги, тобто уже вони навчені гірким досвідом (*М. Стельмах*). 6. Привикайте, карі очі, самі ночувати, бо поїхав мій миленький у поле орати (*Народна творчість*). 7. Де легко під гору, там важко з гори (*А. Листопад*). 8. Я побачив такі добрі засмучені очі, що й мене обняв жаль (*М. Коцюбинський*). 9. Як би часто не кликало небо, не одвикну

земним дорожить (Г. Чубач). 10. Зерно в землю теж кладуть, щоб воно воскресло в житі (Б. Олійник). 11. Одразу викинули в повітря згуки всіх дзвонів, від чого те зробилось важким і маснуватим (В. Підмогильний). 12. Коли в людини є народ, тоді вона уже людина (Л. Костенко). 13. У відкритім бою, якщо й поранено, то тебе врятують товариші (О. Гончар). 14. Погляне, зашаріється й блисне очима так, аж тому серце стисне (М. Рильський). 15. Ковил, ще по-весняному шовковистий, стояв нерухомо й білів удалині, як на півночі біліє по низовинах вечірній туман (З. Тулуб). 16. Немає гірше, як в неволі про волю згадувати (Т. Шевченко).

Вправа 31. Проаналізуйте складнопідрядні речення з кількома підрядними. З'ясуйте, у яких із наведених речень наявні: 1) однорідна супідрядність, як вона виражається; 2) неоднорідна чи різночленна супідрядність; 3) послідовна підрядність. Подайте схему кожного з аналізованих речень.

1. Як той обдертий, згорблений літами старець блимає з-під обвітрено-острішкуватих брів на багатія, так вона позирала своїми побляклими вікнами на той бік річки, де недавно виріс двоповерховий палац, обнесений муром (І. Пільгук «Грозовий ранок»). 2. Коли тужне гудіння струн обірвалося і запанувала така тиша, що чути було биття стривожених сердець, юнак обізвався (І. Пільгук). 3. Думка росте, несеться на невидимих крилах, поринає в глибину минувшини, кружляє голубкою біля тієї корчми, що самотньо причаїлася край шляху, зазирає в похиле вікно, щоб пізнати заховані таємниці (І. Пільгук). 4. Будинок, у який потрапив Котляревський, стояв недалеко від Золотоноші на пригорбї серед лугів, що стелилися низиною до Дніпра (І. Пільгук). 5. Небо і землю обіймали сизі далі, на тлі яких вимальовувались уявою виплекані мандрівники, що несуть пригоди своїх блукань і невичерпну життєву снагу (І. Пільгук). 6. Коли пан і пані з дітьми поснули в холодку під деревом, а Марта захопилася читанням роману, Котляревський відійшов і сів під своїм улюбленим дубом, що звисав вітами над урвищем (І. Пільгук). 7. Так і нескоримі запорожці пішли шукати нові шляхи, щоб понести ними свою життєву силу, розвіяти тугу просторами несходимої землі, в синьому безмежжі морів, повитих грізними вітровіями (І. Пільгук). 8. Опустила очі і Марта, що весь час ловила кожне слово бравого офіцера, їй було прикро, що він кинув погляд не на неї, одягнуту в модне вбрання, а на просту кріпачку (І. Пільгук). 9. Нікому не снилося будувати гарних домів з хоромами, бо ніхто не знав, що завтра станеться, чи його праця відразу не спопеліє (А. Чайковський). 10. В тих часах вибирали люди

під свої оселі такі місця, які, на їх гадку, давали б найпевніший захист перед ворогом та в яких можна б знайти найвигідніші умовини до життя (*А. Чайковський*). 11. На старості літ Джеря любив довгими зимовими вечорами розказувати дочці й унукам, де він був, що він бачив, в яких краях ходив, з якими людьми зустрічався (*І. Нечуй-Левицький*).

Вправа 32. Перепишіть, розставивши пропущені розділові знаки. Визначте тип підрядного зв'язку: а) однорідна супірядність; б) неоднорідна або різночленна супірядність; в) послідовна підрядність.

1. Бо мало хто знав що цей богатир мертвий що серцевина висохла і корені давно перестали тягнути глибинну вологу (*Р. Іваничук «Мальви»*). 2. Ховала губи від поцілунку хоч знала що поцілує втікала від Самійла через кладку хоч знала що не втече боролася з козаком у п'янкуму долину хоч знала що не оборониться і народила йому двох соколят-синів... (*Р. Іваничук*). 3. Гірко вразила Марію чиста татарська вимова дочки їй хотілося сказати що вони вже на волі і ніхто тепер не має права заборонити їм розмовляти по-своєму (*Р. Іваничук*). 4. Коли лось ступив на лід то під ним приглушено торохнуло а далі коли йшов до ополонки щоб напитись води тільки сполохано поохкувало (*Є. Гуцало*). 5. Поки Гриша виводив весла на поверхню поки знову запускав їх в глибину щоб гребонуть як слід Коліков кількома невловимими поштовхами догнав Скрипку і еластично працюючи руками пішов уперед зовсім не турбуючись про напарника (*П. Загребельний*). 6. Гриша зразу ж почав розповідати що тут був перший дніпровський поріг – Кодацький що навпроти нього в 1635 році француз Боплан збудував для польських панів фортецю яку захопив потім один із соратників Богдана Хмельницького – отаман Шумейко (*П. Загребельний «Син рибалки»*). 7. Сильна течія в ту ж мить підхопила шлюпки і понесла їх мимо прибережних складів і будиночків що ліпилися на крутих кам'янистих схилах лівого берега мимо рибальських човнів і караванів порожняку які чекали своєї черги щоб пройти шлюз (*П. Загребельний*). 8. А Ненко не дуже второпавши що сказав веселий подорожній якого тільки щасливий випадок урятував від смерті з подивом спостерігав цю сцену (*В. Малик*). 9. Яцько підкидає в лежанку дрова, а Спихальський ще змарнілий після поранення але вже веселий і жвавий бо відчув в останні дні як у його м'язи стрімко вливається нова молода сила швендяє по хаті і потираючи руки заглядає до полумисків дзбанів та пляшечок, які все ставила і ставила на стіл Звенигориха (*В. Малик*). 10. Однак судячи по тому як розчервонілися від наливок його присмагли на морозяному вітрі щоки як він виспівував пісень можна було гадати що гість відчував себе щасливим (*В. Малик*).

Вправа 33. Намалюйте схеми запропонованих речень.

1. Степ був одноманітний, безмежний, і ніщо не порушувало його тиші, хіба що поскрипування старого ярма, крик воронячих зграй, що з шумом пролітали мимо підвід, опускалися далеко попереду на дорогу і ще з більшим шумом і галасом злітали вгору, коли підводи знову наближалися до них (*Г.Тютюнник «Вир»*). 2. Один ворон уповільнив літ, ніби завмер на місці, потім пішов боком і, блиснувши чорною сталлю, ринув головою вниз в кількох десятках метрів від дороги (*Г. Тютюнник*). 3. Обидва плечисті, обидва з широкими, лагідними лицами, і схожі один на одного так, як маленький гриб- підберезник схожий на свого більшого сусіда (*Є. Гуцало*). 4. Старший ще рубав, коли лось відчув під собою мілке і, вперто гойднувши головою, вискочив передніми ногами на лід, а потім уже й задніми. 5. Кругленький, як підпалок, з підпалкуватим, добре випеченим обличчям, в розтоптаних, з довгими халявами, чоботях, в яких тонував мало не по пояс, дядько зупинився поряд із дітьми (*Є. Гуцало*). 6. Посередині, у викладеній камінням ямі, тліло вогнище, над яким, ніби велике кінське вуха, звисав виплетений з лози й обмашений рудою глиною широкий димар (*С.Скляренко*). 7. Зігнувшись у низьких дверях, заліз у кліть, щось у темряві довго шукав, а коли повернувся, в руках у нього був цілий жмут комишевого й березового пруття, різні залізця. 8. Віста вже зарила в жар горнець з водою, кинула в нього в'яленої риби й солі, дістала коржів, поставила просто на камені перед вогнищем дерев'яну миску, поклала ложки, метнула з хижі з цебром, щоб принести води, за нею вийшов і Микула (*С. Скляренко*). 9. Це був чудовий віковий ліс, що починався далеко зідси в верхніх землях і широкою пасмугою, звиваючись, як полоз, тягнувся понад лівим берегом Дніпра, ніби прикриваючи його від поля, аж до пониззя (*С.Скляренко*).

БЕЗСПОЛУЧНИКОВЕ СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ

Вправа 34. Поділіть безсполучникові складні речення на групи (з однотипними та різнотипними частинами).

1. Минула молода весна, проходило і красне літчко (*О. Ольжич*). 2. Літо дбає, зима поїдає (*Народна творчість*). 3. Марія притому намагалася ходити навшпинячки й не грюкати дверима: свята тиша розливалася в той час по їхньому обійсті (*В. Шевчук*). 4. У товаристві лад – усяк тому радіє (*Л. Глібов*). 5. Подивилась на берег — ані душі (*Р. Іванченко*). 6. Та знай: з усіх «сьогодні» і «тепер» лиш сила таємничої любові тебе несе до вічних стратосфер (*Ю. Клен*). 7. Нема ліпшого на небі над зорю в погоду, – нема

кращого на світі над дівочу вроду (П. Куліш). 8. Митцю не треба нагород, його судьба нагородила (Л. Костенко). 9. Очима ти сказав мені: люблю (Л. Костенко). 10. Пан гуляв у себе в замку, у ярмі стогнали люди (Леся Українка).

Вправа 35. *Перепишіть безполучникові складні речення з однотипними частинами, проаналізуйте семантико-синтаксичні відношення й засоби зв'язку між частинами.*

1. Вечорами вже не співали під вербами дівчата, не витинали гопака гармоністи (Г. Тютюнник). 2. Замовкли струни, замовк голос мельника (М. Стельмах). 3. Старенька груша дихає на пальці, їй, певно, сняться повні жмені груш (Л. Костенко). 4. Не зів'яньте, губи, на півслові, на півкроці, серце, не спинись! (Г. Світлична). 5. Лягло сонце за горою, зірки засіяли (Т. Шевченко). 6. Небо скоро затягло хмарами, стало мрячити (О. Гончар). 7. По один бік жито шепоче, тяжке, по другий бік льон гріє на сонці свої побурілі голівки (В. Земляк). 8. Світали ночі, вечорили дні (Л. Костенко). 9. Не вітер – буря (П. Тичина). 10. Ластівки летіли в тучу, голуби – до схову (Г. Тютюнник). 11. Часу не вибираємо, час вибирає нас (Г. Світлична). 12. Ти була моєю, ти чужою стала. Ти була зорею, ти з небес упала (Д. Павличко). 13. Край вікна любисток пророста весною, тягнеться до сонця голубе стебло (Д. Луценко). 14. Не русалонька блукає – то дівчина ходить (Т. Шевченко). 15. Цвіте весна садами молодими, шумлять вітри, як гості з іменин (Л. Костенко).

Вправа 36. *Перепишіть безполучникові складні речення з різнотипними частинами, назвіть семантико-синтаксичні відношення між їх частинами та засоби зв'язку.*

1. Приїхали до лісу – зійшло сонце (Г. Тютюнник). 2. А слово скаже – з пам'яті не викинеш (Л. Костенко). 3. Ще не виповнився квітень силами – абрикоси вже стали білими (І. Савич). 4. Погляне – холодною водою обіллє (Марко Вовчок). 5. Я із вдячністю подивилась йому в обличчя: в очах його стояв тихий блиск і нагадував мені нашу першу зустріч (М. Хвильовий). 6. Минали дні – брат не повертався (О. Десняк). 7. Трапиться слово зрадливе – геть його, сину, гони! (Б. Олійник). 8. Побув би у нас ще трохи – ви його і говорити навчили б (М. Стельмах). 9. Тополя вмить задумалась: нащо ж вона кохалась і, щастю тому вірячи, до сонечка всміхалась? (Х. Алчевська). 10. Але пам'ятайте одне: урешті все ж перемагає добро (М. Олійник). 11. Промчався

вершник по німій Полтаві – у серці міста громом віддалось (*Л. Костенко*). 12. Проте пустеля вже вичерпала свою лють: було тихо-тихо (*З. Тулуб*). 13. А згадаймо, може, серце хоч трошки спочине (*Т. Шевченко*). 14. Вечірні сутінки багрові окрилять думку на політ: я народилась для любові такої світлої, як світ (*Г. Чубач*). 15. Ні хліва, ні повітки не ставили: не бачили в тому потреби (*Я. Стецюк*).

Вправа 37. Зробіть синтаксичний аналіз безсполучникових складних речень, поясніть розділові знаки.

1. Зайде сонце – Катерина по садочку ходить (*Т. Шевченко*). 2. Холодний розум підказував: злістю не допоможеш (*Ю. Мушкетик*). 3. Сльоза жива – із сльози зійшло слово і береже в собі мамине життя (*Я. Гоян*). 4. Гриміло навкруги – та не гармати. І блискало довкола – не пожежа (*І. Низовий*). 5. На моїм порозі пізня осінь, скоро захурделить вже зима (*К. Савченко*). 6. Є гарний звичай у мого народу: вітати друзів хлібом-буханцем (*І. Савич*). 7. Будеш сіяти з сумом – вродить печаль (*М. Стельмах*). 8. Не тополю високою вітер нагинає, дівчинонька одинока долю зневажає (*Т. Шевченко*). 9. Гнуться клени ніжними колінами, чорну хмару сріблять голуби (*М. Рильський*). 10. Іду знайомими стежками: широкий Розділ зустріне мене пшеницями (*Г. Косинка*). 11. Навколо шептала роса, ширилась аж до трав'яних утаємничених обріїв воля; воля пахла живою вільгістю, міцним настоєм лугових трав і молодого сіна (*В. Шевчук*). 12. Глянь: троянди розцвітають у палкій душі моїй... (*Х. Алчевська*). 13. Поливали доріженьку – вона все куриться (*Народна творчість*). 14. Рвонули з місця юнаки: запахла під копитами земля (*К. Гриневичева*). 15. Не вертаються три брати – плаче стара мати (*Народна творчість*). 16. У Полтаву його привіз поїзд, далі треба було добиратися підводою (*Г. Тютюнник*). 17. Вовків боятися – у ліс не ходити (*Народна творчість*). 18. Незабутнє – забудеться. Неможливе – не здійсниться. Навіть чисте забрудниться, тільки пісня залишиться (*Г. Чубач*).

Вправа 38. Розставляючи пропущені розділові знаки, перепишіть речення в такій послідовності: а) з комами; б) з двокрапкою; в) з тире між частинами безсполучникових речень.

1. Поле що безкрає море скільки зглянеш розіслало зелений килим аж сміється в очах (*Панас Мирний*). 2. З неба як розтоплене золото ллється на землю блискучий світ сонця на ланах грає сонячна хвиля під хвилею спіє хліборобська доля... (*Панас Мирний*). 3. Не вспів доказати останнього слова

чує недалеко з-за жита хтось співає... (Панас Мирний). 4. Сейм ухвалив доручити коронному гетьману Конецпольському звести фортецю на Дніпрі якомога швидше і поселити в ній надійну залого (В. Чемерис). 5. І тоді ще швидше замиготіли колотушки в руках довбишів- литавристів ще грімкіше й ритмічніше загуділи литаври майдан стихав... (В. Чемерис). 6. Хлопець поволі глянув по ближчих берегах і трохи збентежився на повороті праворуч виникло село приховане доти за лукою (В. Підмогильний). 7. Жодного шелесту свисту чи шарудіння важкий ліс цей був мертвий бездушний за серпанком ранкового повітря (В. Підмогильний). 8. Лист цей Льову, тоді 23-річного молодика, більше ніж здивував він його приголомшив, зруйнував і знищив (В. Підмогильний). 9. Лесі цікаво побувати скрізь вона вперше на такому гучному святі (М. Олійник). 10. Горобці з шурхотом злетіли покинувши в поросі мокрі гнізда від найближчої хати долинув дзвін посуду з іншого боку закудкудакала курка й загорлав півень (В. Шевчук). 11. Відвела погляд від того щоденного краєвиду щось зазвучало в ній мелодія якась призабута чи жаль (В. Шевчук). 12. Серце ні на що не вважає свою волю має (Народна мудрість). 13. Виходиш з дому кланяйся життю молодому (Народна мудрість). 14. На широкому лаврському подвір'ї викладеному кам'яними плитами ряботіли мальовничими гуртками прочани одні мовчки стояли поскидавши шапки коло паперті головного храму інші сиділи навкруги пречудової дзвіниці... (М. Старицький). 15. Слідом за Бахусом поплив у якійсь розмальованій мушлі запряженій дельфінами Нептун з тризубом його супроводили лежачи на довгому помості драпірованому у синю термаламу неначе хвилі русалки й наяди (М. Старицький).

БАГАТОКОМПОНЕНТНІ СКЛАДНІ РЕЧЕННЯ.

СКЛАДНІ СИНТАКСИЧНІ КОНСТРУКЦІЇ.

СПОСОБИ ПЕРЕДАЧІ ЧУЖОГО МОВЛЕННЯ

Вправа 39. З'ясуйте типи та структуру багатокomпонентних складносурядних речень, визначте смислові відношення між частинами. Поясніть розділові знаки. Накресліть схеми.

1. І стеляться обрії милі, і вечір в осіннім вогні, і карії очі, і рученьки білі ночами насняться мені (А. Малишко). 2. І колишеться м'ята, і тремтить далина, і доріг тих багато, а Вітчизна одна (А. Малишко). 3. Раз перший кивнули тополі – і тиха дрімота весь світ обняла, і море, вкладаючись спати, тихесенько плеще об берег (Дніпрова Чайка). 4. І на оновленій землі врага не

буде, супостата, а буде син, і буде мати, і будуть люди на землі (Т. Шевченко). 5. А пройдуть весни – і гаряче літо похилить кленів ковану красу, та молодістю серце перелите, мов краплю щастя, гордо я несучу (А. Малишко). 6. Чи то наші обличчя були надто скорботні, чи існувала ще якась причина, але на нас почали озиратися (П. Панч). 7. То хмарка набіжить, і бризне дощ краплистий, ясною вільгістю оббризкавши цвітінь, то сонце вигляне ласкаво-променисте і знов сховається, і знову дощ і тінь (М. Рильський). 8. А він же, той хліб, сподівання чиєсь і недосип, а мати ж його, упустивши, було, цілувала, а я ж на долівці колись його крихти збирала... (Г. Світлична).

Вправа 40. З'ясуйте типи та структуру багатокomпонентних безсполучникових складних речень, визначте смислові відношення між частинами. Поясніть розділові знаки. Накресліть схеми.

1. Пестоші, любощі, сяєво срібнеє... (Леся Українка). 2. Ти смієшся струмком, ти кружляєш над гаєм, ти щоранку рососою впадеш на траву (Г. Чубач). 3. Лялька виявилася цікавою: покладеш її – заплющить оченята, піднімеш – дивиться, мов жива (М. Олійник). 4. В морі я хотів печаль свою втопити – я до моря вийшов рано – море спить (Д. Павличко). 5. Він почув: до нього щось торкається – сипався пісок (М. Хвильовий). 6. Ой не плачте, карі очі, – така ваша доля: полюбила козаченька, при місяці стоя! (Народна творчість). 7. Яріла в білім інеї калина, співала синь розкованих струмків – дивилася на мене Україна із маминих квітчастих рушників (І. Світличний). 8. Вітер дихне – пшениці ворухнуться розкішні, вусом шелесне ячмінь, похитнеться, встає (П. Дорошко).

Вправа 41. Визначте типи багатокomпонентних складнопідрядних речень, поясніть розділові знаки. Накресліть схеми.

1. Коли однієї бурної ночі налетів дужий шквал і море почало в гніві битись під нею, скеля вже не витримала (О. Ольжич). 2. Я тут живу. На добрій цій землі, де йдуть дощі і дозріває колос, де білим цвітом облітають дні і став піснями мій жіночий голос (Г. Чубач). 3. Дивуюсь золотому колоску, що з глека сонця попива проміння, та інею, що на траву м'яку кладе сріблясті гілочки осінні (І. Світличний). 4. Коли себе відчуєш при крилі, оціниш землю, що тебе родила (Г. Чубач). 5. Чому, скажи, все найкраще гине, як осіннє сонце ще гріє? (Х. Алчевська). 6. От я й дивлюсь, що в тебе ж таке личко, що в ньому наскрізь світиться душа (Л. Костенко). 7. Мені здається,

що наші душі злилися так, що ми самі не знаєм, де починається твоя і де кінчається моя (*О. Олесь*). 8. Коли я йшов, Марусю, у повстання, я твердо знав, що ти уже моя, що це любов і перша, і остання, що не знесе ніяка течія мене убік (*Л. Костенко*). 9. І хоч пройшли десятиріччя й моє життя змінилось круто, так глянуть хочеться у вічі, які не можу я забути (*І. Світличний*). 10. Не вмере поезія, поки душа бажає зирнути в ті краї, де око не сягне, і хоче з меж вузьких порватися в безкрає, щоб зрозуміти все небесне і земне (*В. Самійленко*).

Вправа 42. Виконайте синтаксичний розбір багатокomпонентних складних речень.

1. Ночами земля тужавіла, але вдень розм'якла проти сонця, і озимі посіви весело бігли вдалину (*М. Стельмах*). 2. І сходить смуток над чолом, й зі словом слово наодинці, і ніжністю, як бурштином, душа наповнена по вінця (*Г. Світлична*). 3. Пахуче й густо поростають ночі, горять вогнем незайманим уста, душа, недавно дика і пуста, знов жити і любити хоче (*М. Приходько*). 4. Голубіє понад дахом лагідна блакить: ясень хилиться над дахом – павіття тремтить (*М. Драй-Хмара*). 5. Настає у розповні щедрого літа сумна година, коли виходять мама за хатній поріг у вічну путь і слід їх земний світиться в небесах, а в саду білим цвітом плаче мамина вишня (*Я. Гоян*). 6. У горах дихати було легше, ніж у долині, хоч сонце й тут палило нестерпно і тільки іноді на обрії ліпилися сніжно-білі хмари (*З. Тулуб*). 7. Душа належить людству і епохам. Чому ж її так раптом потрясли осінні яблука, що сумно пахнуть льохом, і руки матері, що яблука внесли?! (*Л. Костенко*). 8. Небесна долина з небесної сині небесно благає шовкову траву, щоб та нашептала скорботній людині, що вічність впадає в журбу світову (*Г. Чубач*). 9. Я порохом німим була б, якби забула, з якого джерела уперше напилась (*Г. Світлична*). 10. Коли сонце почало дужче пригрівати і вода дзюрками побігла зі стріх, а горобці стали знімати невимовний галас, коли в стайні почало чути кудкудакання курей, що в яслах лишали теплі яечка, коли нарешті з тих ячок вилупились маленькі курчатка з блакитними латочками на спинах, Рудько відчув усю повноту свого щастя (*О. Ольжич*).

Вправа 43. Визначте типи й засоби зв'язку між частинами складних синтаксичних конструкцій, накресліть їх структурні схеми. Поясніть розділові знаки.

1. В повітрі дощ, і гречка пахне тепло, немов розлився бурштиновий мед (*М. Рильський*). 2. То не білі пелюстки вишневого цвіту спадають на землю сніговою завією, а посивілі від тривоги мамині дні, бо мати взяла всі болі родини на свій молодий цвіт (*Я. Гоян*). 3. Ще сніг кругом, ще голі віти в дуба, і не курличуть в небі журавлі (*В. Сосюра*). 4. Ранок такий-то був тихий та ясний придався: ні вітерець не війне, ні хмара не збіжиться (*Марко Вовчок*). 5. Або люди добрі, або дні холодні, або час такий вже для птахів настав: прилетіли лебеді, лебеді голодні, на сільський, запущений, обмілілий став (*Г. Чубач*). 6. Моя душа ніколи не забуде того дарунку, що весна дала, весни такої не було й не буде, як та, що за вікном цвіла (*Леся Українка*). 7. На світі ж воно завжди так: хто чого не має, те й здобуває (*П. Загребельний*). 8. Ми слухали журливу сагу Дніпра, який полоскав наші ноги і плакав на білому піску: припаде, мов до грудей, до берега, задзвонить, і на камінцях бринять старечі сльози (*Г. Косинка*).

Вправа 44. Виконайте синтаксичний розбір складних синтаксичних конструкцій.

1. Вони нічого не сказали одне одному і жодного разу більше не зустрілися поглядом, але обидва зрозуміли, що прекрасна, заповітна таємниця увійшла в їх душі, про яку не можна розповісти нікому і ніколи на світі, тому що в людській мові ще немає таких прозорих, ароматних і невагомих слів (*З. Тулуб*). 2. Дихнув вітерець – і ожив стародавній той город: завештались люди, верблуди ревуть, голосить руниста отара, співають дівчата, по воду йдучи, на конях скрізь хлопці гарцюють, і сонце – не місяць – на небі вже сяє, і весь Божий мир святкує веселе літо, співає і шле аж до моря Алму бистрохвильну – йому розказати про тихе щастя своє, привітати бурхливе море (*Дніпрова Чайка*). 3. Сірий, припорошений весняною пилюкою степ збігає на південь і стигне там голубим маревом, суворою лінією стоять на ньому сторожові могили, насипані, може, татарвою, а може, волелюбним козацтвом, що шаблею та мушкетом боронило оці степи від ворожих навал (*Г. Тютюнник*). 4. Дмитро уважним поглядом вдивляється в далечінь, мов читає живу карту ланів; у плюскіт стебла непомітно вплітаються голоси його великої рідні, і кожне поле дивиться на нього допитливими очима його друзів, що, мов казку, підводили до сонця народне добро (*М. Стельмах*).

Вправа 45. Проаналізуйте будову періодів, поясніть розділові знаки.

1. Коли на груди ляже камінь і дихать не дає мені, коли, не приспаний роками, розбудить жаль думки страшні; коли отрутою гіркою налита вщерть душа моя і плакати нишком, самотою уже не в силі я, – тоді голівку златокосу я до грудей своїх тулю, дитячий лепет п'ю, як росу, і оживаю, і люблю (М. Драй-Хмара). 2. Подивись: весна устала, сипле пишними квітками; подивись: веселим птаством ожили степи з лісами; подивись: в безкраїм небі сонце-велетень палає; подивись: земнії груди хлібороб плугами крає; подивись: життя устало, дні лишають золотії; подивись – і встань до праці, повний сили і надії (Б. Грінченко). 3. І справді, ці перелякані голоси якоїсь безвихідної розпуки, що їх послали в гушавину гучки, ці підвивання єгеря, що їх ніяк не можна було відрізнити від підвивань вовків, цей таємничий тріск, що раз у раз доносився з глибин лісу, – усе це утворювало таку обстановку, що, мабуть, тільки старі вовчатники вміли в ці хвилини тримати себе спокійно (М. Хвильовий).

46. Скласти речення за схемами.

1. [], [що], [яка].

5. [], [яка], [яка].

2. [], [в яких], [в яких].

6. [], [щоб], [щоб], [щоб].

3. [], [куди], [щоб].

7. [Коли], [], [що].

4. [], [що], [який].

8. [], [], [].

Вправа 47. Перепишіть речення, розставивши розділові знаки. Намалюйте схему речень.

1. В тих часах вибирали люди під свої оселі такі місця які, на їх гадку, давали б найпевніший захист перед ворогом та в яких можна б знайти найвигідніші умовини до життя отож недалеко води або над водою, а відтак близько лісу або очерету де б на випадок татарського набігу найбезпечніше скритися та втекти від поганської неволі (А. Чайковський «За сестрою»). 2. Спасівчани жили тут наче в якій фортеці. Були вони козацького роду то й розуміли вагу небезпеки й були настільки обережні, що на кожную ніч ставили чергою вартових при обох воротах щоб їх ворог не напав зненацька

(А. Чайковський «За сестрою»). 3. Інші робітники були зайняті своїми думками й розмовами а Василь лежав, спершись ліктем на клунок, і, повернувши своє бліде, худе лице з чорним волоссям і чорними, напруженими, журливими очима в той бік де серед земляків своїх лежала Катря не слухав його (В. Винниченко «Раб краси»). 4. До вчорашнього дня жило собі село, як і перше голодали, боліли, умирали; хіба що відзначалось тепер тим що стали ходити якісь чутки між селянами ніби скрізь встають мужики на панів і одбирають собі їхню землю (В. Винниченко «Салдатики»). 5. Молодчина доктор Руді: він собі шкандибає, говорить із тією високою особою не задираючи голови як до святощів, посміхається своїми волосинками уст тоді коли немає ніякої потреби посміхатись; мовчить коли треба балакати, і взагалі поводитьсь собі цілком пристойно (В. Винниченко «Сонячна машина»). 6. Череп'яний каганчик що вилупила його Катря з розбитого кашника з каплею рижієвої олії на дні ледве блимав у темному кутку своєю сизою горошиною на кінці гнота; пузатий комин заслonyaв той підсліпий світ від хатнього мороку; на печі хоч сякий-такий світ борюкався з темнотою; зате хату окривали непроглядні померки... (Панас Мирний «Морозенко»). 7. А вгорі з кутка виглядав невеличкий образ – не знать, святого чи святої бо на йому малюнок потемнів, позлущувався, одні тільки чорні очі сумно визирали з пожовклого обличчя, немов скаржилися на холод та голод що доводилося терпіти хазяїнам хати... (Панас Мирний «Морозенко»). 8. Коли зачинилися двері церковні і всі козаки й добровольці зібралися на невеличкім плацу біля цвинтаря а жонота стала поштиво півколом геть осторонь то сотник Михайло Завістний зняв шапку перед своєю батавою і до неї обернувся тихою мовою (М. Старицький «Облога Буші»)

Вправа 48. Схарактеризуйте різні засоби передачі чужого мовлення (діалог, пряму мову, непряму мову, невласне пряму мову та ін.). Поясніть розділові знаки.

1. «Мамо, а чи не принесли б ви мені мисочку узвару? – звернувся він до своєї матері. – Так чогось у животі пече!» (О. Довженко). 2. «Здрастуйте, діду!» – промовив я ще раз тремтячим голосом, скинувши оту важку шапку, і став прислухатись, чи не скаже дід Захарко чого, чи не одпустить мені хоч трохи гріхів. Але дід не подавав голосу. Що його робить? 85 Куди податись? (О. Довженко). 3. Завтра кінчу двадцятий рік. Як скоро минули літа, не лишаючи по собі ніякого сліду! Справді, безслідно, одностайно, як і всі дні та години, прожиті в пильнім безділлі. В мене лише виробилася сильна

свідомість, що я тягар, над котрим добрі люди мусять і без любові мати милосердя! Без любові! Це те грізне слово, що лишило майже криваві сліди в моїм серці. Ні, ні, окрім моєї дорогої бабуні, не любив мене ніхто на світі! Понура, ненаситна туга володіє мною, і дух мій утомлений, хоч не сотворив нічого. Він лише мучився і побивався об якийсь мур, котрим мій світ обведений. Я хотіла би чогось... не знаю ясно, чого..., що мене вдоволяло би або що мене зробило би сильною, могутньою!.. Я поринула би у щось цілою душею, так як тепер потопаю в кожній дрібній роботі цілою душею... Ах! Я хотіла би чогось! (О. Кобилянська). 4. «Вилазь, убоїще, бо гірше буде! Ти ж мене знаєш!» – «Знаю, знаю», – ледь чутно зітхає мій друг і нарешті наважується подати голос. «Діду!» – жалібно озивається він. «Давай-давай!» – «Діду, – ще жалібніше повторює мій друг, – ви одійдіть за хату, ми виліземо. Бо ж ви битиметесь» – «Вони ще мені умови ставлять, вишкварки! Ану вилазьте!» – «Та ми ж не хотіли. Ми ж хотіли метро. Таке, як у Києві» – «Я вам дам метра! Я вам такого метра дам, що...» (В. Нестайко) 5. Коли Чикаленко повідомив, що сам не зможе цей час жити в своєму маєтку, Коцюбинський охоче погодився приїхати сюди в гостину (Л. Смілянський). 6. «Тимко, вставай! Світає вже», – розштовхувала Уляна сплячого сина, стягаючи з нього рядно (Г. Тютюнник). 7. «Задери піджак та постьобай себе батогом, – сміючись, радив Тимко. – Ну, гони биків, чого рота роззявив? До півдня з тобою тут монятися буду, чи що?» (Г. Тютюнник). 8. «Були з нами й на буряках обухівські, душ кілька було, – сказала одна з дівчат, звела обличчя на червоноармійця: – От, може, знаєте – Яким, що на гармонії грає, потім таранкуватий один. А з дівчат – Галька і Христя. А то – не знаю тих» (А. Головка). 9. О. М. Труш зауважує, що поєднання складових частин інтонацією (без сполучників або сполучних засобів) надає безсполучниковим реченням динамічності, експресивності у викладі певних думок, повідомлень, стислості і виразності у вираженні відповідних значень та оформленні думок, що не притаманне сполучниковим структурам (О. Труш). 10. Вона слухає чоловіка, погоджується, киває головою – знаю, знаю, ти вже казав. Ми на тебе чекатимемо, не затримуйся, будь ласка. Не турбуйся, будь ласка, не самі ж ми їдемо, все буде гаразд... Але думки її вже не з ним. Він дивиться на її великі ясні очі, в яких раптом мигнула лукава смішинка. О, він знає, це вже вона щось помітила серед юрби, щось занотувала для себе. Може, тих пань, що квокчуть над низеньким опецькуватим чоловічком, може, того жевжика, що стоїть з таким виглядом, немов ця подорож – однаково що з Петербурга до Парголова проїхати, і його тільки обурює, що диліжанс ще стоїть (О. Іваненко). 11. «Дуже дякую! – сказав товариш Вовчик, виймаючи з кишені п'ятнадцять копійок. – Але ви мене не

зрозуміли... Справа от у чому...» (М. Хвильовий). 12. «Одну звать... не пам'ятаю як, – говорив товариш Вовчик, – а друга – тьотя Клава. З ними такий серйозний в золотому пенсне батько... А втім, може, й не батько – я не поцікавився» – «Так ти запевняєш, що ці дами мешкають недалеко від нас? – сказала Ганна, кидаючи шитво. «Саме це я й хочу сказати, Ганнусю! І ще я хочу сказати, що тьотя Клава мені страшенно подобалась і що за якісь два місяці (вони теж приїхали на два місяці) я, мабуть, в неї остаточно закохаюсь» (М. Хвильовий). 13. Так, В. В. Сафонов вважає, що соціокультурний компонент передбачає співвживчення мов та культур і включає до свого змісту знання з різних галузей (Н. Кардашова). 14. Тісне переплетіння мови та культури, їх взаємодію і двобічний вплив наочно продемонстрував С. Баснет у своєму порівнянні: «Мова – це серце в тілі культури, і саме їх взаємодія забезпечує продовження життєвої енергії. Як хірург під час операції на серці не може не звертати увагу на весь організм, так і перекладач ризикує, коли працює з текстом ізольовано від культури, що його породила» (Н. Кардашова).

Вправа 49. Перепишіть речення, розставивши пропущені розділові знаки (пряму мову виділено курсивом). Поясніть особливості вживання розділових знаків при прямій мові.

1. Хе-хе-хе! І чого жахаються, дурні? шамкає він беззубим ротом д(Д)іда Хо, що світ прозвав страхом? А дід цілком і не страшний... Ось погляньте!.. Та ба, тим-то й лихо, що ви не зважитесь звести очі на діда, тим-то він і в'являється вам страхом... Хе-хе! (М. Коцюбинський «Хо»). 2. Прокинулась? одказала баба Буде тобі забавка будеш мати кого глядіти... Пояснює Знайшли тобі в коноплях братика (С. Васильченко «Широкий шлях»). 3. Сьогодні у мене свято сина бог послав не можу кинути породілля з малими дітьми в хаті одгукується з хати Григор (С. Васильченко «Широкий шлях»). 4. То так виводить мій Тарас обізвався Григор Шевченко що сидів у гурті Малий, ще оченашу не знає, а до пісень, як старий (С. Васильченко «Широкий шлях»). 5. Павлушу на роботі цінують розказувала Рита, підмітаючи долівку мокрим віником Премія щомісяця йде, дві грамоти одержав... (Г. Тютюнник «Син приїхав»). 6. Так оце кортить сватів побачити хоч одним оком медовим голоском мовила Дзякунка. Вона вже й сп'яніла і ледь не обмовилася була про завтрашні хрестини, та вчасно схаменулася А тут же й недалеко. Скільки, старий, од нас до Шишак? (Г. Тютюнник «Син приїхав»). 7. Оттак вдоволено прогув отець Просто і красиво. Звичаї предків своїх треба знати. І звернувся вже до Дзякунки Хто ж буде младенця

держати? Вам, ви ж знаєте, не можна. Матері – теж (Г. Тютюнник «Син приїхав»). 8. Мамо питаю після того, як куці студентські новини розказано (сесію здав, костюм ось купив) а чого тітка Марфа Яркова на мене так дивиться? (Г. Тютюнник «Три зозулі з поклоном»). 9. Не забувайте нагадав Ібрагімові Гріті щ(Щ)о я наполовину теж мусульманин і коли мені треба охоче повторюю слова Мухаммеда: «Бийте їх 87 по шиях, бийте їх по всіх пальцях» (П. Загребельний «Роксолана»). 10. А-а, син рибалки сказав він, побачивши Гришу зараз, зараз. Піди он до того чоловіка, знайди там на березі Жору Колікова і скажи йому, щоб він пройшовся з тобою до острова, а ми подивимось... (П. Загребельний «Син рибалки»).

Вправа 50. Перепишіть, розставляючи розділові знаки при цитатах, виділених курсивом. Розкрийте дужки.

1. Фаулер писав, що *n(N)еправильне вживання дефісів письменниками і видавцями соромить Британську систему освіти. Без сумніву, такий іменник, як goldsmith – ювелір – має писатися разом; іменники, які несуть в собі часткову цілісність, мають писатися через дефіс: she-wolf – вовчиця, а іменники у поєднанні з прикметниками мають писатися окремо: the London Streets – Лондонські вулиці.*

2. У російському мовознавстві найчастіше наводиться визначення В. А. Хомякова *s(C)ленг – це відносно стійкий для певного періоду, широко вживаний, стилістично маркований лексичний шар (іменники, прикметники і дієслова, що позначають побутові явища, предмети, процеси і ознаки), компонент експресивного просторіччя, яке входить до літературної мови.*

3. Уперше сформулював завдання ономасіології як науки німецький учений А. Цаунер *y(Y) мовознавстві є два розділи, перший відштовхується від зовнішнього, від слова і ставить запитання, яке поняття пов'язано з ним, звідси – семасіологія; другий бере за вихідний пункт поняття й установлює, яке позначення, найменування має мова для цього поняття, звідси – ономасіологія. Її завдання – ...досліджувати, чому мова використовує те або інше слово для позначення того або іншого поняття.*

4. У сучасному мовознавстві традиційно виділяють *a(A)пелятивну й ономастичну (пропріальну) номінації, бо іменуванню підлягають реалії різного порядку – безіменні і такі, що вже мають свої загальні назви.*

5. У свою чергу М. Рут уточнює концепцію І. Торопцева і зазначає, що *n(П)о-перше, не кожна нова номінативна одиниця є новою номінативною одиницею; по-друге, нова номінативна одиниця може й не мати однослівного*

вираження й увійти до узусу як ідентифікуюче ім'я, зберігаючи форму дескрипції або предикативної конструкції.

6. Слушною є думка науковців, які термін номінація вживають на позначення розділу мовознавства, що *в(В)ивчає структуру актів номінації*; у цьому плані номінація – *те, що ономасіологія.*

7. *Намагання заглянути в коріння батьківської мови побачити її завжди суперечливий розвиток у діалектичній єдності національного й інтернаціонального, прагнення осмислити місце своєї мови у системі близько- й дистантноспоріднених мов* це на думку І. Франка *здорове національне почуття, що робить мову органом високих ідей і гуманних змагань.*

8. Г. Вознюк та А. Загородній у доповіді «Проблема іншомовних запозичень в сучасній українській фінансово-економічній термінології (на матеріалі третього видання «Фінансового словника»)» поставили вимогу очищення *замуленого джерела нашої термінології від різних механічно скопійованих чи скалькованих покручів*, не заперечуючи при цьому природного процесу інтернаціоналізації української терміносистеми, постійний контакт з європейськими мовами.

9. Дослідники вважають, *що переклад назв фільмів можна порівняти з перекладом афоризмів та прислів'їв*, тому що вони мають схожі текстові ознаки і принципово схожий підхід до перекладу.

10. Відомий перекладач і літератор, лауреат перекладацької премії імені Максима Рильського Андрій Содомора представив на суд аудиторії надзвичайно тонкий, *мереживний* аналіз перекладів українською мовою *нічної пісні подорожнього* Й.-В. Гете.

Вправа 51. Проаналізуйте наведений приклад діалогу. Зверніть увагу на особливості його будови, перепишіть, розставивши пропущені розділові знаки.

Як Ви стали перекладачем

Я почав перекладати в університетські роки коли ще був студентом. Тоді я саме слухав курси російської мови і мої професори з-поміж яких Вера Борковец із Чехії давали мені завдання перекладати декотрі вірші. Тож я перекладав Ахматову Блока Мандельштама Пастернака та інших.

З якої мови (мов) Ви перекладаєте і на яку (які)? Як сталося так що Ви обрали саме цю мову (мови)?

Перекладаю з української російської та румунської. Власне російська мій фах, українська рідна мова моїх батьків. Із румунської почав перекладати

завдяки знайомству та спілкуванню з румунською поетесою Ліліаною Урсу яка двічі приїздила за програмою Фулбрайт до мого університету Пеннстейт.

Розкажіть трішки як Ви підходите до роботи перекладаючи роман збірку новел збірку віршів. Що спільного? Що відмінного? Які кроки Ви зазвичай здійснюєте?

Завжди намагаюсь триматися близько до тексту оригіналу. Переклад поезії більше потребує слуху. У перекладі поезії треба зберігати звукобудову (чи то «звуквінтесенцію») оригіналу а також те що я називаю органічним ритмом.

Як Ви отримуєте замовлення? З Вами сконтактовуються видавництва? Чи як це відбувається?

Буває по-різному. Переважно я сам вирішую що хочу перекласти і пропоную проект видавцеві.

Чи є сенс ставити запитання авторові твору який Ви саме перекладаєте? Абсолютно. Коли автор згодний на це, то запитання ставити треба.

Який досвід, які знання та якості особливо важливі для перекладача художньої літератури?

Обов'язково треба багато читати. Мати любов до слова і до словесности. Словники одна річ. Я маю у своїй бібліотеці всі найважливіші словники (включно із тлумачними) для перекладача. У західних словниках бракує сучасних слів в українських словниках виданих в Україні бракує старих та діалектичних (приміром, галицьких) слів

(інтерв'ю з перекладачем Михайлом Найданом).

Вправа 52. Відредагуйте запропонований список літератури; запишіть відредагований варіант.

1. Бойківщина. Исторично-етнографічне дослідження (Відп. ред.: З.Є.Болтарович, А.Ф.Будзаль, Р.П.Герасимчук, Київ, Наукова думка, 1983, 304 с. 2. Л. Анісімова Назви верхнього одягу у поліських, волинських та подільських говірках , дослідження з української діалектології: Зб. наук. праць – Київ, Наукова думка, 1991. 3. І. Вагилевич Бойки, русько-слов'янський люд в Галичині, Жовтень, 1978, № 12, с 117-130. 4. О. Гвоздяк «Лексико-семантична адаптація запозиченої лексики з німецьким етимомом в українські говірки Закарпаття / в кн.: Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. Вип. 11. У 2-х частинах / Укл.: А.Загнітко. – Ч. I. – Донецьк, Дон НУ. – 2003. – 277-283 с. 5. Горбач О «Арго українських школярів і студентів» в книзі: Наукові записки Українського Вільного університету, Мюнхен, 1964. – 1966,

№ 8, 3-55 с. 6. Г. І. Гримашевич «Номінація одягу та взуття в середньополіському діалекті»: Автореф. дис. канд. філол. наук, 10.02.01, Київ, НАН України, Ін-т укр. мови, 2003. – С. 23. 7. За ред. О.С. Мельничука Словник іншомовних слів. – Київ, гол. ред. Української радянської енциклопедії. – 1985. – С. 966. 8. Вовк О. Типи і засоби номінації в українській мові / Другий міжнародний конгрес україністів: Доповіді і повідомлення. Мовознавство, Львів, 1993.

Вправа 53. Перепишіть речення, знайдіть помилки у вживанні розділових знаків у прямій мові та при цитатах. Відредагуйте речення.

1. Ну як ти міг? – доскіпується прокурор. Хто тебе підбив на це? (О.Гончар). 2. Не будь наївним, Кресафте, засміявся товстощокий Мамлій, голова з «Перемоги». Ти як дитина. Простодушний ти, жертва своєї совісті. А совість – це така культура, що не кожен її культивує в наш час. Дехто забув, що воно й таке, по якому попереднику його й сіють! (О. Гончар). 3. «Ех ви... Оце так вирішуєте? – звертається думками до когось. Позвикали в Сірка очі позичати, а я напозичавсь. Чуєте? Напозичавсь!» (О. Гончар). 4. То були часи, пане добродзею!, – казав він уголос до себе і гладив білого вуса (М.Коцюбинський). 5. Чи не найоптимальнішим можна назвати визначення комунікативно-мовленневих умінь, запропоноване Г. Михайловською – «це творчі вміння, які включають сукупність комунікативно-мовленневих дій, спрямованих на сприймання, відтворення і створення висловлювань в усному (діалогічному та монологічному) і писемному мовленні відповідно до вимог ситуації спілкування».

ПУНКТУАЦІЯ

Вправа 1. Прочитайте вірш. До якої групи належить кожний розділовий знак?

Сини мої, гайдамаки!
Світ широкий, воля,—
Ідіть, сини, погуляйте,
Пошукайте долі.
Сини мої невеликі,
Нерозумні діти,
Хто вас щиро без матері
Привітає в світі?
Сини мої! орли мої!

Летіть в Україну,—
Хоч і лихо зострінеться,
Так не на чужині.
Там знайдеться душа щира,
Не дасть погібати,
А тут... а тут... тяжко, діти!
(Т. Шевченко.)

Вправа 2. Перепишіть, поставте пропущені розділові знаки, поясніть їх вживання.

1. Сніг і вітер Хурделиця Мороз (А. Головка.) 2. Любіть Україну як сонце любіть як вітер як трави і води (В. Сосюра.) 3. Хто поверне в рабство ту країну де свободи стяг затрепетав (М. Рильський.) 4. Ой хлопчику хороший мій чому ти плачеш (А. Малишко.) 5. Слава рукам що пахнуть хлібом (О. Гончар.) 6. О мово рідна їй гаряче віддав я слово не дарма (В. Сосюра.) 7. Ти прийшов Вернувся Сину мій, синочок (В. Сосюра.)

Вправа 3. Зробіть пунктуаційний розбір речень.

1. В піснях і труд, і даль походу, і жаль, і усміх, і любов, і гнів великого народу, і за народ пролита кров. (М. Рильський.) 2. Наближався вечір, небо заволокалося хмарами, зривався вітер. (О. Гончар.) 3. Защебетав соловейко — пішла луна гаєм. (Т. Шевченко.) 4. Ну, прокидайтеся, діти: ранок — до школи пора! (П. Грабовський.) 5. Свіжий весняний вечір спускався над нашим садом. (О. Гончар.) 6. За селом шелестіли хліба й пахло полином. (А. Головка.) 7. Веселая весна була: зеленів вишневенький садочок; пахучая фіалка розцвіла і звеселила свій куточок. (Л. Глібов.) 8. На хвилину раптом стихли голоси і спинилися тіні. (Ю. Смолич.) 9. Як тільки вийдеш за поріг, лишивши рідний край, немало сонячних доріг тобі розкриє час. (М. Упенік.)

Вправа 4. Прочитайте, дотримуючись належної інтонації; поясніть пунктограми.

ПАМ'ЯТЬ ДУШІ

Хто щасливий? Той, хто дає багато, а бере найменше. На чиїх слідах виростають найкращі квіти, хто по своїй дорозі розкидає для вжитку всіх самоцвіти. Як? Навіть тоді, коли ті квітки виростають з крові серця його, що зрошує землю, і навіть тоді, коли ті самоцвіти — лише стверділі сльози, що поливають дорогу життя? І навіть тоді...

Хто ж той щасливий? Хто ж той бідний багач? Поет.

А хто нещасний? Той, чия душа, глибока, як море, ревниво ховає на дні цілий таємний світ, чудний і багатий, як казка. Чия душа любить, як море, бурі. Хто знає, що буря та підхопить з глибини все найдорожче, найбільш затаєне і викине на голий берег, на вдивовижу цікавим. Хто знає це — і прагне бурі. Хто дає те, чого не хоче, чого не може дати, хто годує звіра м'ясом свого серця, поїть його своєю кров'ю і чує, як йому плещуть в долоні байдужі. *(М. Коцюбинський.)*

Вправа 5. Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки. Поясніть їх вживання.

РУКИ МАТЕРІ

Ти стежив за матір'ю як вона ступає по підлозі як осміхається як тримає вже посічену сивиною голову. Але найчастіше мабуть твій зір ловив її проворні руки. Навіть тоді коли не мали ніякого діла материні руки не залишалися в абсолютному спокої. Жодної хвилики не відаючи відпочинку материні руки знаходили роботу.

Не було либонь такого чого б вони не вміли! Начебто весь світ постійно потребував уваги й роботи материних рук і мабуть уві сні руки теж не заспокоювались ні на мить а мали й тоді щось-таки робити. І завжди пахли чимось... чи свіжовипраною й щойно випрасуваною білизною або пшеничним борошном і гарячим хлібом а то кропом і петрушкою і терпким гудинням огірків або яблуками грушами і медом у Спасівку а то просто вітряним осіннім полем або шпарким морозцем і снігом або першими весняними бруньками. *(За Є. Гуцалом.)*

Вправа 6. I. Перепишіть, поясніть розділові знаки.

1. Багато бачив я гарних людей, але такого, як батько, не бачив. 2. Голова в нього була темноволоса, велика, і великі розумні сірі очі... 3. Весь у полоні сумного і весь в той же час з якоюсь внутрішньою культурою думок і почуттів. 4. Скільки він землі виорав, скільки хліба накосив! 5. Як вправно робив, який був дужий і чистий... 6. Як гарно ніс ложку до рота. 7. Жарт любив, точене, влучне слово. 8. Такт розумів і шанобливість. *(О. Довженко.)*

Вправа 7. Прочитайте і перекажіть.

НАШ ЕТИКЕТ

Хоч у повсякдення й увійшло багато словесних вітань, проте люди були завше обачливими з ними, до кожного випадку використовували далеко не весь арсенал. Зранку, в обід чи ввечері уживали лише ті слова, що відповідали певному часові. Це ж стосується і щодо кількості осіб, їх віку, статі, навіть соціальної приналежності. Скажімо, коли одинак вітався з гуртом людей, неодмінно вживав множинну форму: «Здоровенькі будьте» чи «Доброго вам здоров'я» тощо.

На окрему розмову заслуговують і родинні звертання. Традиційно в Україні діти називали своїх батьків на «ви». Така форма диктувалася високою повагою до найближчих людей.

Неабияке значення має тон розмови, вміння вислухати іншого, вчасно і доречно підтримати тему. Ввічливість, уважність і чемність — основна вимога мовленнєвого етикету. Від чемного привітання, шляхетного потиску руки, невимушеної, ненав'язливої розмови вираш обопільний. Лихослів'я, лицемірність, невміння вислухати колегу, навпаки, лише нервує, псує настрої.

Є в нашій мові коротке, але напрочуд тепле слово «дякую». Чи часто користуємося ми ним, особливої в магазинах? Цілий день стоїть за прилавком продавець. Беручи покупку, ми нерідко забуваємо сказати одне-єдине слово. А може, воно б зняло в людині втому, підняло настрої.

Вироблені віками і закріплені в побуті кращі форми питань-звертань, повсякденного спілкування — не звичайна людська забаганка і, тим паче, не пусте фразерство. Це наш повсякденний етикет, наша культура, взаємостосунки, зрештою, наше здоров'я не тільки в буквальному, але й у переносному значенні. Коротше кажучи, це наш спосіб життя. *(В.Скуратівський.)*

II. Складіть відповідно до мовленнєвої ситуації звернення до уявного співрозмовника зі словами спасибі, будь ласка, перепрошую, даруйте мені, шановний Андрію Васильовичу, з приїздом, зичу здоров'я, на добраніч, на все добре, до зустрічі, щасливої дороги.

Вправа 8. Прочитайте і поясніть вживання розділових знаків.

Композитор Петро Чайковський приїхав до Одеси, коли там уперше було поставлено його оперу «Пікова дама». І тоді ж у т..атрі драми виступали україн..с..кі артисти, серед них і Марія Заньковецька, давнім прихильником якої був композитор. Тепер вони зустрілися. По закінченні прем'єри «Пікової дами» Заньковецька піднесла Чайковському лавровий вінок з написом: «Безсмертному від смертної». Ро..чул..ний незабутньою грою артистки, він

після вистави теж підніс їй лавровий вінок, де було написано: «Безсмертній від смертного». Так вони обмінялися щирими компліментами. (З журналу.)

II. Спишіть, вставляючи, де треба, пропущені букви.

Вправа 9. Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки. Поясніть їхнє вживання.

Значний вклад у розвиток різних наук внесли вихованці Києво-Могилянської академії. Чимало слухачів її які продовжували навчання в медичних закладах Росії і за кордоном стали відомими медиками викладачами медичних установ. То були Нестор Амбодик-Максимович основоположник акушерства ботаніки й фізіотерапії в Україні і в Росії Петро Погорецький Іван Полетика Данило Самойлович що став почесним членом дванадцяти закордонних академій. Більшість вихованців Київської академії брали активну участь у створенні лікувальних установ працювали лікарями в Грузії Прибалтиці Білорусії і звичайно в численних містах Росії. У В'ятці наприклад посаду міського штаб-лікаря займав Петро Чайковський (справжнє прізвище Чайка) дід знаменитого композитора Петра Ілліча Чайковського. (З журналу.)

Вправа 10. Прочитайте. Знайдіть підрядні речення, визначте їх види та поясніть розділові знаки.

РИСУВАЛЬНИК І ГРАВЕР

Лише двох років не дожив до свого столітнього ювілею народний художник України Іван Сидорович Їжакевич. Велике це життя, сповнене плідної творчої праці в ім'я рідної культури, попри усі складності та матеріальні нестатки можна було б вважати щасливим, адже що може бути дорожчим, аніж стати на вірний шлях і сповна здійснити задумане, виконати своє призначення. Навряд чи могли батьки його — селяни-зlidарі з Вишнополя на Київщині навіть мріяти про таку долю для свого сина Івася... А йому «тринадцятий минало», коли потрапив він «у науку» до Братського монастиря в Києві. Побачив там, як учні Лаврської іконописної школи малюють, і закалатало серце. «А що як і собі спробувати?» — уперше тоді взявся за олівця. Здібного хлопчину прийняли у навчання, а згодом його забрав до своєї рисувальної школи Микола Мурашко, який уже тоді зумів розгледіти неабиякий талант.

Роки навчання у Київській рисувальній, пізніше — в Петербурзькій академії мистецтв дали чудові наслідки. Експозиції багатьох музеїв сьогодні

прикрашають полотна Їжакевича. Серед них «Григорій Сковорода в дорозі», «Жнива», «Селянське подвір'я», «Продаж кріпаків» тощо. Численні ілюстрації збагачують видання творів Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, М. Гоголя, І. Котляревського, його малюнки до цих визначних книг психологічно виразні, змістовні. Визнано, що це було найсильнішою стороною багатогранної творчості митця. *(З журналу.)*

Вправа 11 I. Прочитайте, поясніть пунктограми.

УКРАЇНСЬКИЙ РУШНИК

І сучасну, і традиційну оселю в Україні важко уявити без рушників. Тчуть їх і вишивають досі. Для краси у домі, на щастя в ньому, просто так, для душі. Узори на рушниках — то давні забуті символи: ромб з крапкою посередині — засіяна нива, вазон чи квітка — світове дерево од неба до землі, людська фігурка, немов з дитячого малюнка,— знак берегині, богині хатнього вогнища. А подивіться, де висять рушники. Над вікнами і над дверима, на покуті — це обереги від усього злого, що може зайти в дім.

Широкою була сфера використання рушників: на знак згоди на шлюб дівчина подавала їх старостам; намітка, головний убір уже заміжної жінки,— це довгий (8 м) рушник. У нього загортали маля, що з'явилося на світ. На рушниках опускали в домовину. «Хай стелиться вам доля рушниками!» — казали, бажаючи людині щастя. *(Г. Бондаренко.)*

II. Наведіть приклади вживання виділених слів у переносному значенні.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бевзенко С. П. Українська мова. Синтаксис : навч. посіб. / С. П. Бевзенко. – К. : Вища шк., 2005. – 270 с.
2. Брицин М. Я. Порівняльна граматики української і російської мов / М. Я. Брицин, М. А. Жовтобрюх, А. М. Майборода. – К. : Вища шк., 1978. – 272 с.
3. Вихованець І. Р. Граматика української мови: синтаксис : підруч. для студ. філол. ф-ту / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
4. Гуйванюк Н. В. Складні ускладнені речення: теоретико-практичний блок / Н. В. Гуйванюк, О. В. Кобилянська. – Чернівці : Рута, 2003. – 145 с. 5.

Житар І. Українська мова: синтаксис і пунктуація : навч. посіб. / І. Житар. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2008. – 240 с.

6. Загнітко А. Український синтаксис: теоретико-прикладний аспект / А. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2009. – 150 с.

7. Каньоса П. С. Односкладні речення в синтаксичній системі української мови : навч.-метод. посіб. / П. С. Каньоса, В. С. Карпалюк. – Кам'янець-Подільський : МЕДОБОРИ, 2003. – 84 с.

8. Каранська М. І. Синтаксис сучасної української мови : навч. посіб. / М. І. Каранська. – К. : Либідь, 1995. – 312 с.

9. Коваль Л. М. Модульний курс синтаксису простого ускладненого речення / Л. М. Коваль. – Вінниця : Консоль, 2008. – 106 с.

10. Ломакович С. В. Займенниково-співвідносні конструкції в системі складнопідрядних речень української мови : навч. посіб. / С. В. Ломакович / Тернопільський пед. ін-т. – К. : НМКВО, 1993. – 59 с.

11. Пархонюк Л. Складне речення в українській мові: багатокомпонентні конструкції / Л. Пархонюк. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2007. – 80с.

12. Плисько К. М. Синтаксис української мови із системою орієнтирів для самостійного вивчення : навч. посіб. / К. М. Плисько. – Х. : Основа, 1992. – 151 с.

13. Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови: проблемні питання : навч. посіб. / І. І. Слинько. – К.: Вища шк., 1994. – 670 с.

14. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підруч. / К. Ф. Шульжук. – К. : Академія, 2010. – 407 с.

15. Ющук І. П. Українська мова : підруч. / І. П. Ющук. – 3-тє вид. – К. : Либідь, 2006. – С. 440–637.

16. Яцимірська М. Г. Сучасна українська мова: пунктуація : навч. посіб. для ВНЗ / М. Г. Яцимірська. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 2002. – 286 с.

СЛОВНИКИ

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і головн. ред. В.Г.Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. – 1440 с.

2. Вирган І. О., Пилинська М. М. Російсько-український словник сталих виразів / І. О. Вирган, М. М. Пилинська. – Х.: Прапор, 2009. – 864 с. 95

3. Головащук С. Російсько-український словник сталих словосполучень / С. Головащук. – К.: Наук. думка, 2001. – 640 с.

4. Головащук С. І. Словник-довідник з українського літературного слововживання / С. І. Головащук. – К.: Наук, думка, 2004. — 448 с.

5. Капелюшний А. О. Стилiстика й редагування: практичний словник-довiдник журналіста / А. О. Капелюшний. – Л.: ПАІС, 2002. – 576 с.
6. Російсько-український словник / за ред. проф. В. В. Жайворонка. – К.: Абрис, 2003. – 1424 с.
7. Словник труднощiв української мови / За ред. Я. Єрмоленко. – К.: Рад. школа, 1989. – 336 с.
8. Словник фразеологізмiв української мови / Уклад.: В. М. Білоноженко та ін. – К.: Наук. думка, 2003. – 1104 с.